

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta právnická

**ŽENA JAKO SUBJEKT PRÁVA
VE STAROVĚKÉM ŘÍMĚ**

Diplomová práce

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta právnická
Katedra právních dějin

**ŽENA JAKO SUBJEKT PRÁVA
VE STAROVĚKÉM ŘÍMĚ**

Diplomová práce

Jméno a příjmení: Barbora Dřimalová
Studijní program: Magisterský studijní program Právo a právní věda
Studijní obor: Právo
Zadávací katedra: Katedra právních dějin
Vedoucí diplomové práce: JUDr. Petr Dostalík, Ph.D.

Plzeň, březen 2015

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci na téma „Žena jako subjekt práva ve starověkém Římě“ zpracovala samostatně a že jsem vyznačila prameny, ze kterých jsem pro svoji práci čerpala, způsobem ve vědecké práci obvyklým.

Barbora Dřímlová

Plzeň 2015

Chtěla bych tímto vyjádřit poděkování JUDr. Petru Dostálíkovi, Ph.D. za odborné vedení, cenné rady a vstřícný přístup v průběhu zpracování této diplomové práce.

Obsah:

1. Úvod	1
2. Život žen ve starověkém Římě	4
2.1 Narození a dětství	4
2.2 Dospělost a manželství	7
2.3 Role ženy v římské společnosti	10
2.4 Smrt a pohřbívání	13
3. Právní postavení osob v římském právu	17
3.1 Žena <i>sui iuris</i>	18
3.1.1 Žena v moci otcovské	19
3.1.2 Žena v moci manželské	20
3.1.3 Poručenství	23
3.1.3.1 <i>Tutela impuberum</i>	24
3.1.3.2 <i>Tutela mulierum</i>	27
3.2 Žena <i>alieni iuris</i>	32
3.2.1 Žena v moci otcovské	32
3.2.2 Žena v moci manželské	34
4. Postavení žen v právu rodinném	37
4.1 Manželství	40
4.1.1 Právní formy manželství	42
4.1.1.1 <i>Matrimonium cum in manum conventione</i>	43
4.1.1.2 <i>Matrimonium sine in manum conventione</i>	44
4.1.2 Způsobilost k manželství	44
4.1.2.1 Předpoklady pro uzavření manželství	45
4.1.2.2 Překážky v uzavření manželství	47
4.1.3 Zásnuby	51
4.1.4 Způsoby uzavření manželství	54
4.1.5 Zákaz určitých druhů žalob mezi manželi navzájem	56
4.1.6 Způsoby zániku manželství	56
4.1.7 Manželství a jeho vliv na majetková práva mezi manželi	59
4.1.7.1 <i>Beneficium competentiae</i>	61
4.1.7.2 Zákaz darování mezi manželi	61
4.1.7.3 <i>Donatio ante nuptias</i>	63
4.1.7.4 Věno	64

4.1.7.5 <i>Pacta dolatia</i>	71
4.1.7.6 Vyživovací povinnost	71
4.2 Konkubinát a kontubernium	74
4.2.1 Konkubinát	74
4.2.2 Kontubernium	79
4.2.3 Soužití ženy s jejím propuštěncem	82
5. Postavení žen v právu dědickém	86
5.1 Způsobilost být zůstavitelem a dědicem	86
5.1.1 Způsobilost ženy být zůstavitelem	87
5.1.1.1 Intestátní posloupnost	87
5.1.1.2 Testamentární posloupnost	88
5.1.2 Způsobilost ženy být dědicem	90
5.1.2.1 Intestátní posloupnost	90
5.1.2.2 Testamentární posloupnost	93
6. Závěr	97
Resumé	100
Použité zdroje	102

1. Úvod

Přestože antický Řím byl velice vyspělou civilizací, což platilo v mnoha aspektech, nevyjímaje vysokou úroveň jeho zákonodárství, které je nám inspirací již po dlouhá tisíciletí, troufám si tvrdit, že dnešní žena by jej nepovažovala za ideální místo, kde by si přála prožít svůj život. Je obecně známou skutečností, že právní úpravu týkající se žen v římském právu lze považovat za diskriminační a jejich postavení nebylo zdaleka rovnocenné s postavením mužů. Toto tvrzení dokládá i výrok významného římského právníka Papiniána: *In multis iuris nostri articulis deterior est condicio feminarum quam masculorum.*¹ („V mnohých našich právních ustanoveních je postavení žen horší než postavení mužů.“)²

Práve veřejným byly římské ženy absolutně přehlíženy. Veřejné funkce jim byly zapovězeny, bylo nemyslitelné, aby se ženy oficiálním způsobem podílely na správě státu a o jiných politických právech si mohly nechat jen zdát. Ani pozice žen v právu soukromém nedosahovala svobody, kterou disponovali muži. Po celý život se nacházely pod vlivem a „ochranou“ muže, ať už svého otce, děda, tchána či manžela a pokud snad někdy získaly status osoby *sui iuris*, jen ve výjimečných případech nemusely být pod dohledem poručníka.

Na druhé straně, postavení římských žen ve společnosti a právu překvapivě překračovalo svojí pokrokovostí a svobodnějším pojetím pozici žen jiných starověkých patriarchálních států, kde za všechny mohu jmenovat Řecko. A v průběhu vývoje římské říše se tento fakt ještě umocnil. Už za císařství byl *pater familias* pozvolna zbavován své absolutní moci nad ostatními členy rodiny, uvolňovaly se mravy a starořímská rodina se rozpadala. Ženy se osvobozovaly, častěji se stávaly *sui iuris* a tím vším se ještě více upevňovalo jejich sociální postavení a vliv.

Téma právního postavení ženy v římském právu považuji za velice zajímavé a českou právní vědou relativně opomíjené. Přestože zahraničních publikací či odborných článků věnujících se této problematice existuje poměrně velké množství, nenalezla jsem žádnou odpovídající tuzemskou monografii. I proto doplňuji teoretické pasáže čerpané ze všeobecně zaměřených římskoprávních publikací o fragmenty vyňaté přímo z originálních pramenů antického Říma, jelikož kazuistika je typickým rysem římského práva. Vycházela jsem zejména ze

¹ D.1.5.9

² BLAHO, Peter a Jarmila VAŇKOVÁ. *Corpus Iuris Civilis. Digesta. Tomus I.* Bratislava: Eurokódex, 2008. 528 s. ISBN 978-808-9363-070. S. 83.

sbírky římského práva Corpus Iuris Civilis, především pak z Digest, dále z Gaiových či Justiniánských Institucí, ze Zákona 12 desek nebo z poklasických výtahů z děl známých římských právníků, jako jsou tzv. *Sententiae Pauli* či *Regulae Ulpiani*.

Latinský jazyk k římskému právu neodmyslitelně patří a v této práci se mu nemohu a ani nechci vyhnout. S tím také souvisí problém, se kterým jsem se setkala při zpracování této diplomové práce, týkající se slovních tvarů, v nichž budu v textu používat latinské výrazy. Zda nebude rušivé ponechávat slova v nominativu singuláru či plurálu, anebo zda je skloňovat dle pravidel latinské gramatiky. Po dlouhé úvaze jsem se rozhodla pro první z možností, jelikož se domnívám, že termíny uváděné v latinském jazyce slouží především k pojmenování konkrétních institutů (s odpovídajícím použitím 1. pádu), uvedení latinské terminologie k jejich českým ekvivalentům a tím i k dokreslení celkové atmosféry starověkého Říma.

Při práci s latinskými texty z původních pramenů jsem si vypomáhala jejich anglickým zněním. Zdroje, odkud jsem anglické verze čerpala, uvádím v poznámkách pod čarou vztahujícím se k úryvkům, ve kterých je v této práci používám poprvé. Samotný překlad úseků, které nejsou dostupné v české podobě, jsem vytvářela sama; zatímco části, u nichž český překlad k dispozici je, ať už se jedná o Gaia: Učebnici práva ve čtyřech knihách od profesora Kincla, Corpus Iuris Civilis od profesora Blaha a doktorky Vaňkové, Justiniánské Instituce z latinského jazyka přeložené profesorem Blahem a další, přejímám ze zmíněných publikací a odkazuji na ně pod čarou.

Tato diplomová práce má za cíl charakterizovat pozici římské ženy v právu rodinném, včetně oblasti majetkoprávní, a v právu dědickém, kde se rovněž pokusím rozebrat rozdíly mezi oběma pohlavími. Největší důraz je však kladen na postavení ženy v rámci římské rodiny a v právu upravujícím manželství, neboť život žen se soustředil především kolem tohoto svazku. K tomuto účelu využívám zejména metodu analýzy dostupných historických a právních pramenů, kterou v určitých částech doplňuji o další vědecké metody, např. komparaci, syntézu či abstrakci.

Diplomovou práci strukturuji do čtyř základních kapitol (úvod a závěr nepočítaje), z nichž první se zaměřuje na průběh života římské ženy, od narození po dospělost a smrt. V této historické části se věnuji sociálním poměrům, patriarchální skladbě římské společnosti a roli ženy v ní.

Ve druhé části zmiňuji možné formy právního postavení osob v římském právu, zejména pak žen v rámci římské rodiny. Zabývám se otázkou, jakým způsobem se mohla žena vymanit z podřízeného postavení a stát se osobou *sui iuris* a jak se s tvrzenou slabostí ženského pohlaví vypořádalo římské právo.

Třetí a zároveň nejrozsáhlejší část se zaměřuje na postavení žen v právu rodinném a dotýká se především manželství a institutů obdobných. Její rozsah je předurčen vlivem, jaký mělo manželství na život římské ženy. V této kapitole se podrobněji věnuji i majetkoprávním důsledkům sňatku, zejména věnu, darování před uzavřením manželství či zákazu darování mezi manželi. Nebude opomenut ani konkubinát či kontubernium, jakožto další formy soužití mezi osobami v římském právu, a specifický vztah svobodné ženy s jejím propuštěncem.

Poslední část, postavení ženy v právu dědickém, je rozdělena podle forem způsobilosti ženy být zůstavitelem a dědicem a v rámci každé z nich shrnuji rozdíly mezi právy mužů a žen.

Přestože zvolené téma je značně rozsáhlé, pokusím se jej zpracovat uceleně a nevynechat žádný důležitý aspekt, který měl vliv na ženu, jakožto subjekt práva ve starověkém Římě. Mým záměrem je podat objektivní náhled do života žen, jejich místa v římském právu a společnosti a popsat výhody i zákazy či omezení, které se jich dotýkaly.

2. Život žen ve starověkém Římě

Na úvod bych se nejprve chtěla v krátkosti dotknout tématu, které s právní vědou sice souvisí, avšak pouze nepřímo tím, že vytváří historické pozadí vzniku a účinků práva a osvětluje použití práva v praxi. Mám tedy za to, že bez stručného exkurzu do života žen ve starověkém Římě by problematika jejich právního postavení nebyla zcela kompletní. Tato kapitola bude proto věnována životnímu cyklu běžné římské matrony, tj. počestné ženy z aristokratické rodiny, vzoru římské morálky, a její úloze ve společnosti.

2.1 Narození a dětství

Římská dívka podléhala moci svého otce již od narození. *Pater familias* měl dalekosáhlý vliv i na ostatní členy rodiny, jako byla manželka, nepřivdala-li se způsobem *sine conventione in manum*, děti, služebnictvo, přivdaní členové rodiny a vnoučata. Pouze on mohl rozhodovat o osudech jejich příslušníků a oni mu zcela podléhali.

Při narození dítěte, které bylo ve starověkém Římě spojeno s množstvím tradic, náboženských zvyklostí a obřadů, se moc otcovská promítala již při aktu, kdy bylo novorozeně položeno na zem k nohám otce rodiny ještě před tím, než bylo očištěno a zabaleno do pleny. Takto se činilo z prostého důvodu, *pater familias* měl právo rozhodnout, zda novorozeně ze země zvedne a tímto ho uzná za své, anebo ho zavrhne. Takové děti, většinou zmrzačené nebo nechtěné, byly následně zanechány na skládce odpadků za městem napospas smrti.³ Avšak stávalo se také, že se velice pověřiví Římané zbavovali i jinak zdravých dětí jen nešťastně narozených v neblahý den. Na tato novorozenata, jež jejich rodiče považovali za nositele špatných událostí a smůly do rodiny, čekali již otrokáři, kteří přicházeli na skládky a podobná odlehlá místa v očekávání nového zboží již s předstihem.

Od vlády Marka Aurelia byla v Římě zavedena povinnost ohlásit narozené dítě ve 30 denní lhůtě u prefekta státní pokladny, přičemž v obcích mimo Řím se

³ D'AMBRA, Eve. *Roman women*. 1st edition. Cambridge: LinkCambridge Univ. Press, 2007. 215 s. LinkCambridge introduction to Roman civilization . ISBN 978-0-521-81839-1. S. 88.

toto řešilo v sídle místodržitele. Taková povinnost však nebyla ničím výjimečným a existovala již ve starověkém Egyptě za vlády rodu Ptolemaioů.⁴

Zhruba osmý den po narození se nemluvně pojmenovalo společně s obřadem (*dies lustricus*), při kterém se dítěti pověsil na krk amulet (*bullae*), který jej měl ochraňovat proti zlým kouzlům a současně značil, že dítě je svobodný člověk. Amulet si římské děti ponechávaly až do dospělosti.⁵

Již od 2. stol. př. n. l. zastávaly v životě dítěte důležitou pozici kojné, které se mohly stát, až děti vyrostly, také jejich opatrovatelkami. Je logické, že hrály významnou úlohu při výchově dětí a měly na ně nemalý vliv. Společenské postavení a majetnost rodiny určovala, jakou kojnou, popř. opatrovatelku, si rodina může dovolit. Stávaly se jimi jak otrokyně, tak propuštěnky nebo svobodné ženy. Doprovázely děti na lekce ve vzdělání s najatými učiteli a celkově se staraly, aby jejich svěřencům nic nechybělo.⁶

Co se týče vzdělání, ideálem starořímské výchovy bylo, aby si dítě z rodiny odneslo přísné mravy, vlastenectví a naučilo se vlastnostem řádných římských občanů stejně jako věcem potřebným pro praktický život.⁷ Vzdělání bylo přístupné jak chlapcům, tak i dívkám. Mladým dívkám se základního vzdělání dostávalo především v rodině a v obecních školách. Spočívalo zejména v umění čtení, psaní a především ve zvládnutí domácích prací, jelikož panoval názor, že žena má být především matkou a hospodyní. Věnovat se mohly také zpěvu, tanci či hře na strunný nástroj. Avšak toto umění se u dívek z dobrých rodin neprosazovalo přesprávně, aby se nepodobaly profesionálním tanečnicím a hudebnicím, které se netěšily dobré pověsti. Pokračovat ve studiu následně mohly hlavně dívky z bohatých rodin a to především proto, aby byly schopny v manželství s často starším manželem vykonávat nějaký veřejný úřad zastávat i roli vzdělané společnice.⁸

Nicméně, bohatství a postavení nebylo jediným faktorem, který ovlivňoval, zda byly děti, zejména dcery, vzdělané. Ve městských centrech bývaly obvykle místní školy a proto nečinilo dětem problém do nich docházet. Ve vzdálenějších oblastech a menších obcích, které neměly vlastní školy, vlivné

⁴ ÜRÖGDI, György. *Tak žil starý Řím*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1968. 258 s. Osudy, fakta, objevy. Orbis; sv. 9. S. 128.

⁵ Tamtéž, s. 126.

⁶ GROH, Vladimír. *Život v antickém Římě*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967. 256 s. S. 176.

⁷ Tamtéž.

⁸ Tamtéž, s. 178.

rodiny posílaly syny do větších měst, nebo, pokud na to měly prostředky, je vzdělávaly soukromě. Naopak dcery posílány pryč od rodiny nebyly, a proto se mohly vzdělávat pouze tehdy, byla-li rodina dostatečně bohatá na to, aby mohla najmout soukromého učitele. Jako soukromí učitelé často působili vzdělaní otroci z Řecka, kteří v patricijských rodinách učili Římány nejen řecký jazyk, který jim otevíral dveře k řecké literatuře, ale i umění kritického myšlení, vedení diskuze a rétoriku.⁹

Co se rétoriky týče, hrála důležitou roli i před soudem, kde výmluvní právníci obhajovali jiné a spíše než na spravedlnosti závisel výsledek sporu na jejich řečnických schopnostech. Přestože ženy byly vyloučeny z veřejného života, během nepokojů či občanské války se tradice porušovaly a některé ženy se proslavily svými rétorickými schopnostmi. Jistá Afránie, manželka senátora Licinia Bucca, byla velmi kritizována za to, že dávala přednost se před soudem obhajovat sama, než aby si najímala právníka. Její kritik, Valerius Maximus, uvedl, že Afránie byla doslova závislá na žalobách a vždy se hájila před přetorem sama ne proto, že by měla nedostatek přátel, kteří by za ni mluvili, ale proto, že neznala stud.¹⁰

Byly dokonce zakládány speciální rétorické školy, které však dívky nenavštěvovaly. Jednak proto, že nehrály žádnou aktivní roli ve veřejném životě, a také proto, že se vdávaly velice brzy. Nejnižší právně povolený věk pro uzavírání manželství byl u žen 12 let a dívky z vysoce postavených rodin se vdávaly obvykle už mezi 12 a 17 lety (zatímco ostatní dívky o něco později). Jejich vzdělávání bylo obvykle ukončeno, jakmile se staly manželkami. Nebylo ale výjimkou, že ve studiu pokračovaly i později; některé dostaly vzdělání od svých manželů nebo soukromých učitelů, ale také bylo umožněno ženám z vyšší společenské vrstvy, aby navštěvovaly soukromé knihovny.¹¹

Důvodů, proč měly být i ženy vzdělané, mohu uvést několik. Výše jsem již zmínila potřebu mravní výchovy (jak pro dívky, tak pro chlapce), kterou Římané zdůrazňovali a lpěli na ní. Dívky tak byly vedeny k přednostem římské matrony, tj. skromnosti, cudnosti a zdrženlivosti, dále také k úctě k rodičům, pilnosti,

⁹ VAN DEN BERGH, Rena. The Role of Education in the Social and Legal Position of Women in Roman Society. In *Revue internationale des droits de l'antiquité* (2000): 351 – 364 s. ISSN 0556-7939. S. 355 – 356.

¹⁰ SALISBURY, Joyce E. *Encyclopedia of Women in the Ancient World*. ABC-CLIO, 2001. 385 s. ISBN 1-57607-092-1. S. 161.

¹¹ VAN DEN BERGH, Rena. The Role of Education in the Social and Legal Position of Women in Roman Society. In *Revue internationale des droits de l'antiquité* (2000): 351 – 364 s. ISSN 0556-7939. S. 359.

rozvážnosti či nesobeckosti. Dalším důvodem byla také skutečnost, že vzdělané ženy mohly spíše zvládnout řádné vedení domácnosti a samy dohlížet na výchovu a studium svých vlastních dětí a vnoučat. Jako zářný příklad vzdělané ženy mohou jmenovat Corneliu, dceru známého římského vojevůdce Scipiona Africana staršího, která vzorně vychovala své děti zjevně bez pomoci jakýchkoliv učitelů. Třetím důvodem vzdělání žen byla společenská role vysoce postavených matron, kde se vzdělání stalo známkou jejich postavení.¹²

2.2 Dospělost a manželství

V období dospělosti každé dívky hrála významnou roli svatba a manželství. Jelikož o institutu manželství v římském právu detailněji pojednávám v kapitole 4 této diplomové práce, chtěla bych v této části čtenáři přiblížit toto důležité období v životě ženy z hlediska čistě historického a seznámit je stručně s okolnostmi, které manželství předcházely, ceremonií svatby, postavením ženy ve společnosti a s problematikou smrti a pohřbívání.

Římské dívky se vdávaly často velice mladé. Na rozdíl od chlapců, kteří se mohli ženit od 14 let, měly dívky tuto možnost již po dovršení 12 let. Běžná praxe v římské společnosti byla taková, že dívky se vdávaly ve věku mezi 15 a 19 lety.¹³ U dívek ze vznešených rodů nebylo neobvyklé, že je jejich rodiče zaslíbili již od raného dětství a bylo jim určeno, za koho se v budoucnu provdají.

U chlapců se, jen pro srovnání, věk při uzavření prvního manželství pohyboval mezi 25 a 30 lety a pouze málo z nich vstoupilo do manželství před svými dvacátými narozeninami.¹⁴

Právo určit či svolit, se kterým rodem se rodina dívky sňatkem spojí, bylo výhradně v rukou *pater familias*. Vždy se tedy vyžadoval souhlas otce se zasnoubením jeho dcery. Souhlas nevěsty s budoucím sňatkem se ze zákona také vyžadoval, nicméně se předpokládalo, že dívka žádné námitky nevznesla. Důvodem, proč mohla dívka odmítnout otcem vybraného ženicha, byla jeho

¹² VAN DEN BERGH, Rena. The Role of Education in the Social and Legal Position of Women in Roman Society. In *Revue internationale des droits de l'antiquité* (2000): 351 – 364 s. ISSN 0556-7939. S. 360.

¹³ GRUBBS, Judith Evans. *Women and the law in the Roman Empire: a sourcebook on marriage, divorce and widowhood*. London [u.a.]: Routledge, 2002. 349 s. ISBN 04-151-5240-2. S. 88.

¹⁴ Tamtéž.

nedůstojnost vůči dívčinu postavení či jeho nečestnost.¹⁵ Matka budoucí nevěsty do tohoto procesu neměla právo formálně zasahovat a bylo pouze otázkou jejího působení na manžela, nakolik dokázala výběr dceřina budoucího chotě ovlivnit. O výběru nastávajícího zeteř rozhodovaly především politické důvody či zámožnost a společenské postavení rodiny, ze které pocházel. Nebyla nijak výjimečná ani situace, kdy bylo původní manželství ukončeno proto, aby se mohla dívka záhy provdat za někoho s lepším společenským či majetkovým statutem.¹⁶

Po vzájemné dohodě otců se již mohly uskutečnit zasnuby (*sponsalia*), kdy v přítomnosti rodičů snoubenci prohlásili, že spolu hodlají uzavřít sňatek. Zasnuby fakticky znamenaly spíše neformální slib, jenž nebyl ani pro jednu ze stran závazný. Avšak pokud dal snoubenec či jeho otec snoubence dar výměnou za příslib manželství, což byl ve většině případů zlatý či pozlacený prsten, musel být v případě zrušení zasnoubení vrácen. A přestože zasnoubení trvalo v řádu několika let, nebyla ničím zvláštní situace, že se snoubenci poznali až před samotným sňatkem.¹⁷

Manželství mělo v antickém Římě dvojí právní formu. První z nich bylo *matrimonium cum in manum conventione*, kdy žena přešla z moci svého otce rodiny do moci manžela a do jeho agnátské rodiny. Uzavíralo se třemi způsoby, přičemž nejstarší a nejslavnostnější forma se nazývala *confarreatio* a příslušela spíše patricijům. K tomuto sňatku byla zapotřebí přítomnost nejvyššího pontifika, flamina Diova a 10 svědků a měl náboženský charakter. V průběhu let se však od této formy postupně upouštělo a vyžadovala se pouze pro manželství některých kněží, jak bude rozvedeno v oddílu 4.1.4. Nejběžnějším způsobem uzavírání sňatků se stala tzv. *coemptio*, jež symbolizovala koupi nevěsty od jejího *pater familias* před pěti svědky. A konečně nejjednodušší formu představoval tzv. *usus*, jehož vznik byl podmíněn pouze faktickou nepřerušenu přítomností ženy v domě manžela po dobu jednoho roku. Od manželství *cum in manum conventione* se druhá právní forma, tzv. *sine in manum conventione*, odlišovala tím, že nevěsta

¹⁵ NEUMANN, Stanislav Kostka. *Dějiny ženy: populárně sociologické, etnologické a kulturně historické kapitoly*. 1. vyd, v nakl. Otakar II. Praha: Otakar II., 1999. 1077 s., [120] s. obr. příl. ISBN 80-86355-03-9. S. 457.

¹⁶ DIXON, Suzanne. *The Roman mother*. London: Croom Helm, 1988. 286 s. ISBN 0-7099-4511-6. S. 63.

¹⁷ ŪRÖGDI, György. *Tak žil starý Řím*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1968. 258 s. Osudy, fakta, objevy. Orbis; sv. 9. S. 119.

zůstala i po sňatku v moci svého *pater familias* až do jeho smrti a po ní podléhala moci svého nejbližšího mužského agnátského příbuzného.¹⁸

Nebránila-li snoubencům v uzavření manželství některá z překážek, o kterých pojednám blíže v oddílu 4.1.2.2, mohla se uskutečnit svatba, jež byla, stejně jako narození dítěte, doprovázena mnoha tradicemi a náboženskými rituály, ať už se jednalo o jakoukoliv formu manželství.

Den, kdy se svatba měla odehrát, byl vybírán s náležitou pečlivostí, jelikož v římském kalendáři existovaly určité dny, se kterými se pojila některá nešťastná událost v historii Říma (*dies atri, vitiosi*)¹⁹. Římané byli v tomto ohledu velice pověřiví a chtěli se vyhnout smůle, jež by je potkala při nedbale vybraném datu. Kupříkladu květen byl považován za zcela nevhodný měsíc pro konání svateb a naopak druhá polovina června byla pro tento účel naprosto ideální.²⁰

Nevěsta se v předvečer svatby převlékla do speciální, pro tuto příležitost zhotovené tuniky (*tunica recta*), která byla v pase stažena dvojitou vlněnou stuhou s uzlem (*nodus hercules*), a musela dát najevo, že se vzdává atributů dětství a je připravena stát se manželkou a matkou. Proto také obětovala své dětské hračky rodinným bohům, Lárům.²¹

Ve svatební den doplnila tuniku o závoj v barvách ohně přehozený přes hlavu, plášť stejné barvy a kolem krku zavěsila kovový řetěz. Zrána se ve svatební den sešli svatebčané v domě nevěsty, kde také obětovali bohům zpravidla prase či ovci, z jejichž vnitřností kněží věštili, zda jsou bohové tomuto spojení nakloněni. Následně byla za přítomnosti svědků podepsána smlouva o převodu věna a svědci na ni otiskli pečetní prsteny. *Pronuba*, starší vdaná žena z řad příbuzných, předala dívku budoucímu manželovi tak, že snoubencům spojila pravé ruce. Pak nastal nejdůležitější moment obřadu, kdy pár pronesl manželský slib „*Ubi tu Gaius, ego Gaia.*“, který měl znamenat slib „Kde budeš Ty, budu i já.“. Následovala svatební hostina a průvod svatebčanů doprovázel městem za hlasitého zpěvu novomanžele k jejich novému domovu. Před vchodem vzal ženich nevěstu do náruče a přenesl

¹⁸ GROH, Vladimír. *Život v antickém Římě*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967. 256 s. S. 178-179.

¹⁹ Tamtéž, s. 131.

²⁰ ESLAVA GALÁN, Juan. *Milostný život ve starém Římě*. Vyd. 1. Překlad Jan Schejbal. Praha: Ikar, 2004, 222 s. ISBN 80-249-0410-1. S. 37.

²¹ ŪRÖGDI, György. *Tak žil starý Řím*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1968. 258 s. Osudy, fakta, objevy. Orbis; sv. 9. S. 120.

ji přes práh, aby nezakopla, což by se pokládalo za špatné znamení. Po doprovodu ženicha a nevěsty do jejich ložnice se svatební průvod diskrétně vzdálil.²²

2.3 Role ženy v římské společnosti

Život římských žen v období antiky se soustředil především okolo manželství. Jak již bylo zmíněno výše, dívky z vyšší společenské vrstvy se vdávaly ve velmi raném věku, poté se staly manželkami a pokud šlo vše podle plánu, byly z nich zanedlouho matky. V pozdějším věku nebývalo výjimkou, když žena přežila svého manžela a její další společenskou pozicí se stala vdova. Její celý život a postavení, kterých žena mohla dosáhnout, závisely především na muži, za něhož byla provdána.

Za nejžádanější ctnosti žen byly pokládány vlastnosti jako čistota (*castitas*), zbožnost (*pietas*), cudnost (*pudicitia*) či znalost předení a tkaní (*lanifica*). Každá žena na sebe mohla být hrdá, byla-li označena za vzornou hospodyni (*domiseda*).²³ Toto potvrzují i náhrobních nápisy, ze kterých se dozvídáme o nejvíce ceněných ženských atributech: *Casta fuit, domum servavit, lanam fecit* („Byla počestná, držela se doma, předla vlnu“).²⁴ Od nich se také odvíjela hlavní úloha žen, a to starat se o domácnost a vychovávat děti. Volnější a váženější postavení měly v této době *matres familiae*, které mohly ve společnosti vystupovat nejen při náboženských slavnostech, ale také měly možnost se spolu s manželem účastnit her a hostin.

Vlivem punských válek se ženy začaly osamostatňovat a jejich právní postavení se uvolňovalo. Přibývalo volných manželství, ženy se postupně oprošťovaly i od poručenství a jejich postavení se vyrovnávalo s muži, což se v rané době císařské ještě umocnilo. Zatímco život ženy nemajetného pracujícího římského občana se soustředil kolem domácnosti a výchovy dětí, a to bez pomoci otroků, dámy ze zámožných rodin se angažovaly v politice, i když přímé zastávání veřejných funkcí neměly dovoleno, a zajímaly se o sport či umění, literaturu nebo hudbu, více než o domácnost a výchovu dětí.²⁵ „Jak píše velký římský historik

²² ÜRÖGDI, György. *Tak žil starý Řím*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1968. 258 s. Osudy, fakta, objevy. Orbis; sv. 9. S. 120.

²³ SVOBODA, Ludvík. *Encyklopedie antiky*. 1. vyd. Praha: Academia, 1973. 741 s. S. 700

²⁴ ESLAVA GALÁN, Juan. *Milostný život ve starém Římě*. Vyd. 1. Překlad Jan Schejbal. Praha: Ikar, 2004, 222 s. ISBN 80-249-0410-1. S. 26.

²⁵ ÜRÖGDI, György. *Tak žil starý Řím*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1968. 258 s. Osudy, fakta, objevy. Orbis; sv. 9. S. 125.

Titus Livius, už Quintus Fabius Gurges ve 3. stol. př. n. l. musel ze své funkce edilské pokutovat více žen z urozených kruhů, protože vedly lid k prostopášnostem. Z peněz takto utržených dal pak postavit chrám bohyni Venuši.²⁶ Můžeme se tedy jen domnívat, zda byla výše pokut pouze nepřiměřeně vysoká, nebo žilo v Římě nemravných žen více než dost.

V období republiky se emancipace žen dále stupňovala, většina z nich již mohla disponovat vlastním majetkem a hrála větší roli ve společnosti. Tento nezávislý způsob života měl i jisté dopady na jejich manželství a již žádného muže nenapadlo trestat ženu za nevěru smrtí tak, jak hlásal ve 2. stol. př. n. l. censor Cato: „Přistihneš-li manželku při cizoložství, můžeš ji bez milosti zabít, zato dopustíš-li se cizoložství ty, žena nemá právo i jen prstem se tě dotknout!“ K situaci, kdy muž přistihl svoji manželku při nevěře, se naopak Cicero stavěl naprosto odlišně. Na otázku, co by si myslel o takovém muži, s nadsázkou odpověděl: „Řekl bych, že je louda.“²⁷

Od doby, kdy došlo roku 306 př. n. l. k prvnímu doloženému rozvodu, uběhlo již několik staletí a jejich počet na konci republiky a v průběhu císařství mnohonásobně stoupl.²⁸ V této souvislosti S. K. Neumann ve svém díle zmiňuje Senecu, který napsal: „Některá žena se snad ještě pýří nad rozlukou manželství, i když tolik známých a vznešených dam nepočítá roky podle konzulů, ale podle svých manželů, rozcházejí se, aby se vdaly, a vdávají se, aby se zas rozešly... Jak může cizoložství nést ještě nějaké znamení hanby, když jsme došli až tam, že ani jedna žena nemá muže, kterého by nebyla přivábila cizoložstvím. (...)“²⁹ Rozpad patriarchální rodiny a snižování počtu původních římských obyvatel však pokračoval i přes zákonodárství, které mělo donutit římské občany ke sňatkům. Za císaře Augusta, který se potýkal s klesajícím počtem populace, odporem ke sňatkům mezi Římany a bezdětností se manželství stalo nutností, nechtěl-li dotýčný hradit vysoké pokuty. Skrze *Lex de maritandis ordinibus* učinil z manželství občanskoprávní povinnost a trestal neprovdané ženy mezi 25 a 50 lety a muže mezi 25 a 60 lety. Mimo jiné také určil, že nejdelší možná odmlka mezi jednotlivými manželstvími, která ještě nebyla penalizována, mohla trvat

²⁶ ÜRÖGDI, György. *Tak žil starý Řím*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1968. 258 s. Osudy, fakta, objevy. Orbis; sv. 9. S. 120.

²⁷ Tamtéž, s. 124.

²⁸ ESLAVA GALÁN, Juan. *Milostný život ve starém Římě*. Vyd. 1. Překlad Jan Schejbal. Praha: Ikar, 2004, 222 s. ISBN 80-249-0410-1. S. 66.

²⁹ NEUMANN, Stanislav Kostka. *Dějiny ženy: populárně sociologické, etnologické a kulturně historické kapitoly*. 1. vyd, v nakl. Otakar II. Praha: Otakar II., 1999. 1077 s., [120] s. obr. příl. ISBN 80-86355-03-9. S. 446.

pouze 2 roky. U žen bylo kromě maximální délky stanoveno i minimum deseti měsíců (*tempus lugendi*), aby nebylo pochyb o otcovství.³⁰

V literatuře jsem se setkala i s dalším zajímavým názorem, že vysoký počet rozvodů byl zapříčiněn dohodami a obchody mezi muži, jejichž předmětem se stávaly ženy z vyšší společnosti. J. E. Galán svůj úsudek vysvětluje tím, že žen, jež v té době sloužily hlavně k plození dětí a tím zachování rodu, byl do 2. stol. n. l. v Římě nedostatek. Tento stav byl způsobený mimo jiné i odkládáním neprvorozených dívek a vysokou úmrtností rodiček. Muži si tedy „plodná břicha“ mezi sebou předávali, protože potřebovali dědice, a uzavírali mezi sebou smlouvy s tím, že jakmile žena porodí potomka jednomu z nich, rozvede se s ní, aby se ona mohla opět provdat za svého původního manžela.³¹ Nicméně, s názorem J. E. Galána se v tomto ohledu ne zcela ztotožňuji, jelikož se domnívám, že vysoká rozvodovost byla zapříčiněna především mravním úpadkem a požitkářským způsobem života, který tou dobou ovládal Řím, spíše než nedostatkem plodných žen.

Mnoho informací o životě žen a jejich povolání se paradoxně dozvídáme z náhrobních kamenů a nápisů na nich. György Úrögdi ve své knize zmiňuje výzkum francouzského historika Careopina, který při svém studiu náhrobních nápisů v Římě zjistil, že ze všech náhrobků našel náhrobek pouze „(...) jedné sekretářky (*libraria*), jedné písařky (*amanuensis*), jedné stenotypistky (*notaria*) a dvou vychovatelek – oproti osmnácti vychovatelům mužům. Mezi pětapadesáti lékaři byly jen čtyři ženy. V Římě byla však i výslovně ženská povolání, k nimž patřily švadleny (*sarcinatrix*), kadeřnice (*tonstrix*), porodní báby (*obstetrix*) a kojné (*nutrix*). Ve všech ostatních povoláních převažovali muži. Ve srovnání s muži se našlo mizivé procento kramářek, obchodnic a modistek, bylo však nepřestavitelné, aby žena vykonávala advokaturu a povolání bankéřské bylo pro ženu přímo zákonem zakázáno.“³² Tato omezení uceleně shrnul Ulpian:

Ulpianus libro primo ad Sabinum (D.50.17.2): *pr. Feminae ab omnibus officiis civilibus vel publicis remotae sunt et ideo nec iudices esse possunt nec magistratum gerere nec postulare nec pro alio intervenire nec procuratores*

³⁰ KUEFLER, Mathew. The Marriage Revolution in Late Antiquity: the Theodosian Code and later Roman Marriage Law. In *Journal of Family History* [online]. Č. 32.4 (2007): 343–370 s. [cit. 2015-03-23]. Dostupné z: <http://jfh.sagepub.com/content/32/4/343.full.pdf+html> S. 345.

³¹ ESLAVA GALÁN, Juan. *Milostný život ve starém Římě*. Vyd. 1. Překlad Jan Schejbal. Praha: Ikar, 2004, 222 s. ISBN 80-249-0410-1. S. 67.

³² ÚRÖGDI, György. *Tak žil starý Řím*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1968. 258 s. Osudy, fakta, objevy. Orbis; sv. 9. S. 125.

*existere. 1. Item impubes omnibus officiis civilibus debet abstinere.*³³ („Ženy jsou vyloučeny ze všech občanských a veřejných funkcí a proto nejsou a ani nemohou být soudci, plnit povinnosti prétorů, podávat žaloby k soudu či se stát ručitelem za jiné nebo působit jako advokáti. 1. Stejně jako muži, kteří ještě nedosáhli dospělosti, ti se také musí zdržet všech veřejných funkcí.“)³⁴

Obecně by se dalo tvrdit, že ženám nebylo zákonem zakázáno podnikat, avšak s určitou výjimkou, kterou tvořilo bankovníctví.

Callistratus libro primo edicti monitorii (D.2.13.12): *Feminae remotae videntur ab officio argentarii, cum ea opera virilis sit.* („Ženy jsou vyloučeny z podnikání v bankovníctví, protože [toto] náleží mužům.“)

Tento zákaz pravděpodobně plynul ze *Senatusconsultum Velleianum*, které radilo ženám, aby neposkytovaly záruku za dluhy jiných. Zákaz se však vztahoval pouze na oficiální povolání v bankovním sektoru. Ženy obecně mohly působit (a také tak často činily) jako prostředníci v obchodních transakcích, kde si půjčovaly nebo samy poskytovaly finanční částky.³⁵

2.4 Smrt a pohřbívání

Smrt znamenala pro Římany běžnou součást jejich života. Už jen fakt, že průměrný lidský věk se pohyboval v rozmezí 30 a 32 let, naznačoval, že se Římané se smrtí setkávali dennodenně.³⁶ A to nejen v aréně při gladiátorských zápasech, ale i při dostihových závodech či při situacích z běžného života. Velmi vysoká byla také úmrtnost dětí. Dospělosti se dožívalo pouhých 40 procent narozených potomků, přičemž římské ženy porodily dle odhadů 5 dětí za život. Příčinou časného úmrtí se stávaly jak nejrůznější nemoci a nedostatečná hygiena, tak u dívek například těhotenství v časném věku nebo vojenská služba u chlapců.³⁷

I když se níže uvedené poznatky týkají především pohřbů osob mužského pohlaví, není důvod se domnívat, že by se od nich pohřbívání žen výrazněji lišilo.

³³ Originální znění dostupné z: <http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Corpus/digest.htm> [cit. 2015-03-17]

³⁴ Anglický překlad dostupný z: http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Anglica/digest_Scott.htm [cit. 2015-03-17]

³⁵ GRUBBS, Judith Evans. *Women and the law in the Roman Empire: a sourcebook on marriage, divorce and widowhood.* London [u.a.]: Routledge, 2002. 349 s. ISBN 04-151-5240-2. S. 74.

³⁶ STARÁ, Ivana. *Rodina a její význam v římském právu.* Vyd. 1. Ostrava: Key Publishing, 2013. 136 s. Monografie. ISBN 978-808-7475-300. S. 67.

³⁷ ŪRÖGDI, György. *Tak žil starý Řím.* 1. vyd. Praha: Orbis, 1968. 258 s. Osudy, fakta, objevy. Orbis; sv. 9. S. 244.

Způsob pohřbívání a místo posledního odpočinku velice záviselo na movitosti nebožtíka. Zatímco nemajetní byli pochováni v hromadném hrobě o půdorysu menší místnosti, kde se nebožtíci přikrývali jen tenkou vrstvou zeminy, ti, kdo si to mohli dovolit, si zakoupili místo na hřbitově, který se nacházel za městem, jelikož již Zákon 12 desek zakazoval pohřbívát v městském obvodu.

Pokud však nebylo z různých důvodů možné vypravit pohřeb a nebožtíka pochovat, nasypali pozůstalí na ostatky zesnulého pár hrstí zeminy, které symbolizovaly pohřbení, anebo uložili do země alespoň jednu kost z jeho těla. Pohřbít člena rodiny byla totiž základní povinnost římského občana a za její nesplnění se rodina zesnulého považovala za smrtí poskvrněnou (*funesta*).³⁸

O pohřby se ve starověkém Římě starali podnikatelé, majitelé pohřebních ústavů. Váženým římským občanům a císařům byl vypraven pohřeb za obecní či státní peníze (*funus publicum*). Pro nemajetné nebožtíky vyslali do jejich domovů své zaměstnance, kteří je v jednoduchých rakvích odnesli na hřbitov bez větší ceremonie. Mezi personálem podnikatelů zajišťujících pohřební služby bychom mohli najít umyvače mrtvol, kteří je do rakve esteticky upravovali (*pollinctores*), nařikačky (*praeficae*), pořadatele pohřbů (*dissignatores*), hrobníky (*vispillones*) či spalovače (*ustores*).³⁹

Kdo by se snad z běžných obyvatel Říma strachoval o svůj důstojný pohřeb, mohl se stát členem pohřebního spolku, kam odváděl měsíční příspěvky a spolek ho následně po jeho smrti se vši úctou pochoval a nechal mu zhotovit náhrobek. Bohatší obyvatelé Říma však dopřávali svým rodinným příslušníkům o mnoho okázalejší obřady v souladu se všemi tradicemi a zvyklostmi. A přestože platily zákony omezující největší možnou výši nákladů za pohřeb, nikdo se takovými zákony nenechal omezovat v projevu náležité úcty zemřelým. Pohřební ceremonie vysoce postavených římských občanů byly velkými událostmi. Dlouhý pohřební průvod táhnoucí se městem se stal náležitou podívanou, kde jejich spoluobčané mohli obdivovat hudebníky, zpívající plačky, tanečníky či herce, kteří měli představovat humorný prvek a ztvárňovat nebožtíkovy špatné vlastnosti. „Při pohřbu šetrného Vespasiana kráčel například v průvodu jeden z předních římských herců v masce zesnulého a k nemalému veselí diváků se obracel na průvodce s otázkou, kolik bude stát jeho pohřeb. Když se mu dostalo

³⁸ GROH, Vladimír. *Život v antickém Římě*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967. 256 s. S. 182.

³⁹ Tamtéž.

odpovědi, že pohřeb stojí sto miliónů, vykřikl.: „Dejte mi deset miliónů a hodte mě do Tibery!“ Za ním následovali v průvodu další herci převlečení za slavné předky se všemi insigniemi úředních hodností a s voskovými maskami (*imagines*) na obličejích, pečlivě v rodině uschovávanými.⁴⁰ Významní předkové se tak symbolicky účastnili pohřbu svých potomků, což pro mnohé prosté obyvatele Říma byla jedinečná podívaná.⁴¹

Ani pohřeb a obřady s ním spjaté nebyly výjimkou a provázely je rozličné tradice a náboženské symboly. Poté, co příbuzní našli člena své rodiny zemřelého, shromáždili se společně s jeho přáteli kolem jeho lože, zatlačili mu oči a pronesli několikrát jeho jméno (*conclamatio*). Jeho bezvládné tělo následně zřízenci pohřebního ústavu umyli, oblékli jej do jeho nejlepších šatů a pod jazyk mu vložili minci pro převozníka Charona. Takto připravené tělo bylo vystaveno v atriu na speciálním lůžku (*lectus funebris*), kolem něj hořely svíčky a byly zapáleny, z čistě praktického hlediska, též vonné pryskyřice. I vchod do domu, kam musela vždy směřovat chodidla nebožtíkova, byl ozdoben větvemi cypřiše či pinie a ozývalo se z něj žalostné naříkání najímaných plaček po dobu 3 až 7 dní, po kterou byl nebožtík takto vystaven.⁴²

Ještě před konáním pohřbu rozhlašovali po Římě poslové zprávu o úmrtí a zvali jeho obyvatele k účasti na pohřbu (*funus indicere*).⁴³ V pohřební den (*funus*) byl nebožtík přenášen uvnitř smutečního průvodu (*exsequia*) ke hrobu či na žároviště, které se nacházelo venku v blízkosti místa pohřbení. Jednalo-li se o pohřeb význačné osobnosti, táhl se průvod přes fórum, na moment se zastavil u řečniště a byly proneseny oslavné řeči o zásluhách zesnulého (*laudationes funebris*). Jakmile se uložily ostatky do hrobu nebo urna (*olla, urna*) do výklenku rodinné hrobky či kolumbária, proběhl obřad zasvěcení místa odpočinku a tímto byla rodina od smrti očištěna. Na závěr pohřebního dne se konala hostina (*silicernium*) a po osmi dnech, kdy bylo obětováno Manům zesnulého, se vystavila hostina nová a tou bylo období největšího smutku slavnostně zakončeno.

⁴⁰ ÜRÖGDI, György. *Tak žil starý Řím*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1968. 258 s. Osudy, fakta, objevy. Orbis; sv. 9. S. 246.

⁴¹ Tamtéž, s. 247.

⁴² GROH, Vladimír. *Život v antickém Římě*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967. 256 s. S. 182.

⁴³ ÜRÖGDI, György. *Tak žil starý Řím*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1968. 258 s. Osudy, fakta, objevy. Orbis; sv. 9. S. 246.

Při významných nebožtíkových výročích přinášeli jeho příbuzní oběti vína, mléka či oleje a hrob zesnulého byl zdoben květinami.⁴⁴

V antickém Římě se pohřbívalo dvěma způsoby; do země, nebo byly ostatky spáleny. Do 2. stol. n. l. převládala metoda pohřbívání žářem, avšak prostí lidé pohřbívali své zesulé obvykle do země, protože si incineraci nemohli dovolit.⁴⁵ Rakve (*arcae*) se vyráběly nejčastěji ze dřeva, kamene nebo pálené hlíny a ukládaly se buď přímo do jednotlivých hrobů či hrobek, nebo do výklenků na pohřebištích. Pouze nejchudší lidé byli pohřbíváni bez rakve do společných šachet, například na Esqiliích. Když populace Říma vzrostla, začalo se pohřbívat do hloubených štol pod zemí (*catacumbae*).⁴⁶ Chodby římských katakomb sahající mnohdy až pět poschodí hluboko dle spolehlivých odhadů pojímaly až šest miliónů těl.⁴⁷ Příslušníci vyšších vrstev pohřbívali své příbuzné do honosných kamenných rakví s tesanými reliéfy, nebo nechávali vytvořit hrobky či mauzolea, jejichž zdi byly zdobeny výjevy ze života zesnulých a nápisy oslavujícími jejich památku. „Je pozoruhodné, že i drobní lidé, zámožnější řemeslníci a obchodníci, pořizovali nákladné, okázalé hrobky, nejraději malé domky, takže na hřbitově vznikalo celé městečko (*nekropolis*), jak je dodnes vidíme na pravém břehu řeky Tibery na Vatikánském poli pod bazilikou svatého Petra nebo v Ostrii.“⁴⁸

⁴⁴ GROH, Vladimír. *Život v antickém Římě*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967. 256 s. S. 181.

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ ÜRÖGDI, György. *Tak žil starý Řím*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1968. 258 s. Osudy, fakta, objevy. Orbis; sv. 9. S. 250.

⁴⁸ Tamtéž, s. 248.

3. Právní postavení osob v římském právu

Římské právo nepoužívalo pojem osoba tak, jak ho v současném právu známe dnes. *Persona* bylo označení pro člověka, lidskou bytost se způsobilostí k právům a povinnostem a na rozdíl od novodobého práva, kde se za nositele práv a povinností považuje každý člověk, římské právo rozlišovalo osoby na osoby svobodné (*liberi*) a osoby nesvobodné (*servi*). Otroci, tj. lidé zbaveni svobody, zde byli považováni za objekt práva či za pouhou věc (*res*). Jejich pozice bývá v římském právu popisována zásadou *Servus nullum caput habet*.⁴⁹

Pojem *caput* označuje právní osobnost člověka, přičemž rozhodující vliv na ni měl v římském právu *status*, který se dělil do tří stupňů. Prvním stupněm byl stav svobody (*status libertatis*), druhý stupeň určoval příslušnost k římské obci (*status civitatis*) a třetí stupeň značil příslušnost k určité agnátské rodině (*status familiae*).⁵⁰

Svoboda (*libertas*) je zde základní podmínkou právní osobnosti. Pouze *liberi* jsou osobami v právním slova smyslu. *Servi* se za osoby nepovažují, nemají naprosto žádnou způsobilost k právům a povinnostem a dokonce i osoba, která se narodila jako otrok a v průběhu života byla propuštěna na svobodu (*libertina*), měla nižší právní postavení než osoba narozená jako svobodná (*ingenua*).⁵¹

Dalším faktorem ovlivňujícím právní postavení osob v římském právu byla skutečnost, zda svobodný člověk byl římským občanem (*civis Romanus*), neboť pouze římský občan mohl čerpat výhody všech práv plynoucích z *ius civile*; anebo toto občanství neměl (*peregrinus*) a jeho způsobilost se omezovala pouze na *ius gentium*.

Římské občany konečně můžeme rozdělit na další dvě kategorie tentokrát z pohledu postavení v římské rodině, a to osoby svého práva (*sui iuris*), které mají plnohodnotnou způsobilost k právům a povinnostem, a osoby jiného práva (*alieni iuris*), jež byly podřízeny moci některé z osob *sui iuris*.⁵²

Vzhledem k širokému rozsahu této kapitoly a k zaměření diplomové práce bych se v následujících podkapitolách ráda věnovala především postavení ženy

⁴⁹ BLAHO, Peter, Ivan HARAMIA a Michaela ŽIDLICKÁ. *Základy římského práva*. 1. vyd. Bratislava: Manz, 1997, 483 s. Učebné texty Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě. ISBN 80-716-0086-5. S. 96.

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl I. 311 s. S. 66.

⁵² Tamtéž.

v rámci *status familiae*, jakožto osoby *sui iuris* a *alieni iuris*, jelikož tato problematika se římských žen prakticky dotýkala největší měrou.

3.1 Žena *sui iuris*

V římském právu se vyskytují tři druhy soukromoprávní moci římského občana nad jinou osobou, a to moc otcovská (*patria potestas*), moc manželská (*manus*) a moc nad svobodnou osobou (*persona in mancipio*).⁵³

Gaius, Institutes I.49: *Sed rursus earum personarum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate, aliae in manu, aliae in mancipio sunt.* („Z těchto osob zase, které jsou podřízeny právu cizímu, jsou jedny v pravomoci [*potestas*], jiné v moci manželské [*manus*], jiné v mancipiu [*mancipium*].“) ⁵⁴

Osobou *sui iuris* je pak ten, kdo není podřízen žádné z výše vyjmenovaných mocí, má neomezenou způsobilost k právům a povinnostem a je schopen nabývat pro sebe všech práv, které právní systém umožňuje. Je-li osobou *sui iuris* muž, nazývá se *pater familias* a je způsobilý vykonávat moc rodinnou nad ostatními příslušníky své agnátské rodiny.⁵⁵

Gaius, Institutes I.48: *Sequitur de iure personarum alia divisio. Nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri sunt subiectae.* („Nyní je na řadě jiné rozdělení osobního práva. Některé osoby jsou totiž svéprávné [*personae sui iuris*], některé jsou podřízeny právu cizímu [*personae alieno iuri subiectae*].“) ⁵⁶

Římská žena se mohla stát osobou *sui iuris* několika způsoby, a to především smrtí svého otce či manžela, emancipací nebo rozvodem.

Dále bych ráda rozvedla, jak se žena mohla z moci otcovské či manželské osvobodit a stát se tak osobou svého práva, nebo naopak, jak mohla o nabytý status přijít. Pár slov bych chtěla také věnovat z dnešního pohledu zajímavému institutu poručenství dospělé ženy, protože tím se postavení muže a ženy v tehdejší době značně odlišovalo.

⁵³ BARTOŠEK, Milan. *Encyklopedie římského práva*. 2. přepr. vyd. Praha: Academia, 1994. 471 s. ISBN 80-200-0243-X. S. 181.

⁵⁴ KINCL, Jaromír. *Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, 326 s. ISBN 978-807-3800-543. S. 41.

⁵⁵ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl I. 311 s. S. 88.

⁵⁶ KINCL, Jaromír. *Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, 326 s. ISBN 978-807-3800-543. S. 41.

3.1.1 Žena v moci otcovské

Byla-li žena stále podřízena moci hlavy rodiny (*patria potestas*), což přicházelo v úvahu za situace, kdy ještě nebyla provdána do manželství přísného nebo žila v manželství volném, otcovská moc nad ní zanikala smrtí, ztrátou svobody či římského občanství otce rodiny nebo uvolněním z tohoto svazku (*emancipatio*).

Gaius, Institutes I.55: *Item in potestate nostra sunt liberi nostri, quos iustis nuptiis procreavimus. Quod ius proprium civium Romanorum est (fere enim nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos habent potestatem, qualem nos habemus) (...)*. („V naší pravomoci jsou dále naše děti, které jsme zplodili v řádném manželství. Je to právo vlastní občanům římským, neboť sotva se najdou lidé, kteří by nad svými dětmi měli takovou pravomoc, jakou máme my.“)⁵⁷

Prvním způsobem vyproštění se z *patria potestas* byla smrt hlavy rodiny. Zaniká-li *patria potestas* smrtí otce rodiny, stává se jeho dcera osobou *sui iuris*, byla-li osobě otce podřízena přímo. Jelikož ženy, které byly podrobeny moci hlavy rodiny současně se svými otci nebo manžely (tj. pokud by *pater familias* byl ženin dědeček, nebo ona byla podřízena *manus* svého manžela a její choť byl současně podroben moci svého otce), dostávají se po smrti svého dědečka či tchána do *patria potestas* svého otce, příp. *manus* manžela.⁵⁸ Pozbyl-li *pater familias* svobody či občanství, nastávají obdobné účinky jako při jeho faktické smrti.⁵⁹

Další možnost, jakou se žena mohla osvobodit z podřízeného postavení závislého na moci otce rodiny, představovala emancipace. Emancipace znamenala formální právní jednání, při němž *pater familias* propouštěl ze své moci podřízené dítě. Forma emancipace vycházela ze Zákona 12 desek, ve kterém bylo zakotveno, že dítě-syn se zbavuje otcovské moci, když je svým otcem třikrát prodán třetí osobě. U vnuků a dcer však postačovala mancipace jediná.⁶⁰ Vedle popsané staré formy emancipace byla zavedena na počátku 6. stol. n. l.

⁵⁷ KINCL, Jaromír. *Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, 326 s. ISBN 978-807-3800-543. S. 42.

⁵⁸ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 293.

⁵⁹ REBRO, Karol a BLAHO, Peter. *Římske právo*. 2. dopl. vyd. Bratislava: Manz, 1997, 388 s. ISBN 80-857-1908-8. S.135.

⁶⁰ BLAHO, Peter, Ivan HARAMIA a Michaela ŽIDLICKÁ. *Základy římského práva*. 1. vyd. Bratislava: Manz, 1997, 483 s. Učebné texty Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě. ISBN 80-716-0086-5. S. 121.

emancipace císařským reskriptem (*emancipatio Anastasiana*). Tento císařský reskript *pater familias* předložil u soudu a rozsudkem byla pak dcera z moci otcovské propuštěna. Za císaře Justiniána však byly obě dřívější formy zrušeny a nahrazeny otcovým prohlášením u příslušného úřadu za přítomnosti dcery (*emancipatio Justiniana*), která k emancipaci tímto způsobem musela dát souhlas, anebo alespoň nesměla této skutečnosti odporovat. O propuštění z moci otcovské byl následně učiněn zápis do úředního protokolu.⁶¹

Emancipaci bylo možné za určitých okolností otcem i zpětně zrušit a dceru jeho moci znovu podrobit. Otec mohl toto právo uplatnit pro hrubou nevděčnost dítěte.

Dcera mohla svého *pater familias* k emancipaci ve výjimečných situacích i donutit, zejména pokud své otcovské moci zneužíval či přijal-li jemu zůstavený odkaz, v němž bylo stanoveno, aby dítě emancipoval. Také v případě osvojení dospělé ženy, která později dosvědčila, že jí adrogace nebyla ku prospěchu, lze u soudu emancipaci dotyčné vynutit.⁶²

3.1.2 Žena v moci manželské

Ve starším období římského práva se většina žen při vstupu do manželství podrobovala moci svého manžela. Tato manželská moc se nazývala *manus*, což by bylo možné doslovně přeložit jako ruka. I když *manus* nebyla natolik široká jako *patria potestas* otce rodiny nad jeho dětmi, dala by se k otcovské moci připodobnit. Jak bude v podkapitole 4.1 podrobněji rozvedeno, žena *in manu* nemohla vlastnit majetek. Jakékoliv vlastnictví, které při vstupu do manželství držela, připadlo sňatkem jejímu manželovi, případně jeho otci, byl-li naživu. Žena sice dědila po svém manželovi podle intestátní posloupnosti na stejné úrovni jako její děti, nicméně muž nad svojí manželkou neměl tzv. právo nad životem a smrtí, jako tomu bylo v případě *patria potestas*.

Jelikož přísná manželství vymizela stovky let před vznikem justiniánského Corpus Iuris Civilis, jediným pramenem, ze kterého se dozvídáme informace o tomto typu manželství, jsou Gaiovy Instituce pocházející ze 2. stol. n. l.⁶³

⁶¹ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 294.

⁶² Tamtéž, s. 295.

⁶³ GRUBBS, Judith Evans. *Women and the law in the Roman Empire: a sourcebook on marriage, divorce and widowhood*. London [u.a.]: Routledge, 2002. 349 s. ISBN 04-151-5240-2. S. 21.

Gaius, Institutes I.109: *Sed in potestate quidem et masculi et feminae esse solent; in manum autem feminae tantum conveniunt.* („[Zatímco] však v pravomoci bývají jak muži, tak ženy, podřizují se moci manželské pouze ženy.“)⁶⁴

Pokud se žena již provdala a při vstupu do manželství podstoupila *conventio in manum*, disponoval nad ní manželskou mocí její manžel, anebo jeho *pater familias*, jemuž byl podřízen. Žena se v takovém případě stala osobou svéprávnou smrtí manžela, emancipací nebo rozvodem. Smrtí, obdobně, jak jsem uvedla u *patria potestas*, zaniká *manus* držaná nad manželkou. Emancipaci mohly podstupovat kromě dcer také manželky, jelikož měly vůči manželovi postavení *filiae loco*. Rozvodu se následně budu věnovat podrobněji v oddílu 4.1.6.

Naopak také bylo možné, aby žena o status osoby *sui iuris* přišla.

Kromě klasických druhů kapitisdeminuce shodných pro obě pohlaví existují u žen i další způsoby, jež nad rámec těchto obecných upravují situace, za kterých může pouze žena ztratit svoji právní osobnost, či případy, kdy dojde k její změně.

Mezi způsoby změny právního statusu osob obecně v římském právu patří tři druhy kapitisdeminuce. Prvním a nejzávažnějším zásahem do právní subjektivity osob je bezpochyby tzv. *capitis deminutio maxima*. Ke *capitis deminutio maxima* může dojít, když osoba upadne do válečného zajetí nepřátel a stane se z ní otrok, popř. otrokyně. Za takové situace, která se v římském právu rovná fyzické smrti, právní osobnost svobodného člověka zcela zaniká. Platila zde však zásada práva návratu (*ius postliminii*), podle níž osoba navrátivší se ze zajetí vstupuje se zpětnou platností do dřívějších právních vztahů.⁶⁵

Druhým způsobem postihujícím tentokrát *status civitatis* je *capitis deminutio media*. Žena, jež měla římské občanství, se tímto způsobem doslala do postavení cizinky (*peregrinus*) a byla vyloučena ze všech soukromých práv založených na *ius civile* i ze všech práv veřejných, což se ale žen téměř netýkalo, jelikož byly i bez této kapitisdeminuce z veřejného života a zastávání veřejných

⁶⁴ KINCL, Jaromír. *Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, 326 s. ISBN 978-807-3800-543. S. 53.

⁶⁵ BLAHO, Peter, Ivan HARAMIA a Michaela ŽIDLICKÁ. *Základy římského práva*. 1. vyd. Bratislava: Manz, 1997, 483 s. Učebné texty Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. ISBN 80-716-0086-5. S. 96.

funkcí vyloučeny. Ke *capitis deminutio media* docházelo například při odsouzení v některých trestních řízeních.⁶⁶

Se změnou osobního statusu oběma výše zmíněnými způsoby se v římském právu pojila i ztráta postavení *sui iuris*. Tato nezávislost na moci jiné osoby se odvíjela od postavení dotyčné osoby v rámci římské agnátské rodiny. *Capitis deminutio minima* pak znamenala zrušení dosavadních vazeb v agnátské rodině a mohla nastat mnoha způsoby. Pro obě pohlaví byla shodná změna *status familiae* například propuštěním z moci otcovské (*emancipatio*) či vstupem do jiné rodiny (*adrogatio*).⁶⁷

V rámci posledně zmíněného *status familiae* nacházíme případ, který se dotýká pouze osob ženského pohlaví a pouze žena při něm ztrácela status osoby *sui iuris*. Dělo se tak uzavřením sňatku s *conventio in manum*. Žena posléze podléhala moci manželské a stávala se z ní osoba *alieni iuris* podřízena manželovi, případně jeho otci, jehož moci muž podléhal. U mužů se s takovým přístupem nesetkáváme, jich se vstup do manželství po stránce změny postavení v římské rodině nijak nedotkl.

Další situace, které bych chtěla věnovat několik slov, se taktéž dotýkala pouze žen, avšak souvisela tentokrát se ztrátou svobody a v její závislosti také se ztrátou postavení osoby *sui iuris*. Podle usnesení římského senátu přijatého za vlády císaře Claudia (*Senatusconsultum Claudianum*) totiž svobodná žena, která navzdory souhlasu vlastníka otroka s tímto otrokem žila, ztratila zcela svoji právní subjektivitu a stala se též otrokem. Taková situace nastala za splnění několika předpokladů. Některé z nich jsem již předeslala, tj. pohlavní soužití s otrokem, který má vlastníka odlišného od osoby dotyčné ženy, a tento vlastník s tím vyjádří nesouhlas. Další podmínkou je výstraha, kterou vlastník otroka ženu varuje před pokračováním v této činnosti. Žena této výstrahy nedbá a v soužití s otrokem i nadále pokračuje. Při splnění těchto podmínek se ze svobodné ženy stane otrokyně. V případě obrácené situace, kdy by muž udržoval poměr s otrokyní ve vlastnictví cizí osoby, však žádná podobná právní či morální sankce muži nehrozí

⁶⁶ KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. *Římské právo*. 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995. 386 s. Právnícké učebnice. ISBN 80-7179-031-1. S. 70.

⁶⁷ BLAHO, Peter, Ivan HARAMIA a Michaela ŽIDLICKÁ. *Základy římského práva*. 1. vyd. Bratislava: Manz, 1997, 483 s. Učebné texty Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. ISBN 80-716-0086-5. S. 97.

a vlastník otrokyně by se takovému jednání (v podstatě užívání cizí věci) mohl bránit pouze z hlediska zásahu do jeho vlastnického práva.⁶⁸

3.1.3 Poručenství

Další vyjádření rozdílného postavení mužů a žen v římském právu nacházíme v institutu poručenství. Muž, který se některým způsobem vymanil z moci svého otce po dovršení čtrnácti let, se stal osobou *sui iuris* se všemi výhodami, které takové postavení přinášelo. Dospělá žena *sui iuris* sice nabyla právní subjektivitu projevující se zejména v neomezené způsobilosti vlastnit majetek⁶⁹, nicméně musela podléhat dohledu poručníka (*tutor mulierum*) a její způsobilost byla tímto současně dosti omezována.

Poručenstvím a opatrovnictvím v římském právu rozumíme dohled nad potřebami jedné osoby osobou druhou. Tento institut je nařízen osobě, která se, byť je osobou *sui iuris*, o své potřeby nedokáže sama postarat, nebo alespoň právo předpokládá, že tomu tak je. V římském právu rozlišujeme poručníctví (*tutela*), a to poručenství nad nedospělci a ženami, a opatrovnictví (*cura*), které se týká osob choromyslných, stížených tělesnými vadami nebo marnotratníků a chrání zájmy osob počatých (*nasciturus*) a nezletilců.⁷⁰

K opatrovnictví bych toliko ráda zmínila z dnešního pohledu zajímavý úryvek z Digest, ve kterém Paulus zakazuje ženám, jejichž styl života je výstřední či marnivý, spravovat vlastní majetek.

Paulus libro tertio sententiarum (D.27.10.15 pr.): *Et mulieri, quae luxuriose vivit, bonis interdici potest.* (Správa vlastního majetku může být zakázána ženě, která žije extravagantně.)

Dále se však budu věnovat jen poručenství nad nedospělci, respektive nedospělými dívkami, a ženami, které již dosáhly dospělosti, a způsobu, jakým se žena mohla poručenství vyhnout.

⁶⁸ HARAMIA, Ivan. Senatusconsultum Claudianum In *IUS Romanum: sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu* konané 2. a 3.11.2001 v Olomouci. Editor Kamila Bubelová. 1. vyd. v Olomouci: Univerzita Palackého, 2002. 104 s. ISBN 80-244-0582-2. S. 63 – 65.

⁶⁹ BĚLOVSKÝ, Petr. Propuštění a jejich milenky podle římského práva In *IUS Romanum: sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu* konané 2. a 3.11.2001 v Olomouci. Editor Kamila Bubelová. 1. vyd. v Olomouci: Univerzita Palackého, 2002. 104 s. ISBN 80-244-0582-2. S. 43.

⁷⁰ BLAHO, Peter, Ivan HARAMIA a Michaela ŽIDLICKÁ. *Základy římského práva*. 1. vyd. Bratislava: Manz, 1997, 483 s. Učebné texty Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě. ISBN 80-716-0086-5. S. 112.

3.1.3.1 *Tutela impuberum*

Tutela impuberum byl institut zřizovaný pro potřeby osob *sui iuris*, tj. osob nepodléhajících *patria potestas*, které však nedosáhly dospělosti, a proto ještě nebyly schopny jednat s právními důsledky. Používal se pro potřeby nedospělých chlapců stejně jako nedospělých dívek bez zásadních rozdílů.

Poručník nad nedospělci měl především v zájmu jeho agnátské rodiny dohlížet na majetkové poměry svého poručenice a ovlivňovat jeho výchovu tím způsobem, že ze jmění poručenice uvolňoval prostředky potřebné k výživě a výchově poručenice.

Paulus libro 38 ad edictum (D.26.7.12.3): *Cum tutor non rebus dumtaxat, sed etiam moribus pupilli praeponatur (...)*.⁷¹ („Poručník [je] ustanovený nejen k péči o majetek svého poručenice, ale také pro výkon dohledu nad jeho morálkou [...].“)

Tutor většinou nežil společně se svým poručenecem. Děti bez otce bydlely většinou se svojí matkou, která ovšem neměla nad svými dětmi *potestas*, ani kontrolu nad jejich majetkem.⁷²

Pro dívku byl tento druh poručenství zřízen, stala-li se svéprávnou ještě před dosažením věku dvanácti let. To však nelze tvrdit bezvýjimečně, jelikož ženy či dívky, které vstoupily do řádu kněžek bohyně Vesty, i když ještě nebyly dospělé, ochranu tutora nežívaly.

Poručenství mohlo dle římského práva vzniknout několikerým způsobem. Prvním a nejběžnějším z nich bylo poručenství zřízené testamentem (*tutela testamentaria*). *Pater familias* v něm v jazyce latinském (od dob Theodosia II. též v jazyce řeckém) a rozkazovacím způsobu povolává tutora pro svoji nezletilou dceru. Tutor musel být v testamentu konkrétně označen a splňovat podmínky způsobilosti stát se poručníkem, tj. být dospělým mužem a římským občanem. To se však netýkalo vojáků, cizinců, biskupů, mnichů, nezletilců, choromyslných či tělesně postižených, u kterých byla možnost stát se poručníkem vyloučena. Tutora u tohoto druhu poručenství bylo možné jmenovat pouze pro obecnou správu a nikoliv jen pro jednotlivé záležitosti. Okamžikem platnosti testamentu se povolaný stal poručníkem. Dalším způsobem zřízení poručenství bylo povolání tutora formou zákona (*tutela legitima*), a to subsidiárně, nebylo-li platné jeho

⁷¹ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 304.

⁷² GRUBBS, Judith Evans. *Women and the law in the Roman Empire: a sourcebook on marriage, divorce and widowhood*. London [u.a.]: Routledge, 2002. 349 s. ISBN 04-151-5240-2. S. 23.

jmenování testamentem či toto poručení bylo jinak zmařeno, např. podmínkou rozvazovací, nebo pokud *tutor testamentarius* zemřel. Dle Zákona 12. desek jsou zákonní tutoři nejbližší agnátové poručenky, zejména strýc z otcovy strany, a není-li jich, tak příbuzní kognátští (za císaře Justiniána se jimi stávali primárně kognáti). Tutela z nařízení préтора nastupovala na řadu tehdy, nepovolal-li se tutor žádným z předchozích způsobů, anebo byl tutelou pověřen nezpůsobilý poručník, poručník, který tutelu odmítl nebo byl sesazen.⁷³

Co se týče způsobilosti k výkonu poručení, osobám ženského pohlaví bylo zakázáno stát se poručníky. V pozdější době, konkrétněji od konce 4. stol. n. l., a ve výjimečných situacích však nebylo neobvyklé, aby se matky či babičky staly tutory svých dětí nebo vnoučat. Nejprve pouze pomocí císařského povolení, později tato možnost plynula i zákona. Podmínkou však bylo, aby do protokolu prohlásily, že se znovu nevdat a že dávají v zástavu celý svůj majetek. Stane-li se, že i přes toto prohlášení poručnice do manželství vstoupí, poručení zaniká.⁷⁴

Jak již jsem výše nadnesla, měl tutor pečovat především o zachování majetku svěřenkyně. Byl povinen učinit vše, co bylo potřebné, aby majetek poručenky zůstal v dobrém stavu, měl právo prodat věci, které podléhaly rychlé zkáze, vymáhat pohledávky, domníval-li se, že hrozí jejich nedobytnost, či splatit dluhy, které poručenka měla. Také se staral o to, aby se majetek poručenky rozmnožil, bylo-li to možné, tak, že za kapitál, jehož správu měl na starosti, nakoupil pozemky nebo jej půjčil s úrokem spolehlivým dlužníkům.⁷⁵

Pro výkon práv v rámci poručnického poměru měl tutor k dispozici několik zvláštních práv a povinností.

Neúplnou způsobilost k právnímu jednání poručenky doplňoval udělením svého souhlasu s určitým právním jednáním (*auctoritas interpositio*). U dětí (*infantes*) byl tento souhlas potřeba ke každému právnímu jednání. V případě nedospělých dívek (*impuberis infantia maior*) se souhlas vyžadoval jen tehdy, zhoršovalo-li se konkrétním právním jednáním jejich postavení. Souhlas býval

⁷³ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 317 – 318.

⁷⁴ BLAHO, Peter, Ivan HARAMIA a Michaela ŽIDLICKÁ. *Základy římského práva*. 1. vyd. Bratislava: Manz, 1997, 483 s. Učebné texty Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. ISBN 80-716-0086-5. S. 110.

⁷⁵ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 310.

udělen ihned po formálním výkonu určitého právního jednání za osobní přítomnosti tutora.

Spravoval-li tutor za poručenku její majetek (formou *administratio*), musel správu vést řádně a věrně s péčí, jakoby se jednalo o jeho vlastní záležitosti. Při správě odpovídal poručník původně pouze za úmyslné jednání v neprospěch poručenky. Později se však jeho odpovědnost zostříla a tutor odpovídal i za relativní nedbalost (*culpa in concreto*).⁷⁶

Poručník dále ručil za to, že majetek poručenky neutrpí žádnou ztrátu v důsledku jeho správy (*satisdatio rem pupilli salvam fore*). A byl také zavázán k náhradě zaviněné škody způsobené tím, že poručenka jeho pochybením nenabyla daru, odkazu či dědictví, nebo díky nerozvážnému přijetí dědictví poručenice vznikla majetková újma.⁷⁷

Neprodleně po svém povolání měl tutor povinnost sepsat veškerý majetek poručenky, vést jeho inventář a po ukončení poručnictví odevzdával tutor zpět tento majetek společně s účty z hospodaření, což mělo představovat ochranu nezletilých před nezodpovědným nakládáním tutora s majetkem svých svěřenců.

Další formou ochrany před neuváženým jednáním poručníka poskytovaly v římském právu některé druhy žalob. Jako první z nich mohu uvést *actio tutelae directa*, kterou použila poručenka, jež se chtěla domoci řádného vyúčtování správy, vydání svého majetku či náhrady škody vzniklé zaviněným jednáním poručníka. V případě úspěchu ve věci mělo odsouzení pro tutora infamující důsledky. K celému majetku poručníka bylo též zřízeno generální zástavní právo pro případné vymožení pohledávky. Další žalobou, kterou užívala opět po ukončení poručnictví poručenka, jež se mohla v případě zvláštního bezpráví, zejména v případě zpronevěry svého majetku, domáhat plnění ve výši dvojnásobku zpronevěřeného majetku, byla *actio tutelae*. Pasivní legitimace však v tomto případě nepřecházela na tutorova dědice. Třetí žalobou použitelnou proti poručníkovi byla *accusatio suspecti tutoris*, která směřovala k sesazení tutora, jehož jednání v rámci poručenství nebylo poctivé.⁷⁸ Poručenka měla k dispozici též žaloby proti třetím osobám v postavení vedlejších dlužníků, jakožto ručitelů

⁷⁶ BLAHO, Peter, Ivan HARAMIA a Michaela ŽIDLICKÁ. *Základy římského práva*. 1. vyd. Bratislava: Manz, 1997, 483 s. Učebné texty Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě. ISBN 80-716-0086-5. S. 110.

⁷⁷ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 310.

⁷⁸ BLAHO, Peter, Ivan HARAMIA a Michaela ŽIDLICKÁ. *Základy římského práva*. 1. vyd. Bratislava: Manz, 1997, 483 s. Učebné texty Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě. ISBN 80-716-0086-5. S. 111.

(*actio ex sponsu* nebo *ex stipulatione*), či proti prétorům, kteří něčeho zanedbali při zřizování poručenství (*actio subsidiaria*), zejména v situacích, kdy opomněli poručníka dosadit, dosadili poručníka méně vhodného, nebo se nepostarali o složení adekvátní jistoty před zřízením poručenství.⁷⁹

Také poručník se mohl na účet poručenky domáhat plnění ve výši náhrady nákladů vynaložených ze svého účtu na správu jejího majetku, a to včetně úroků, a také ve výši náhrady škody, která tutorovi vznikla v souvislosti se správou majetku poručenky. Tato žaloba se nazývá *actio tutelae contraria* a stejně jako žaloby ze strany poručenky je připuštěna až po skončení poručenství.⁸⁰

Zánik *tutela impuberum* nastal smrtí či kapitisdeminucí poručenky nebo v případě, že dosáhla dospělosti. Pokud však zemřel nebo podstoupil kapitisdeminuci sám tutor, došlo pouze ke změně jeho osoby. Stejně důsledky mělo i jeho úřední zproštění nebo odmítnutí výkonu poručnictví z omluvitelného důvodu (*excusatio*).⁸¹

3.1.3.2 *Tutela mulierum*

Římané měli mnoho představ o chování žen či o pozici, jakou by žena měla zastávat ve společnosti. S těmito idejemi se můžeme setkat v dílech mnoha římských právníků, i když s nimi sami autoři nemuseli být zcela ztotožnění. Tradice však kázala, že žena, v římské společnosti považována za osobu zranitelnou či lehkomyšlnou, nebyla adekvátní k právnímu jednání. Takové stereotypy, které, nutno říci, byly často v rozporu se skutečností, vysvětlují omezování aktivit žen na poli právním či ve veřejných funkcích.

Římští právníci věřili, že by ženy měly dostat zvláštní pomoc v právních věcech a měly by být předmětem právní ochrany. Právní prameny z období císařství se často odvolávají na ženskou skromnost (*pudor*), čistota (*pudicitia*) a někdy také na cudnost (*verecundia*) a v této souvislosti zmiňují, že by slabost žen a jejich dobrá pověst měly být chráněny omezením způsobilosti podávat žaloby a také právními předpisy, které mají ženu bránit před zneuctěním. Dle prétorského

⁷⁹ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 310.

⁸⁰ Tamtéž, s. 314.

⁸¹ Tamtéž, s. 323.

ediktu například ženy nebyly oprávněné zahajovat trestní stíhání jménem jiné osoby s výjimkou situací, kdy nebyla ohrožena jejich cudnost.⁸²

Ulpianus libro sexto ad edictum (D.3.1.1.5): (...) *Sexum: dum feminas prohibet pro aliis postulare. Et ratio quidem prohibendi, ne contra pudicitiam sexui congruentem alienis causis se immisceant, ne virilibus officiis fungantur mulieres.* („[...] Na základě pohlaví [prétor] zakazuje ženám zastupovat jiné u soudu, aby se jim zabránilo zasahovat do cizích věcí, které by mohly být v rozporu s cudností jejich pohlaví, a aby ženy nevykonávaly činnosti náležející mužům.“)

Ulpianus libro primo de officio proconsulis (D.1.16.9.5): *Advocatos quoque petentibus debebit indulgere plerumque: feminis vel pupillis vel alias debilibus vel his, qui suae mentis non sunt, si quis eis petat: vel si nemo sit qui petat, ultro eis dare debebit. Sed si qui per potentiam adversarii non invenire se advocatum dicat, aequo oportebit ei advocatum dare.* („On [prokonzul] musí rovněž jmenovat obhájce pro ty, kteří o to požádají, a to zejména pro ženy nebo osoby jinak nezpůsobilé; stejně jako pro choromyslné, pokud o to pro ně někdo požádá; a není-li zde nikdo takový, může [obhájce] přidělit z vlastního podnětu.“)

Slabost ženského pohlaví byla římskými právníky a vládci uváděna jako důvod pro rozdílné právní zacházení s muži a ženami. Jejich slabost vysvětlovala, proč byla ženám za určitých okolností prominuta neznalost práva a proč se ženy nemohly stát poručnicemi svých dětí. Ženská *infirmitas* se také používala jako zdůvodnění, proč byl závazek sloužit jako starosta města (*decurio*) děděn po mužské linii častěji než po ženské.⁸³

Paulus libro singulari de iuris et facti ignorantia (D.22.6.9): *Regula est iuris quidem ignorantiam cuique nocere, facti vero ignorantiam non nocere. Videamus igitur, in quibus speciebus locum habere possit, ante praemisso quod minoribus viginti quinque annis ius ignorare permissum est. Quod et in feminis in quibusdam causis propter sexus infirmitatem dicitur.* („Běžné pravidlo je, že neznalost práva někoho omlouvá, neznalost skutečnosti však nikoliv. Proto se podívejme, v jakých případech toto pravidlo platí; na prvním místě jest neznalost práva omluvena u osob mladších dvaceti pěti let. Toto [prominutí neznalosti práva] platí také za určitých okolností u žen, z důvodu slabosti jejich pohlaví.“)

⁸² GRUBBS, Judith Evans. *Women and the law in the Roman Empire: a sourcebook on marriage, divorce and widowhood.* London [u.a.]: Routledge, 2002. 349 s. ISBN 04-151-5240-2. S. 48.

⁸³ Tamtéž, s. 51.

I přesto, že se žena stala některým ze zmiňovaných způsobů osobou *sui iuris*, byla ve své svobodě omezena a musela být pod dohledem poručníka. Odkazy na ženskou slabost, lehkomyšlnost a potřebu dozoru nad právním jednáním, které žena činí, můžeme najít již v Gaiových Institucích.

Gaius Institutes I.144: *Permissum est itaque parentibus liberis, quos in potestate sua habent, testamento tutores dare: Masculini quidem sexus inpuberibus, feminini vero inpuberibus puberibusque, vel cum nuptae sint. Veteres enim voluerunt feminas, etiamsi perfectae aetatis sint, propter animi levitatem in tutela esse.* („Agnátským příbuzným je tedy dovoleno, aby testamentem ustanovili poručníky dětem, jež mají ve své pravomoci; mužskému pohlaví do dosažení dospělosti, ženskému pohlaví pak bez ohledu na věk, dokonce i tehdy, když [ženy] jsou provdány. Předkové totiž chtěli, aby ženy pro lehkovážnost ducha žily v poručenství, byť i byly dospělé.“)⁸⁴

Také Ulpián na počátku 4. stol. n. l. zůstává u tohoto konceptu vysvětlení nutnosti *tutela mulierum* a uvádí, že poručníci jsou jmenováni jak pro muže, tak pro ženy, ale u mužů jen tak dlouho, než dosáhnou dospělosti kvůli jejich mladické nezkušenosti. Nicméně pro ženy je zastoupení poručníkem vyžadováno i v případě, jsou-li dospělé, z důvodu slabosti jejich pohlaví (*sexus infirmitas*) a neznalosti práva.⁸⁵

Tutela mulierum vznikala stejnými způsoby jako *tutela impuberum*, a to testamentem, zákonem nebo z nařízení préтора. Dospělé ženě byl oprávněn jmenovat tutora ze závěti, kdo měl ženu ve své moci. Tím mohl být její otec, pokud byla žena svobodná nebo provdaná do manželství volného, anebo manžel, žila-li v manželství přísném. Manžel v testamentu mohl dokonce uvést, že si žena může svého tutora vybrat sama. Tato možnost mohla být v testamentu buď v neomezené formě a žena tak měla právo, pokud se jí jeden tutor znelíbil, zvolit si tutora nového (kolikrát chtěla); anebo ve formě omezené, kdy si mohla tutora změnit pouze jednou, nanejvýš dvakrát.⁸⁶

Práva a povinnosti poručníka nad dospělou ženou byly oproti poručnictví nad nedospělými dosti omezené. Tutor nad její osobou neměl žádná práva ani nespravoval její majetek. Náležel mu pouze *auctoritas interpositio*, a to pouze při

⁸⁴ KINCL, Jaromír. *Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, 326 s. ISBN 978-807-3800-543. S. 64.

⁸⁵ GRUBBS, Judith Evans. *Women and the law in the Roman Empire: a sourcebook on marriage, divorce and widowhood*. London [u.a.]: Routledge, 2002. 349 s. ISBN 04-151-5240-2. S. 51.

⁸⁶ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 324.

úkonech formálních, které měly zákonný základ v *ius civile*. Jeho souhlas se vyžadoval zejména při vstupu do přísného manželství, propuštění otroka na svobodu, zřízení *dos* či testamentu, prominutí dluhu, vystupování před soudem apod.⁸⁷

Tutela mulierum zanikala podobně jako *tutela impuberum* s výjimkou dosažení určitého věku ženy. Dalším rozdílem byla možnost zbavit se poručenství pomocí práva tří dětí.

S postupem času se právní postavení poručníků nad dospělými ženami zeslabovalo. Již za republiky se setkáváme s případy, kdy žena donutila prostřednictvím préтора svého testamentárního tutora k udělení souhlasu i proti jeho vůli. *Auctoritas* tak ve skutečnosti znamenal pouhou formalitu. U jediných *tutores legitimi* nebylo jejich postavení natolik dotčeno. Zejména nemohli být donuceni k souhlasu vždy, ale jen v případech naléhavých. Nicméně vývoj postavení žen směrem k samostatnosti vyústil ve 4. stol. n. l. k definitivnímu vymizení tohoto institutu z právního života.⁸⁸

V římském právu existovaly i zvláštní způsoby, díky nimž žena nezávislá na moci jiného nebyla nucena být pod dohledem poručníka.

Leges Iulia et Papia Poppaea vydané za vlády císaře Oktaviána Augusta zakotvily do římského práva tzv. právo tří dětí (*ius trium liberorum*), dle něhož se ženy, které porodily tři děti (*libertinae* děti čtyři), osvobodily od povinnosti být pod dohledem poručníka. Nebylo však zřejmé, zda se děti musely dožít určitého věku, nebo zda se pro potřeby *ius liberorum* braly v úvahu též novorozenci, kteří krátce po porodu zemřeli. Předpokládáme-li, že jsou relevantní všechny vykonané porody, nároku na *ius liberorum* dosáhla většina dospělých svobodných žen v římské společnosti. Pro propuštěnky však byla situace složitější. Nejenom, že musely porodit děti čtyři, ale všechny tyto děti se musely narodit až poté, co jejich matka byla z otroctví propuštěna. Mnoho takových žen se ale v průběhu svých plodných let svobody ani nedočkalo.⁸⁹

Zmíněný zákon měl údajně za cíl zvýšit porodnost a podnítit nárůst římské populace. Ženy měl motivovat k plození více dětí, aby si tak zlepšily své

⁸⁷ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 324.

⁸⁸ Tamtéž, s. 327.

⁸⁹ GRUBBS, Judith Evans. *Women and the law in the Roman Empire: a sourcebook on marriage, divorce and widowhood*. London [u.a.]: Routledge, 2002. 349 s. ISBN 04-151-5240-2. S. 37.

postavení. Nicméně, toto tvrzení je přinejmenším diskutabilní, jelikož již v době, kdy ony zákony vznikaly, bylo postavení římských žen relativně svobodné, a přesto zde stále existovalo poručenství a tutor hrál, byť pouze formální, roli v životě ženy *sui iuris*. Je tedy nasnadě, zda se zákon, spíše než na porodnost, zaměřoval na emancipaci žen, která nebyla stále fakticky utvrzena obzvláště kvůli lpění na starých tradicích.⁹⁰

Výjimečné postavení zaujímaly v římské společnosti Vestálky. Byly to zvláštní kněžky vykonávající službu bohyni Vestě, prastarému božstvu domácího krbu přítomnému v plamenech jeho ohně. Tento starobylý kněžský řád se v římské společnosti udržel až do roku 394 n. l. Počet Vestiných kněžek se na konci království ustálil na šesti, přičemž pravidla pro jejich výběr byla velice přísná. Vestálkami se mohly stát pouze dívky, většinou v rozmezí 6 až 10 let věku, pocházející z úplných patricijských rodin, musely být přímo podřízené moci svého otce, který nesměl vykonávat nečestné povolání. Kněžky se přijetím do řádu zavazovaly k udržení panenství po dobu 30 let (pod pohrůzkou trestu smrti) a k zachování věčného ohně v chrámu bohyně Vesty. V řádu setrvaly do svých 40 let věku, jejich funkce tedy, na rozdíl od ostatních kněžských hodností v Římě, nebyla doživotní. Vestálky požívaly v Římě velké úcty a mnoha privilegií, jak společenských, tak právních. Dívky zasvěcené Vestě se zbavovaly moci svého otce a tímto okamžikem se stávaly osobami podle římského práva zcela svéprávnými. Kromě toho, že nebyly pod dohledem poručníka (otcovskou moc nahradila *potestas* nejvyššího kněze), mohly dědit ze závěti, nevztahoval se na ně ani *Lex Voconia*, jenž znemožňoval ženám nabývat dědictví po občanech první majetkové třídy. Dále byly oprávněné svědčit a často se stávalo, že je lidé žádali, aby se účastnily pořizování testamentů nebo uzavírání smluv. V rámci trestního práva měly též výjimečné postavení a požívaly nedotknutelnosti. Trest smrti hrozil tomu, kdo by je urazil. A pokud náhodně potkaly zločince odsouzeného k nejvyššímu trestu, který byl právě veden na popravu, rázem byl omilostněn.⁹¹

Dalo by se tedy tvrdit, že Vestálky měly mezi ženami naprosto ojedinělé postavení, nejen co se institutu poručenství týče, ale i v mnohých dalších ohledech.

⁹⁰ VRANA, Vladimír. Ženy - neziaduca spoločnosť podľa rímskeho práva?! In *IUS Romanum: sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu* konané 2. a 3.11.2001 v Olomouci. Editor Kamila Bubelová. 1. vyd. v Olomouci: Univerzita Palackého, 2002. 104 s. ISBN 80-244-0582-2. S. 26.

⁹¹ SKŘEJPEK, Michal. *Ius et religio: právo a náboženství ve starověkém Římě*. 1. vyd. Pelhřimov: Vydavatelství 999, 1999. 317 s. ISBN 80-901-0648-X. S. 199 – 203.

3.2 Žena *alieni iuris*

V rámci římské rodiny, která tvořila základ tehdejší společnosti, se můžeme setkat s mocensko-právními vztahy mezi hlavou rodiny a ostatními rodinnými příslušníky. Postavení ženy bylo definováno právě těmito vazbami a pokud se žena nestala osobou *sui iuris*, o níž bylo pojednáno výše, byla podřízena moci některého z mužských rodinných příslušníků, a to buď otci, nebo svému manželovi.

Osoby *alieni iuris* nebyly dle římského práva svéprávné, neměly žádnou způsobilost vlastnit majetek, tudíž vše, co nabyly, připadlo *pater familias*. Tato omezení byla alespoň částečně vyrovnána odpovědností otce za všechny protiprávní činy osob jemu podřízených.

Se ženou v pozici osoby *alieni iuris* se můžeme setkat v následujících případech.

3.2.1 Žena v moci otcovské

Dcera, jakožto dítě zplozené v legitimním římském manželství, od svého narození podléhala moci hlavy rodiny. Do moci otcovské (*patria potestas*) se dívka mohla dostat krom narození také adopcí či legitimací.

Patria potestas, která byla založena adopcí, vznikala buď nad ženou *sui iuris*, tehdy se adopci říkalo *arrogatio*, nebo nad dívkou *alieni iuris*, kdy šlo o adopci v užším slova smyslu a užívalo se pro ni označení *adoptio*.

Iustiniani Institutiones I.11: *Non solum tamen naturales liberi, secundum ea quae diximus, in potestate nostra sunt, verum etiam ii quos adoptamus.* („Pod naší mocí jsou, jak jsme již ukázali, nejen přirozené děti, ale také ty, které adoptujeme.“)⁹²

Při *adoptio* se napodobovala příroda, tudíž se musel dodržet věkový rozdíl mezi adoptantem a adoptovaným alespoň 18 let. Adoptovat mohli pouze muži a nebyla povolena adopce dětí propuštěných z moci otcovské či adopce vlastních nemanželských dětí – takové se legitimovaly.⁹³ Legitimace se tedy uplatňovala u dětí zrozených v konkubinátu, u kterých se touto procedurou měnil jejich status na děti legitimní dle *ius civile*.

⁹² BLAHO, Peter, Michal SKŘEJPEK a Paul KRUEGER. Iustiniani Institutiones = Justiniánské instituce. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2010. 411 s. Fontes iuris Romani. ISBN 978-80-246-1749-7. S. 55.

⁹³ KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. Římské právo. 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995. 386 s. Právnické učebnice. ISBN 80-7179-031-1. S. 148.

V otcovské moci žena setrvala nejčastěji do doby, než se provdala do manželství přísného; pokud však upřednostnila manželství volné, byla otcí podřízena až do jeho smrti za předpokladu, že ji před tím neemancipoval.

Patria potestas byla nejširší ze všech druhů mocí v římském právu vůbec. Děti podléhaly svým otcům takovým způsobem, že jejich postavení bylo přirovnáváno k postavení otroků.

Otcovská moc v sobě zahrnovala několik oprávnění, mezi něž patřilo i nejsilnější z nich, trestní pravomoc otce rodiny nad životem a smrtí (*ius vitae necisque*) všech osob jemu podrobených. *Pater familias* byl v nejstarších dobách neomezeným soudcem nad nejrůznějšími prohřešky svých dětí. Toto právo měl vykonávat prostřednictvím rodinných soudů, při nichž se radil s nejbližšími příbuznými a přáteli.⁹⁴

Smrtí mohl za císařství *pater familias* potrestat dceru, která se kupříkladu dopustila cizoložství (*adulterium*). Tímto činem zneuctila nejen sebe, ale zahanbila i vlastní rodinu a porušila morálku veřejného práva.⁹⁵

Papinianus libro primo de adulteriis (D.48.5.23.4): *Ideo autem patri, non marito mulierem et omnem adulterum remissum est occidere, quod plerumque pietas paterni nominis consilium pro liberis capit: ceterum mariti calor et impetus facile decernentis fuit refrenandus.* („Otcí, nikoliv manželovi, svědčí právo zabít ženu a každého cizoložníka z důvodu, že otcovská láska pečuje o zájmy dětí, naopak horká hlava a zbrkllost manžela, který se rozhoduje příliš rychle, by měla být omezena.“)

Zneužití *ius vitae necisque* bylo trestáno censorskou důtkou (*nota censoria*), která mohla vést k vyloučení otce ze senátu, censorskou důtkou mu mohl být odebrán kůň, čímž se klesl do nižší majetkové třídy, nebo mu mohlo být v nehorším případě odejmuto i římské občanství. Absolutní pravomoc otce rodiny procházela vývojem a byla omezována. Poté, co Romulus přenechal otcům veškerou moc nad jejich dětmi, a to po celý jejich život, klasické právo nejprve omezilo svévolné zabití dítěte do 3 let věku, ke kterému bylo potřeba se usnést po poradě s příbuznými v domácím soudu.⁹⁶ Za císařství musel mít *pater familias* přísnější tresty, zejména trest smrti, úředně schválené a od vlády císaře

⁹⁴ BLAHO, Peter, Ivan HARAMIA a Michaela ŽIDLICKÁ. *Základy římského práva*. 1. vyd. Bratislava: Manz, 1997, 483 s. Učebné texty Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě. ISBN 80-716-0086-5. S. 118.

⁹⁵ STARÁ, Ivana. *Rodina a její význam v římském právu*. Vyd. 1. Ostrava: Key Publishing, 2013. 136 s. Monografie. ISBN 978-808-7475-300. S. 116.

⁹⁶ Tamtéž, s. 39.

Konstantina Velkého bylo usmrcení dítěte považováno za vraždu příbuzného (*parricidium*).⁹⁷

Mezi další pravomoci otce rodiny se řadilo právo odmítnout přijetí dítěte do rodiny (*ius exponendi*), což se nejvíce praktikovalo při narození dcer zejména z důvodu velké finanční nákladnosti zřízení věna. U dcer prvorozených a u synů bylo obvyklé dítě odložit pouze v případě, že bylo novorozeně znetvořené nebo nechtěné.⁹⁸

Paulus libro quarto sententiarum (D.1.5.14): *Non sunt liberi, qui contra formam humani generis converso more procreantur: veluti si mulier monstrosum aliquid aut prodigiosum enixa sit. Partus autem, qui membrorum humanorum officia ampliavit, aliquatenus videtur effectus et ideo inter liberos connumerabitur.* („Nejsou dětmi ti, kteří se proti zákonu přírody narodí v rozporu s podobou lidského rodu. Například, když nějaká žena porodí cosi oblundného anebo nepřirozeného. Avšak novorozenec, který má větší počet končetin, se jeví jako více méně vyvinutý a bude patřit mezi děti.“)⁹⁹

Pater familias měl také možnost přenechat potomka k osvojení, své dítě prodat (*ius vendendi*), například do otroctví či prostřednictvím mancipace za účelem využití jeho pracovní síly, nebo poškozenému vydat dítě, které spáchalo nějaký trestný čin, aby svou prací uhradilo škodu, jež svým jednáním způsobilo. Takové dítě pak mělo v domě poškozeného postavení otroka (*servi loco*). Otec rodiny si však musel dávat pozor při prodeji svých dětí. Přestože u syna bylo podle Zákona 12 desek potřeba opakovat obrazný prodej třikrát, aby se stal svobodným, u dcer stačila mancipace jediná.¹⁰⁰

3.2.2 Žena v moci manželské

Do moci manželské se žena dostala uzavřením sňatku *cum in manum conventionem*. Tímto okamžikem přecházela žena pod moc svého manžela (*manus*) a podstupovala *capitis deminutio minima*, požívala-li status *sui iuris*. Pokud žena v době sňatku podléhala moci svého otce, tj. byla osobou *alieni iuris*, její vazby

⁹⁷ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 269.

⁹⁸ KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. *Římské právo*. 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995. 386 s. Právnické učebnice. ISBN 80-7179-031-1. S. 144.

⁹⁹ BLAHO, Peter a Jarmila VAŇKOVÁ. *Corpus Iuris Civilis. Digesta. Tomus I*. Bratislava: Eurokódex, 2008. 528 s. ISBN 978-808-9363-070. S. 84.

¹⁰⁰ KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. *Římské právo*. 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995. 386 s. Právnické učebnice. ISBN 80-7179-031-1. S. 144.

s původní agnátskou rodinou byly přerušeny a stávala se členem rodiny svého muže.

Z manžela byl neomezený soudce své ženy a za její prohřešky ji mohl potrestat i smrtí. Předtím však musel svolat rodinný soud a k němu přizvat i příbuzné souzené ženy.

Z majetkoprávního pohledu měla žena *alieni iuris* v postavení *uxor in manu* shodné postavení jako *filia familias*. Postrádala způsobilost vlastnit majetek a zavazovat sebe nebo manžela svým právním jednáním. Vlastnická práva k veškerému majetku včetně pohledávek, která při vstupu do manželství měla, přešla univerzálně na jejího manžela. Z toho však byly vyloučeny věci, jež při kapitisdeminuci ztratily na významu.

Gaius, Institutes III.83: *Etenim cum pater familias se in adoptionem dedit mulierue in manum conuenit, omnes eius res incorporales et corporales, quaeque ei debitae sunt, patri adoptiuo coemptionatoriuue adquiruntur exceptis his, quae per capitis deminutionem pereunt, quales sunt ususfructus, operarum obligatio libertorum, quae per iusiurandum contracta est, et lites contestatae legitimo iudicio.* („Neboť dal-li se otec rodiny [někým] adoptovat, anebo podrobila-li se žena moci manželské, nabývá všechny její věci tělesné i netělesné, jakož i jejich pohledávky adoptivní otec či koempcionátor: [ovšem] s výjimkou těch, jež kapitisdeminucí berou zasvě, jako ususfrukt, přísahou založený pracovní závazek propuštěnců a nároky, o nichž byla v legitimním řízení uzavřena litiskontestace.“)¹⁰¹

Vše, co od uzavření manželství žena nabyla, nabývala automaticky pro svého muže. I věno, které, byla-li žena před vstupem do manželství v moci otcovské a nevlastnila žádný svůj majetek, pro ni obstarával zpravidla její otec, se stávalo vlastnictvím manžela nebo, byl-li *filius familias*, jeho otce.¹⁰²

V dědickém právu zaujímalá žena vdaná *in manu* vůči svému manželovi postavení v první třídě dědiců společně s dětmi. Manžel mohl své ženě v závěti ustanovit testamentárního poručníka buď konkrétně, anebo mohl ženě jeho výběr

¹⁰¹ KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. *Římské právo*. 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995. 386 s. Právnícké učebnice. ISBN 80-7179-031-1. S. 160 – 161.

¹⁰² HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 242.

přenechat. Ona ho pak mohla využít pro všechny své záležitosti či pouze pro některé z nich.¹⁰³

Gaius, Institutes I.150: *In persona tamen uxoris, quae in manu est, recepta est etiam tutoris optio, id est ut liceat ei permittere, quem velit ipsa, tutorem sibi optare, hoc modo: TITIAE UXORI MEAE TUTORIS OPTIONEM DO. Quo casu licet uxori tutorem optare vel in omnes res vel in unam forte aut duas.* („Pro osobu manželky, která je podřízena moci manželské, byla zavedena i volba poručníka, to je, že lze jí dovolit, aby si jako poručníka vybrala toho, koho sama chce, [a sice] tímto způsobem: „Titii, své ženě, dávám volbu poručníka“. V tomto případě si žena může poručníka vybrat buď pro všechny [své] záležitosti, anebo třeba [jenom] pro jednu či dvě.“)¹⁰⁴

¹⁰³ STARÁ, Ivana. *Rodina a její význam v římském právu*. Vyd. 1. Ostrava: Key Publishing, 2013. 136 s. Monografie. ISBN 978-808-7475-300. S. 105.

¹⁰⁴ KINCL, Jaromír. *Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, 326 s. ISBN 978-807-3800-543. S. 65 – 66.

4. Postavení žen v právu rodinném

Rodina, jak ji známe dnes, tvořena především pokrevním poutem mezi rodiči a dětmi, se zásadně liší od rodiny, se kterou jsme se mohli setkat v římské společnosti v období antiky. Po celá staletí zde rodina představovala, spíše než pokrevní svazek, mocensko-právní vztah mezi otcem, hlavou rodiny (*pater familias*), a osobami, které byly podrobené jeho moci. Označení „rodina“ (*familia*, pravděpodobný původ ve slově *famulus*, tj. sluha) v římském právu zahrnovalo jak souhrn osob podřízených moci otce rodiny (tj. *agnatio* a osoby *in mancipio*), tak veškerý majetek rodiny spravovaný otcem rodiny a u patricijů i osoby se stejným rodovým jménem.¹⁰⁵

Ulpianus libro 46 ad edictum (D.50.16.195): 1. "*Familiae*" *appellatio qualiter accipiatur, videamus. Et quidem varie accepta est: nam et in res et in personas deducitur. In res, ut puta in lege duodecim tabularum his verbis "adgnatus proximus familiam habeto". Ad personas autem refertur familiae significatio ita, cum de patrono et liberto loquitur lex: "ex ea familia", inquit, "in eam familiam": et hic de singularibus personis legem loqui constat.* („Podívejme se, jak by slovu „*familiae*“ mělo být rozuměno. A skutečně, je chápáno různými způsoby: z hlediska majetku i osob; co se týče majetku, i Zákon 12 desek říká: „ať má majetek nejbližší agnát“. Pojem „*familiae*“ také odkazuje na osoby, když stejný zákon hovoří o patronovi a propuštěnci říká: „z té rodiny“, „do té rodiny“: v tomto případě je nesporné, že se zákon vztahuje na jednotlivé osoby.“)

Mezi těmito dvěma skupinami osob panoval značný nepoměr v právním postavení v oblasti osobní i majetkové. Moc hlavy římské rodiny se projevovala nad dětmi (*patria potestas*), nad manželkou (*manus*) a v některých případech i nad svobodnými osobami, které se ocitly z nejrůznějších důvodů v závislosti na hlavě rodiny (*in causa mancipii*). Z tehdejšího nazírání na ženu, jako na slabší pohlaví (*infirmitas sexus*), vyplývala i skutečnost, že jen muž mohl být nositelem otcovské a manželské moci. V římském právu se tedy nesetkáváme s něčím podobným, jako by mohla být mateřská či rodičovská moc.¹⁰⁶

Přestože matky měly značnou odpovědnost a společensky respektovanou moc nad svými dětmi, nikdy nad nimi nemohly mít *potestas* jako jejich otcové a

¹⁰⁵ SKŘEJPEK, Michal a BLAHO, Peter. *Římské soukromé právo: systém a instituce*. 2. přeprac. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011. 350 s. Vysokoškolské učebnice (Aleš Čeněk). ISBN 978-807-3803-346. S. 76.

¹⁰⁶ REBRO, Karol. *Římské právo súkromné*. 1. vyd. Bratislava: Obzor, 1980. 278 s. S. 77 – 80.

nemohly působit jako jejich poručníci (*tutores*) po smrti svých manželů. Nemohly ani adoptovat děti, jelikož toto právo bylo podmíněno existencí *potestas* osvojitele, pod kterou mělo být dítě uvedeno. Nicméně, od počátku 3. stol. n. l. mohla žena obdržet zvláštní císařské povolení k adopci dítěte, a to i bez *potestas*, pokud její vlastní děti zemřely.¹⁰⁷

Codex Iustinianus (CJ.8.47.5): *Feminae quoque adoptare non possunt, quia nec naturales liberos in potestate sua habent: sed ex indulgentia principis ad solacium liberorum amissorum adoptare possunt.* („Ani ženy nemohou adoptovat, protože ani jejich přirozené děti jim nejsou podřízeny. Adoptovat však mohou, díky císařské milosti, a to jako útěchu za ztrátu svých dětí.“)¹⁰⁸

Základem nejstarší římské rodiny byl monogamní svazek muže a ženy s výraznými patriarchálními prvky, které se odrážely na postavení muže nadaného rozsáhlou pravomocí nad manželkou, potomky i cizími lidmi. Postavení ženy v rámci takové rodiny mohlo mít několik podob a záviselo na stavu, v jakém se nacházela. Byla-li stále neprovdaná (*filia familias*) nebo v případě, že se provdala, ale do manželství volného, podléhala stále moci svého otce, *pater familias*. Pokud se však vdala do manželství přísného, přešla do rodiny svého manžela a byla podřízena moci manželově, nebo moci svého tchána.

Pojem „matka rodiny“ (*mater familias*) měl v římské společnosti řadu významů. Ve starším období *mater familias* popisoval ženu, jejíž manželství ji přivedlo *in manu*, tj. pod manželskou moc jejího manžela. Nicméně, na počátku 3. stol. n. l. přísná manželství byla považována za zastaralá a pojetí *mater familias* se spíše vztahovalo na respektu hodnou matronu, ať byla vdaná či nikoliv. Určujícím faktorem zde bylo spíše její vystupování ve společnosti, zejména péče o zachování jejího sociálního postavení a udržování počestnosti, co se týče jejího sexuálního života.¹⁰⁹

Ulpianus libro 59 ad edictum (D.50.16.46.1): *"Matrem familias" accipere debemus eam, quae non inhoneste vixit: matrem enim familias a ceteris feminis mores discernunt atque separant. Proinde nihil intererit, nupta sit an vidua, ingenua sit an libertina: nam neque nuptiae neque natales faciunt matrem familias, sed boni mores.* („Měli bychom pochopit, že *mater familias* je žena, jež

¹⁰⁷ GRUBBS, Judith Evans. *Women and the law in the Roman Empire: a sourcebook on marriage, divorce and widowhood*. London [u.a.]: Routledge, 2002. 349 s. ISBN 04-151-5240-2. S. 21.

¹⁰⁸ BLAHO, Peter, Michal SKŘEJPEK a Paul KRUEGER. *Justiniánské InSTITUTE: Iustiniani Institutiones*. Vydání první. 411 pages. ISBN 978-80-246-1749-7. S. 57.

¹⁰⁹ GRUBBS, Judith Evans. *Women and the law in the Roman Empire: a sourcebook on marriage, divorce and widowhood*. London [u.a.]: Routledge, 2002. 349 s. ISBN 04-151-5240-2. S. 19.

nežila nečestně; tato morálka matky rodiny ji odlišuje a odděluje od ostatních žen. Proto zde nebude rozdílu, zda je vdaná nebo je vdovou, svobodná či emancipací na svobodu propuštěná; manželství ani narození nečiní ze ženy *mater familias*, to její dobré mravy.“)

Marcellus libro 26 digestorum (D.23.2.41): *pr. Probrum intellegitur etiam in his mulieribus esse, quae turpiter viverent volgoque quaestum facerent, etiamsi non palam. 1. Et si qua se in concubinato alterius quam patroni tradidisset, matris familias honestatem non habuisse dico.* („Je zřejmé, že hanba se váže k takovým ženám, které žijí nestoudně a živí se prostitucí, i když tak nečiní otevřeně. 1. Měla-li by žena žít v konkubinátu s někým jiným, než se svým patronem, tvrdím, že nemá ctnost *mater familias*.“)

V antickém Římě existovaly dva typy příbuzenství – agnátské, které svůj název odvozovalo od mocensko-právního svazku mezi členy rodiny (*agnatio*), a kognátské příbuzenství představující vztah mezi lidmi založený na pokrevním příbuzenství (*cognatio*).¹¹⁰

Jelikož kognátské příbuzenství spočívalo na biologickém základě, nebylo možné z něj vystoupit či jinak tento svazek ukončit. Jeho vznik byl založen narozením a zanikalo smrtí, anebo relativně ztrátou svobody (*capitis deminutio maxima*), kdy se *cognatio* po propuštění na svobodu obnovuje. A protože kognátský vztah mohl založit jak muž, tak žena, nacházela se žena v pozici manželky z tohoto hlediska na úrovni manžela, zatímco v agnátské rodině měla postavení dcery. Stupně pokrevního příbuzenství se měřily počtem porodů, kterých bylo potřeba, aby takový vztah mezi příbuznými osobami mohl vzniknout. V souvislosti s tím rozlišujeme příbuzenské vztahy v linii přímé, kde příbuzní odvozují svůj původ jeden od druhého (*linea recta*) a nepřímé, ve které mají příbuzní společného předka (*linea transversalis*). V linii přímé se dále stupně příbuzenství dělí na vzestupné (*ascendentes*, neboli předci) a sestupné (*descendentes*, neboli potomci). Význam kognátského příbuzenství můžeme spatřovat především ve vlivu na překážky manželství a při dědění ze zákona.¹¹¹

Agnátská rodina byla naproti tomu záležitostí právní a stála a zároveň padala s mocí *pater familias*. Bylo to v podstatě umělé příbuzenství, které mohlo být zprostředkováno pouze mužem. Členy takovéto rodiny tvořil primárně otec a

¹¹⁰ REBRO, Karol. *Římské právo sůkromné*. 1. vyd. Bratislava: Obzor, 1980. 278 s. S. 77 – 80.

¹¹¹ SKŘEJPEK, Michal a BLAHO, Peter. *Římské soukromé právo: systém a instituce*. 2. přeprac. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011. 350 s. Vysokoškolské učebnice (Aleš Čeněk). ISBN 978-807-3803-346. S. 76.

manžel a všechny osoby podřízené jeho moci, což mohla být manželka *in manu*, děti, manželky *in manu* mužských potomků a případně jejich potomci (*familia propria*). Po smrti *pater familias* se pouto vytvořené jeho mocí uvolnilo, osoby přímo podřízené hlavě rodiny se staly svobodné (*sui iuris*) a muži vytvořili hlavy nových agnátských rodin, nicméně úplně nezaniklo a agnátští příbuzní po sobě navzájem dědili. Agnace, jakožto umělé právní pouto, vznikala na základě právního jednání několikerým způsobem, a to narozením z řádného manželství, za pomoci *adoptio* (v užším smyslu) či *adrogatio*¹¹², legitimací, anebo podřízením se manželky manželské moci. Zánik je pak způsoben smrtí, ztrátou svobody či občanství *pater familias*, emancipací podřízené osoby či užitím *adoptio* v širším slova smyslu. U agnace se také počítá příbuzenský stupeň, a to do sedmého stupně, a je určovatelem pro potřeby dědického práva. I agnátské příbuzenství je stejně jako kognátské překážkou manželství, ale na rozdíl od kognátského se mu při dědění ze zákona dávala zpočátku absolutní přednost.¹¹³

Oba výše zmíněné typy římských příbuzenství však předpokládaly existenci manželství (*matrimonium* či *nuptiae*), kterému se bude věnovat následující podkapitola.

4.1 Manželství

Římské manželství (*matrimonium*) představovalo společenskou skutečnost, se kterou se pojily důležité právní účinky¹¹⁴, pro Římany bylo více sekulární než náboženskou záležitostí¹¹⁵ a znamenalo skutečné životní společenství muže a ženy zahrnující jak manželské povědomí, tak náklonnost (*affectio maritalis*).

Ulpianus libro primo institutionum (D.1.1.1.3): *Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit: nam ius istud non humani generis proprium, sed omnium animalium, quae in terra, quae in mari nascuntur, avium quoque*

¹¹² S pojmem *adoptio* se v římském právu setkáváme při jakémkoliv přijetí další osoby do agnátského příbuzenství a v tomto smyslu pod sebe zahrnuje jak *adoptio* v užším významu, tj. přechod osoby *alieni iuris* z moci jednoho otce rodiny do druhé (*adoptio imperio magistratus*), tak *adrogatio*, tj. podvolení se jednoho otce rodiny pod moc jiného otce rodiny (*adoptio populi auctoritate*), jehož následkem se adrogovaný dostává do postavení syna *alieni iuris*. SKŘEJPEK, Michal a BLAHO, Peter. *Římské soukromé právo: systém a instituce*. 2. přeprac. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011. 350 s. Vysokoškolské učebnice (Aleš Čeněk). ISBN 978-807-3803-346. S. 79.

¹¹³ Tamtéž, s. 77.

¹¹⁴ BARTOŠEK, Milan a BLAHO, Peter. *Dějiny římského práva: (ve třech fázích jeho vývoje)*. 2. přeprac. vyd. Praha: Academia, 1995, 280 s. ISBN 80-200-0545-5. S. 153.

¹¹⁵ JOHNSTON, David. *Roman law in context*. New York: Cambridge University Press, 1999, ix. 153 s. ISBN 05-216-3961-1. S. 33.

commune est. Hinc descendit maris atque feminae coniunctio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio, hinc educatio: videmus etenim cetera quoque animalia, feras etiam istius iuris peritia censerit. („Přirozené právo je to, co příroda naučila všechny živočichy: neboť toto právo není charakteristické pro lidský rod, ale je společné všem živočichům, kteří žijí na zemi i v moři a také pro ptáky. Odtud pochází spojení muže a ženy, které my nazýváme manželstvím, a stejně tak i plození a výchova dětí. Vidíme totiž, že i ostatní živočichové ba i divá zvěř jsou podle tohoto práva uspořádáni.“)¹¹⁶

Výše zmíněná vůle žít spolu v manželství, tj. trvalé soužití muže se ženou a zejména stálý vzájemný souhlas s tímto vztahem, nebyla jako taková předpokladem vzniku manželství, ale trvalou podmínkou jeho existence. Jakmile odpadla *affectio maritalis*, manželství bez dalšího skončilo.¹¹⁷ S ohledem na to můžeme manželství pokládat za vcelku soukromou a neformální záležitost. Žena toto manželské povědomí projevovala navenek vstupem do manželova domu (*deductio in domum mariti*) a muž to své manželce a matce svých dětí oplácel manželskou náklonností a úctou (*honor matrimonii*) tak, aby nebylo pochyb, že si přejí trvale žít v tomto monogamním svazku.¹¹⁸

Důležitým předpokladem pro vznik legitimního, platného manželství podle *ius civile* bylo římské občanství, anebo alespoň římské *conubium*¹¹⁹ (*matrimonium iustum*).¹²⁰ Děti zplozené pouze z takového manželství se stávaly římskými občany a byly *filii legitimi* podřízené pod *patria potestas* svého otce.¹²¹

V případě, že některá osoba vstupující do manželství postrádala *ius conubii*, nemělo takové manželství právní účinky, které *ius civile* se vznikem manželství spojovalo (*nuptiae non iustae*). Status dětí pocházejících z takového svazku (*filii iniusti*) se řídil zpravidla právním postavením matky a otec nad nimi

¹¹⁶ BLAHO, Peter, Michal SKŘEJPEK a Paul KRUEGER. *Justiniánské Institute: Iustiniani Institutiones*. Vydání první. 411 pages. ISBN 978-80-246-1749-7. S. 54.

¹¹⁷ BARTOŠEK, Milan a BLAHO, Peter. *Dějiny římského práva: (ve třech fázích jeho vývoje)*. 2. přeprac. vyd. Praha: Academia, 1995, 280 s. ISBN 80-200-0545-5. S. 154.

¹¹⁸ REBRO, Karol a BLAHO, Peter. *Římske právo*. 3., dopl. vyd. Bratislava: Iura Edition, 2003, 497 s. ISBN 80-890-4753-X. S. 170.

¹¹⁹ *Conubium*, jedno ze základních práv římského občana, znamenalo oprávnění vstoupit do právoplatného římského manželství s osobou opačného pohlaví. Osoby, které neměly římské občanství, jej mohly získat pouze zvláštním povolením. BARTOŠEK, Milan a BLAHO, Peter. *Dějiny římského práva: (ve třech fázích jeho vývoje)*. 2. přeprac. vyd. Praha: Academia, 1995, 280 s. ISBN 80-200-0545-5. S. 153.

¹²⁰ SOMMER, Otakar. *Učebnice soukromého práva římského: I. Díl, Obecné nauky*. Editor Jiří Spáčil. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011, xxii. 220 s. Klasická právníká díla. ISBN 978-807-3576-165. S. 163.

¹²¹ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 228.

neměl *patria potestas*, ale pouze *cognatio*.¹²² Ani agnátské příbuzenství v takovém případě nevznikalo. *Matrimonium iuris gentium* lze považovat za manželství řádné, ale vůči manželství dle *ius civile* zaujímal podřadné postavení.¹²³

4.1.1 Právní formy manželství

Původně byl svazek manželský v antickém Římě projevem naprosté převahy muže nad ženou. Uzavíral se především v zájmu muže. Měl být základem jeho rodiny a hlavně měl zajistit trvání jeho rodu. To se odráželo zejména dopadem na ženu a její postavení. Tento typ manželství se nazýval manželstvím přísným a ve starší době naprosto převažoval.¹²⁴

S rozvojem římské kultury a ekonomiky docházelo k rozvolňování vztahů i mravů ve společnosti, což se projevilo mimo jiné ve vzniku nového druhu manželství bez rozsáhlé pravomoci muže nad manželkou. Již na sklonku republiky je manželství přísné méně obvyklé¹²⁵ a navzdory snaze císaře Augusta zabránit úplnému rozvolnění manželského života, např. dvěma zákony o manželství (*Lex Iulia de maritandis ordinibus* z roku 18 př. n. l. a *Lex Papia Poppaea* z roku 9 n. l.) či zákonem o cizoložství (*Lex Iulia de adulteriis* z roku 18 př. n. l.)¹²⁶, manželství volné nakonec zcela převážilo nad manželstvím přísným a počátkem doby císařské se uplatňovalo přísné manželství pouze výjimečně. Pojem *manus*, který se od manželství odděluje, však zmizel definitivně až za dob císaře Justiniána.¹²⁷

4.1.1.1 *Matrimonium cum in manum conventione*

Ius matrimonium bylo podle nejstaršího práva spojeno s mocí manželskou (*manus*), která se svým rozsahem rovnala moci otcovské a vykonával ji nad ženou její manžel. Žena se vstupem do manželství podřizovala moci manžela, svoji

¹²² HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 228.

¹²³ KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. *Římské právo*. 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995. 386 s. Právnícké učebnice. ISBN 80-7179-031-1. S. 135.

¹²⁴ Tamtéž, s. 133.

¹²⁵ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 230.

¹²⁶ REBRO, Karol a BLAHO, Peter. *Římské právo*. 3., dopl. vyd. Bratislava: Iura Edition, 2003, 497 s. ISBN 80-890-4753-X. S. 171.

¹²⁷ KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. *Římské právo*. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnícké učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5. S. 134.

rodinu opouštěla a vstupovala do agnátského svazku s rodinou svého chotě, což pro ni znamenalo *capitis deminutio minima*¹²⁸. A přestože se nazývala *mater familias*, její postavení vůči manželovi odpovídalo pozici rodinných potomků (*filia familias*) vůči svému otci a byla tudíž pouhou osobou *alieni iuris*. Avšak v případě, že manžel byl stále ještě podroben *patria potestas*, nemohl vůči své manželce *manus* vykonávat, jelikož s ní místo něj disponoval jeho otec.¹²⁹ Co se týče postavení matky k vlastním dětem, nacházela se vůči nim v pozici sestry (*sororis loco*).

Žena byla vůči držiteli *manus* nucena dodržovat domácí kázeň, neboť měl manžel, příp. tchán, rozsáhlou pravomoc, jak *manus* uplatnit či vynutit. Avšak oproti pravomocem, které otec rodiny mohl použít vůči svým potomkům, měla žena patrně lepší postavení také z toho hlediska, že, i když s ní mohl muž volně nakládat a trestat ji, měl k domácímu soudu morální povinnost krom svých vlastních příbuzných přizvat i ženiny kognátské příbuzné. Kdyby tak neučinil, hrozila by mu za přísný postup censorská důtka (*nota censoria*). V nejstarší době nebylo neobvyklé potrestání ženy smrtí¹³⁰, mezi běžnější tresty se však řadil rozvod nebo ztráta ženina věna. Další možností, jak uplatnit *manus*, bylo ustanovení poručníka ženě v poslední vůli nebo aktivní legitimace manžela podat vindikační žalobu vůči komukoliv, kdo by mu ženu zadržoval.¹³¹

Důsledky, které *manus* měla v manželství přísném po majetkoprávní stránce, se budu blíže zabývat v oddílu 4.1.7.

4.1.1.2 *Matrimonium sine in manum conventione*

Za právoplatné manželství byl postupem času uznán též takový vztah mezi mužem a ženou, kde sice byla přítomna vůle trvale spolu žít v manželství, ale žena se nepodrobovala moci manželské.

V tzv. manželství volném žádný z manželů sňatkem neměnil právní postavení, ve kterém se doposud nacházel. Žena tedy nepodstupovala kapitisdeminuci, zůstávala ve své agnátské rodině a zachovala si postavení osoby

¹²⁸ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl I. 311 s. S. 90.

¹²⁹ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 229.

¹³⁰ Tamtéž.

¹³¹ KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. *Římské právo*. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnické učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5. S. 133.

sui iuris, anebo, byla-li v okamžiku uzavření manželství podrobena moci otcovské, tento stav trval i nadále. Dalším právním následkem takového manželství byla i skutečnost, že se žena v důsledku výše zmíněného nestala ani agnátkou svých vlastních dětí. Jelikož byly zplozené v legitimním manželství, spadaly pod *patria potestas* otce a byly agnáty v jeho rodině.¹³²

„Jinak mělo tzv. volné manželství (...) ještě řadu pravidelných důsledků dalších: manželé byli osvobozeni od povinnosti svědčit proti sobě, jeden proti druhému nesměli použít žalobu infamující nebo žalobu poenální, při exekuci jim prospívalo „*beneficium competentiae*“.“¹³³

4.1.2 Způsobilost k manželství

Římské manželství se zakládalo soukromou smlouvou, o čemž svědčí výrok Ulpiana: *Nuptias non concubitus sed consensus facit*.¹³⁴ („Manželství nedělá soulož, ale souhlas.“). Lze říci, že byl kladen důraz na založení a trvání rodiny, k čemuž milostné vztahy, i když trvalé, postrádaly způsobilost.

Manželská smlouva nevyžadovala tedy žádnou předepsanou formu a bylo možné ji uzavřít pouhým oboustranným konsensem snoubenců o tom, že mezi sebou uzavírají manželství¹³⁵, mají vůli žít společně v manželství a zplodit spolu děti (*affectio maritalis*).¹³⁶

Avšak kromě souhlasu obou snoubenců bylo zapotřebí ještě dodržení dalších náležitostí.

¹³² KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. *Římské právo*. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnické učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5. S. 134.

¹³³ Tamtéž.

¹³⁴ D.50.17.30

¹³⁵ BLAHO, Peter, Ivan HARAMIA a Michaela ŽIDLICKÁ. *Základy římského práva*. 1. vyd. Bratislava: Manz, 1997, 483 s. Učebné texty Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. ISBN 80-716-0086-5. S. 129.

¹³⁶ BARTOŠEK, Milan. *Encyklopedie římského práva*. 2. přepr. vyd. Praha: Academia, 1994. 471 s. ISBN 80-200-0243-X. S. 25.

4.1.2.1 Předpoklady pro uzavření manželství

Pro vznik legitimního manželství dle civilního práva musely být kumulativně splněny níže uvedené podmínky. V opačném případě, tj. vzniklo-li by manželství v rozporu s těmito předpoklady, hledělo by se na něj, jako by vůbec nebylo vzniklo (*matrimonium iniustum*).¹³⁷

i. *Ius conubii*

Jak již jsem zmínila na počátku podkapitoly 4.1, snad nejdůležitějším faktem při uzavírání legitimního manželství dle *ius civile* bylo oboustranné *ius conubii*. V případě absence tohoto práva, např. byl-li jeden ze snoubenců *peregrinus*, docházelo k uzavření manželství pouze dle práva národů, ve kterém muž neměl otcovskou moc nad svými dětmi ani *manus* nad svou manželskou.¹³⁸

Ulpianus libro vicensimo septimo ad Sabinum: „*Lex naturae haec est, ut qui nascitur sine legitimo matrimonio matrem sequatur, nisi lex specialis alod indult.*“ (Zákon přírody určuje, aby ten, kdo se narodí mimo zákonné manželství, následoval právní postavení matky, pokud zvláštní zákon neurčí jinak.)¹³⁹

ii. *Auctoritas*

Nebyli-li snoubenci osobami *sui iuris*, k uzavření manželství nestačil jen jejich souhlas, ale bylo nutné, aby jim udělili souhlas i jejich otcové, případně jiné osoby, v jejichž moci se nastávající manželé nacházeli. Kdyby snad souhlas bezdůvodně odpírali, bylo možné jej nahradit úředním úkonem, a v jejich nepřítomnosti, např. z důvodu válečného zajetí, se souhlas dotyčných presumoval.¹⁴⁰

Paulus (D.23.2.2): *Nuptiae consistere non possunt nisi consentiant omnes, id est qui coeunt quorumque in potestate sunt.* („Manželství není možné uzavřít, pokud s tím nesouhlasí všichni zúčastnění, to znamená ti, kteří do manželství vstupují, a ti, pod jejichž otcovskou mocí se nacházejí.“)¹⁴¹

¹³⁷ SKŘEJPEK, Michal a BLAHO, Peter. *Římské soukromé právo: systém a instituce*. 2. přeprac. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011. 350 s. Vysokoškolské učebnice (Aleš Čeněk). ISBN 978-807-3803-346. S. 87.

¹³⁸ BLAHO, Peter, Ivan HARAMIA a Michaela ŽIDLICKÁ. *Základy římského práva*. 1. vyd. Bratislava: Manz, 1997, 483 s. Učebné texty Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě. ISBN 80-716-0086-5. S. 129.

¹³⁹ BLAHO, Peter a Jarmila VAŇKOVÁ. *Corpus Iuris Civilis. Digesta. Tomus I*. Bratislava: Eurokódex, 2008. 528 s. ISBN 978-808-9363-070. S. 84.

¹⁴⁰ SKŘEJPEK, Michal a BLAHO, Peter. *Římské soukromé právo: systém a instituce*. 2. přeprac. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011. 350 s. Vysokoškolské učebnice (Aleš Čeněk). ISBN 978-807-3803-346. S. 87.

¹⁴¹ BLAHO, Peter, Michal SKŘEJPEK a Paul KRUEGER. *Justiniánské Instituce: Iustiniani Institutiones*. Vydání první. 411 pages. ISBN 978-80-246-1749-7. S. 500.

Vyžadován byl i souhlas propuštěnky se sňatkem s jejím patronem, jak uvádí Marcian:

Marcianus libro decimo institutionum (D.23.2.18): *Invitam libertam uxorem ducere patronus non potest.* („Patron se nemůže oženit se svou propuštěnkou proti její vůli.“)

Nicméně poté, co se propuštěnka rozvedla se svým patronem, k jejímu dalšímu sňatku byl i posléze nutný souhlas patrona.

Ulpianus libro tertio ad legem Iuliam et Papiam (D.23.2.45): *In eo iure, quod dicit invito patrono libertam, quae ei nupta est, alii nubere non posse (...)* („Podle toho práva, které říká, že propuštěnka, která byla provdána za svého patrona, se po jejich rozchodu nemůže vdát za jiného bez souhlasu patrona (...).“)

Jak jsem již uvedla výše, souhlas se vyžadoval od všech zúčastněných (nevěsty, ženicha a těch, kdo nad nimi drželi otcovskou moc). Ale jeho interpretace mohla být velice široká a absence námitky proti zasnoubení či manželství z ženiny strany se vykládala v podstatě jako její souhlas.

Ulpianus (D.23.1.12): *Sed quae patris voluntati non repugnat, consentire intellegitur. Tunc autem solum dissentiendi a patre licentia filiae conceditur, si indignum moribus vel turpem sponsum ei pater eligat.* („Ale ženino jednání, které nebrojí proti vůli svého otce, je považováno za souhlas. Kromě toho, svoboda nesouhlasu s jejím otcem je povolena pouze dceři, jejíž otec pro ni vybral za snoubence muže ostudného a nedůstojných zvyků.“)¹⁴²

iii. *Aetas*

Přestože věk snoubenců natolik přísně omezen nebyl (více v oddílu 4.1.3), pro vstup do manželství se předpokládala pohlavní zralost u mužů potřebná pro plození dětí a dospělost, neboli schopnost rodit děti, u žen.¹⁴³ V justiniánském právu byla věková hranice nakonec zakotvena pevně, a to na 14 let u chlapců a 12 let u dívek.¹⁴⁴

Se situací, kdy by se vdala dívka mladší dvanácti let, se v římském právu vypořádal Pomponius (D.23.1.14): *Minorem annis duodecim nuptam tunc legitimam uxorem fore, cum apud virum explesset duodecim annos.* („Dívka, která

¹⁴² GRUBBS, Judith Evans. *Women and the law in the Roman Empire: a sourcebook on marriage, divorce and widowhood.* London [u.a.]: Routledge, 2002. 349 s. ISBN 04-151-5240-2. S. 89.

¹⁴³ BLAHO, Peter, Michal SKŘEJPEK a Paul KRUEGER. *Iustiniani Institutiones = Justiniánské instituce. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2010. 411 s. Fontes iuris Romani. ISBN 978-80-246-1749-7. S.49.*

¹⁴⁴ SKŘEJPEK, Michal a BLAHO, Peter. *Římské soukromé právo: systém a instituce. 2. přeprac. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011. 350 s. Vysokoškolské učebnice (Aleš Čeněk). ISBN 978-807-3803-346. S. 87.*

se vdá ve věku nižším dvanácti let, se právoplatnou manželkou stane, jakmile dovrší dvanáctý rok v domě svého manžela.“)¹⁴⁵

- iv. Neexistence některé z překážek manželství, kterými se zabývá následující oddíl 4.1.2.2.

Zmíněné předpoklady byly shrnuty v *Regulae Ulpiani* následovně: *Iustum matrimonium est, si inter eos, qui nuptias contrahunt, conubium sit, et tam masculus pubes quam femina potens sit, et utrique consentiant, si sui iuris sunt, aut etiam parentes eorum, si in potestate sunt.* („O legitimní manželství dle civilního práva se jedná tehdy, když ti, kdo manželství uzavírají, mají *conubium*, muž je dospělý a žena je schopna plodit děti a pokud se [na uzavření manželství] oba shodli, jsou-li osobami *sui iuris*, či pokud vyjádřili souhlas jejich otcové, jsou-li u moci.“)

4.1.2.2 Překážky v uzavření manželství

V římském právu existují určité důvody, pro které se osoba považuje za naprosto nezpůsobilou k manželství, tzv. absolutní překážky manželství, a jiné důvody, které manželství právně vylučují pouze mezi určitými osobami, tzv. relativní překážky.¹⁴⁶

Mezi absolutní překážky manželství znemožňující uzavření manželství dotyčné osobě s kteroukoliv osobou opačného pohlaví můžeme řadit:

- i. Otroctví či absenci *ius connubii*¹⁴⁷
- ii. Nedospělost¹⁴⁸
- iii. Impotenci (popř. kastraci)
- iv. Další, již uzavřené a trvající manželství
- v. Duševní chorobu

Paulus libro 35 ad edictum (D.23.2.16.2): *Furor contrahi matrimonium non sinit, quia consensu opus est, sed recte contractum non impedit.* („Šílenství brání v uzavření manželství, protože souhlas je nezbytný; ale neanuluje jej poté, co již bylo legálně uzavřeno.“)

¹⁴⁵ GRUBBS, Judith Evans. *Women and the law in the Roman Empire: a sourcebook on marriage, divorce and widowhood.* London [u.a.]: Routledge, 2002. 349 s. ISBN 04-151-5240-2. S. 88.

¹⁴⁶ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského.* 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 232.

¹⁴⁷ KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. *Římské právo.* 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnícké učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5. S. 136.

¹⁴⁸ Dívky do 12 let a chlapi do 14 let.

- vi. *Tempus lugendi*, kdy nesměla vdova uzavřít manželství před uplynutím smutečního roku (*annus luctus*), jelikož zde byla obava z nejistoty posuzování otcovství u dětí narozených v tomto časovém rozmezí. Pokud vdova porušila tento zákaz, stala se bezectnou či „zlopověstnou“¹⁴⁹ (*infamis*). Vedle infámie mohla být trestána též jiným způsobem, např. majetkovými újmami. Nicméně nové manželství zůstalo v platnosti.¹⁵⁰

Od doby císaře Augusta až do 4. stol. n. l. nemohli manželství uzavřít také:

- vii. Vojínové, římstí občané, v průběhu trvání vojenské služby, přičemž manželství, které uzavřeli dříve, pozbývalo po dobu trvání služby platnosti.¹⁵¹

Od absolutních překážek se odlišují překážky relativní zejména v tom, že *matrimonium iustum* uzavřeno být mohlo, ale jen s těmi, kdo vyloučení nebyli. V římském právu se můžeme setkat s těmito relativními překážkami:

i. Kognátské příbuzenství

Pokrevní příbuzenství v přímé linii, ať už manželské či nemanželské, bylo překážkou, která manželství vylučovala bez ohledu na stupeň. V linii pobočné se situace lišila. Ve stručnosti ji shrnuje M. Skřejpek tak, že manželství mezi příbuzným v linii pobočné bylo vyloučeno mezi příbuznými „(...) do 7. stupně, později do 4. stupně. Za císaře Claudia se zčásti uvolnil i stupeň třetí, bylo totiž dovoleno ženit se s dcerou bratra (aby se Claudius mohl oženit s neteří Agrippinou), pro dceru sestry však starý zákaz platil dál. Asymetrii odstranil až Justinián, který obnovil zákaz pro celý třetí stupeň.“¹⁵²

¹⁴⁹ BARTOŠEK, Milan. *Encyklopedie římského práva*. 2. přepr. vyd. Praha: Academia, 1994. 471 s. ISBN 80-200-0243-X. S.130.

¹⁵⁰ BLAHO, Peter, Ivan HARAMIA a Michaela ŽIDLICKÁ. *Základy římského práva*. 1. vyd. Bratislava: Manz, 1997, 483 s. Učebné texty Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě. ISBN 80-716-0086-5. S. 131.

¹⁵¹ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 232.

¹⁵² KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. *Římské právo*. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnické učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5. S. 136.

Pohlavní soužití osob navzdory výše uvedenému se trestalo jako krvesmilstvo (*incestum*)¹⁵³ a bylo-li mezi nimi uzavřené manželství, hledělo se na něj jako na neplatné.¹⁵⁴

Paulus libro sexto ad Plautium (D.23.2.39.1): *Si quis ex his, quas moribus prohibemur uxores ducere, duxerit, incestum dicitur committere.* („Pojme-li někdo za manželku ženu, s níž dobré mravy zakazují uzavření manželství, říká se, že spáchal krvesmilstvo.“)

ii. Agnace

Co se týče příbuzenství vzniklého adopcí, omezení se shoduje s pokrevním příbuzenstvím s jediným rozdílem - v linii pobočné trvá pouze po dobu adopčního poměru.¹⁵⁵

Gaius libro 11 ad edictum provinciale (D.23.2.17): *Per adoptionem quaesita fraternitas eousque impedit nuptias, donec manet adoptio: ideoque eam, quam pater meus adoptavit et emancipavit, potero uxorem ducere. Aequae et si me emancipato illam in potestate retinuerit, poterimus iungi matrimonio.* („Sourozenectví, které vzniklo adopcí, brání manželství do doby, po kterou adopce trvá. A proto tu ženu, kterou můj otec adoptoval a potom emancipoval, si můžu vzít za manželku. Stejně tak, i pokud mě emancipoval a ji zadržel pod svojí mocí, můžeme uzavřít manželství.“)¹⁵⁶

iii. Švagrovství (*affinitas*)

Švagrovství bránilo v uzavření manželství vždy v linii přímé. V linii pobočné se stalo překážkou až za doby křesťanských císařů, kdy byl zakázán sňatek s bývalou manželkou bratra či se sestrou manželky. Císař Justinián navíc omezil i manželství mezi kmotrem a kmotřenkou.¹⁵⁷

Ulpianus libro 26 ad Sabinum (D. 23.2.12): *1. Inter me et sponsam patris mei nuptiae contrahi non possunt: quamquam noverca mea non proprie dicatur. 2. Sed et per contrarium sponsa mea patri meo nubere non poterit, quamvis nurus*

¹⁵³ BLAHO, Peter, Ivan HARAMIA a Michaela ŽIDLICKÁ. *Základy římského práva*. 1. vyd. Bratislava: Manz, 1997, 483 s. Učebné texty Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. ISBN 80-716-0086-5. S. 131.

¹⁵⁴ KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. *Římské právo*. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnické učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5. S. 136.

¹⁵⁵ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 233.

¹⁵⁶ BLAHO, Peter a Jarmila VAŇKOVÁ. *Corpus Iuris Civilis. Digesta. Tomus I*. Bratislava: Eurokódex, 2008. 528 s. ISBN 978-808-9363-070. S. 505.

¹⁵⁷ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 234.

non proprie dicatur. („1. Legitimní manželství nemůže být uzavřeno mezi mnou a snoubenkou mého otce, přestože nemůže být řádně nazývána mou nevlastní matkou. 2. Ani žena, která je zasnoubena se mnou, si nemůže vzít mého otce, i když nemůže být řádně označována za jeho nevlastní dceru.“)

iv. Rozdíly ve stavu

Ve starší době zamezovala tato překážka ve sňatcích mezi patricijí a plebeji. Nalezneme ji již v Zákoně 12 desek a platila až do roku 445 př. n. l., ve kterém byla pomocí *Lex Canuleia* zrušen.

Za doby císaře Octaviána Augusta zakazovaly *Leges Iulia et Papia Poppaea* manželství svobodných mužů se ženami, jež byly stíženy infamií, dále se nemohli ženit senátoři s propuštěnkami, herečkami a dcerami herců a pokud se senátorova žena stala členkou divadelní společnosti až v průběhu manželství, manžel měl právo ji zapudit.

Paulus libro primo ad legem Iuliam et Papiam (D.23.2.44.1) *Hoc capite prohibetur senator libertinam ducere eamve, cuius pater materve artem ludicram fecerit: item libertinus senatoris filiam ducere.* („V rámci této hlavy se zakazuje senátorovi, aby se oženil s propuštěnkou, jejíž otec či matka [kdykoliv] vykonávali herecké povolání. Propuštěnci je rovněž zakázáno vzít si dceru senátora.“)

Až Justinian odstranil veškeré překážky mající původ v rozdílném stavu, jelikož se sám chtěl oženit s tanečnicí z cirkusu.¹⁵⁸

v. Poručenství (*tutela*)

Za doby císařské byl zaveden zákaz sňatku poručníka se svojí poručenkou i manželství mezi poručenkou a synem poručníka. Důvod byl prostý, zákaz měl zamezit poručíkovi, aby si nezjednodušoval skládání účtů z poručnické správy.¹⁵⁹

Paulus libro quinto quaestionum (D.23.2.36): *Tutor vel curator adultam uxorem ducere non potest, nisi a patre desponsa destinatave testamentove nominata condicione nuptiis secuta fuerit.* („Poručník či opatrovník se nemůže oženit s dospělou ženou, jež je oddána jeho péči, pokud však s ním nebyla zasnoubena nebo pro něj určená jejím otcem, nebo pokud se konalo manželství v souladu s nějakou podmínkou zmíněnou v otcově poslední vůli.“)

¹⁵⁸ KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. *Římské právo*. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnícké učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5. S. 137.

¹⁵⁹ Tamtéž.

vi. Rozdíly v náboženském vyznání

Křesťanští císařové mezi relativní překážky manželství zařadili též sňatky mezi křesťany a Židy.

vii. Cizoložství (*adulterium*)

Dále bylo vyloučeno i manželství mezi osobami, které se dříve spolu dopustili cizoložství.¹⁶⁰ Porušení zákazu trestal *Lex Iulia de adulteriis*.

viii. Únos (*raptus*)

Od doby císaře Konstantina se i únos stal překážkou manželství mezi únoscem a unesenou.¹⁶¹

ix. Veřejný úřad

V císařských mandátech bylo zakotveno, že státní úředník nemůže vstoupit do manželství se ženou pocházející z provincie, kde dotyčný vykonává svůj úřad.

Manželské překážky mohly být překonány pomocí dispensu senátu či císaře. Nicméně, neuděloval se v situacích, které mohly mezi lidmi vzbuzovat pohoršení.¹⁶²

4.1.3 Zásnuby

Jak již jsem uvedla v podkapitole 2.2, při sjednávání manželství mladé dívky, které v té době může být 12 i méně, je volba chotě v rukou jejích rodičů, respektive jejího otce. To on bude zvažovat možnosti, vybírat vhodného manžela a vyjednávat s rodinou potenciálního chotě. Předpokládalo se, že rodiče, zkušenější a znalejší světa, budou schopni učinit toto důležité rozhodnutí lépe než jejich mladá dcera, která má pramalé zkušenosti s opačným pohlavím.¹⁶³

Ve vyšší římské společnosti, o které se dochovala většina informací, sňatku manželskému obvykle předcházely zásnuby (*sponsalia*), oboustranný slib, že v budoucnu snoubenec a snoubenka vstoupí v manželství. Zasnoubení se

¹⁶⁰ BLAHO, Peter, Ivan HARAMIA a Michaela ŽIDLICKÁ. *Základy římského práva*. 1. vyd. Bratislava: Manz, 1997, 483 s. Učebné texty Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě. ISBN 80-716-0086-5. S. 132.

¹⁶¹ Tamtéž.

¹⁶² KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. *Římské právo*. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnické učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5. S. 137.

¹⁶³ GRUBBS, Judith Evans. *Women and the law in the Roman Empire: a sourcebook on marriage, divorce and widowhood*. London [u.a.]: Routledge, 2002. 349 s. ISBN 04-151-5240-2. S. 88.

sjednávalo mnoho let dopředu před faktickým uskutečněním sňatku a mohlo trvat i 2 a více let.¹⁶⁴

O potenciálním páru vyjednávali většinou otcové zúčastněných rodin a často byl přítomen i nastávající choť. Mladí muži mohli více mluvit do svých budoucích manželských ujednání, nejenom kvůli svému pohlaví, ale hlavně z toho důvodu, že v době zasnoubení byli obvykle starší než jejich polovičky. Římští právníci zdůrazňovali nutnost souhlasu syna se sňatkem, který mu jeho *pater familias* smluvil. Ale pokud syn, i když se sňatkem nesouhlasil, podlehl tlaku otce a vstoupil nakonec do manželství, mělo se za to, že souhlasí.¹⁶⁵

Celsus libro 15 digestorum (D.23.2.22): *Si patre cogente ducit uxorem, quam non duceret, si sui arbitrii esset, contraxit tamen matrimonium, quod inter invitos non contrahitur: maluisse hoc videtur.* („Pokud se [syn] pod tlakem otce ožení se ženou, kterou by sám ze své vlastní vůle za ženu nepojal, uzavře přesto platné manželství, které [však] nevznikne mezi těmi, kdo vyjádří opačnou vůli. On [syn] se jeví, že tento stav upřednostňoval.“)

Oba dva, jak dcery, tak synové, byli svými otci nuceni k přijetí a souhlasu s již domluveným sňatkem. Nicméně starší synové s větší znalostí svých práv, kteří na rozdíl od dcer většinou uzavírali první sňatky mezi 20. a 30. rokem života, byli schopni se nechtěnému manželství snadněji vyhnout¹⁶⁶ a odporovat zasnoubení. Naproti tomu dcera mohla vyjádřit nesouhlas se zasnoubením jen z důvodu neodpovídajícího postavení a nečestnosti budoucího chotě.¹⁶⁷

Přestože u dívek byla stanovena pevná hranice dvanácti let pro uzavření manželství, zasnoubení se mohlo sjednat i dříve.

Modestius libro primo regularum (D.23.1.14): *In sponsalibus contrahendis aetas contrahentium definita non est ut in matrimoniis. Quapropter et a primordio aetatis sponsalia effici possunt, si modo id fieri ab utraque persona intellegatur, id est, si non sint minores quam septem annis.* („Při zasnoubení nebyl věk smluvních stran stanoven tak, jako tomu bylo v případě manželství. Proto může být zasnoubení provedeno, je-li zřejmé, že každá ze stran je srozuměna s jeho důsledky, a to není-li mladší sedmi let.“)

¹⁶⁴ GRUBBS, Judith Evans. *Women and the law in the Roman Empire: a sourcebook on marriage, divorce and widowhood.* London [u.a.]: Routledge, 2002. 349 s. ISBN 04-151-5240-2. S. 88.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 89.

¹⁶⁶ Tamtéž.

¹⁶⁷ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského.* 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 235.

K věku dívek se v souvislosti se zasnoubením váže i následující úryvek z Digest. Ulpian zde naráží na císaře Severa a Antonia, kteří se usnesli na tom, že cizoložství je možné žalovat i v případě zasnoubení, jelikož není povoleno tímto porušit naději na uzavření manželství.¹⁶⁸

Ulpianus libro secundo de adulteriis (D.48.5.14.8): *Si minor duodecim annis in domum deducta adulterium commiserit, mox apud eum aetatem excesserit coeperitque esse uxor, non poterit iure viri accusari ex eo adulterio, quod ante aetatem nupta commisit, sed vel quasi sponsa poterit accusari ex rescripto divi Severi, quod supra relatam est.* („Jestliže dívka mladší 12 let byla uvedena do domu manžela a spáchala cizoložství, a brzy poté dospěla do věku, kdy je možno uzavírat manželství, nebude ji její manžel moci obvinít ze spáchání cizoložství, neboť tento skutek spáchala ještě předtím, než dospěla do věku, kdy je možno uzavírat manželství. Ale na základě reskriptu císaře Severa, o kterém bylo pojednáno výše, může být žalována, jako by byla zasnoubena.“)¹⁶⁹

Ve starověkém Římě nebyla výjimkou ani vyjednávání zprostředkovaná nestrannou osobou.¹⁷⁰

Ulpianus (D.23.1.18): *In sponsalibus constituendis parvi refert, per se (et coram an per internuntium vel per epistulam) an per alium hoc factum est: et fere plerumque condiciones interpositis personis expediuntur.* („Při zasnoubení není rozdíl v tom, zda je sjednáváno zúčastněnými osobami [osobně, zprostředkovatelem či dopisem] nebo někým jiným. Nejčastější jsou zasnuby domluvené třetími stranami jako zprostředkovateli.“)

Ve starší době bylo zasnoubení činěno dvěma vzájemnými sliby (*sponsiones*, odtud *sponsalia*).¹⁷¹ Zasnuby však neměly v římském právu prakticky žádné právní následky. Jejich výpověď byla možná jednostranným odstoupením bez vzniku povinnosti k náhradě vzniklé škody nebo smluvené pokuty.¹⁷²

Codex Iustinianus, Imperatores Diocletianus, Maximianus (CJ.5.1.1): *Alii desponsata renuntiare conditioni ac nubere alii non prohibetur.* * *DIOCL. ET*

¹⁶⁸ GRUBBS, Judith Evans. *Women and the law in the Roman Empire: a sourcebook on marriage, divorce and widowhood*. London [u.a.]: Routledge, 2002. 349 s. ISBN 04-151-5240-2. S. 89.

¹⁶⁹ DOSTALÍK, Petr. *Texty ke studiu římského práva soukromého*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009, 175 s. Dokumenty (Aleš Čeněk). ISBN 978-807-3801-502. S. 31.

¹⁷⁰ GRUBBS, Judith Evans. *Women and the law in the Roman Empire: a sourcebook on marriage, divorce and widowhood*. London [u.a.]: Routledge, 2002. 349 s. ISBN 04-151-5240-2. S. 88.

¹⁷¹ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 235.

¹⁷² Tamtéž.

*MAXIM. AA. ET CC. BIANORI. * <A 293 D. XVIII K. MAI. AA. CONSS.>* („Ženě, která byla zasnoubena s jiným mužem, se nezakazuje odvolat zasnoubení a uzavření sňatku s jiným mužem.“)¹⁷³

Nebylo tedy možné vznést žalobu kvůli nedodržení závazku, ani žalovat o náhradu škody vzniklé z porušení slibu druhou stranou. Byla-li sjednána smluvní pokuta, i zde byla žaloba neúspěšná, jelikož vynucení slibu pod hrozbou vzniku smluvní pokuty bylo považováno za jednání proti dobrým mravům (*contra bonos mores*).¹⁷⁴

Jako způsob sankcionování nesplněného závazku se v pozdním právu používal zasnubní závdavek (*arrha sponsalicia*). Platilo, že jej ztrácí strana, která bezdůvodně zasnoubení zrušila. Naopak zrušila-li zasnuby strana, která závdavek přijala, musela vrátit dvojnásobek. Dalším způsobem trestu byla infámie, pokud ten, kdo byl platně zasnouben, se zasnoubil znovu či uzavřel manželství s někým jiným.

Zasnoubení je v klasickém právu úkol bezformální. A stejně jako u uzavírání manželství je potřeba souhlasu zpravidla otce rodiny, je-li dcera či syn stále v jeho moci.

4.1.4 Způsoby uzavření manželství

Přestože manželství nebylo v antickém Římě spojováno s žádnými formálními projevy, *conventio in manum* při vstupu ženy do manželství přísného určité pevnou formu vyžadovala a prováděla se trojím způsobem.¹⁷⁵

i. *Confarreatio*

Tzv. konfareace byl náboženský obřad přístupný pouze patricijům. Spočívala v oběti špaldového koláče (*panis farreus*, odtud název „*confarreatio*“) bohovi Jovovi za přítomnosti nejvyššího pontifika (*pontifex maximus*), flamina Diova (*flamen Dialis*) a 10 svědků. Nevěsta následně slavnostně vyslovila formuli „*Ubi tu Gaius, ego Gaia*“ a vyjádřila tím, že přijímá rodové jméno svého manžela.

Regulae Ulpiani 9.1: *Farreo convenitur in manum certis verbis et testibus x praesentibus et sollemni sacrificio facto, in quo panis quoque farreus*

¹⁷³ DOSTALÍK, Petr. *Texty ke studiu římského práva soukromého*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009, 175 s. Dokumenty (Aleš Čeněk). ISBN 978-807-3801-502. S.32.

¹⁷⁴ KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. *Římské právo*. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnícké učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5. S. 137.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 138.

adhibetur.¹⁷⁶ („Žena je umístěna do manželské moci užitím určitých slov za přítomnosti deseti svědků a obětování slavnostních obětín, mezi které patří též koláč ze špaldy.“)¹⁷⁷

S postupem času však byla tato forma uzavření manželství povinná pouze pro nejvyšší obětní kněží (*rex sacrorum* a *flamines maiores*), jelikož jen ten, kdo se narodil z manželství uzavřeného konfareací a sám žil v tomto druhu manželství, mohl vykonávat zmiňovaný kněžský úřad.¹⁷⁸

ii. *Usus*

Usus znamenalo vydržení manželské moci soužitím muže a ženy, jako by byli manželé, po dobu jednoho roku a manželka tím přestoupila do rodiny svého chotě. Podle Zákona 12 desek se žena mohla vydržení vyhnout tím, že každý rok pobývala tři po sobě jdoucí noci mimo mužův dům.

Se zavedením nejmladší formy uzavření manželství, *coemptio*, přestala být *usus* užívaná a velice brzy zmizela úplně.

iii. *Coemptio*

Tato forma uzavírání manželství se používala běžně mezi občany, včetně plebejů. Při obrazném prodeji nevěsty jejím otcem manželovi bylo přítomno pět svědků a *libripens*, jenž odvažoval kov, který muž platil za svoji budoucí manželku. Snoubenci prohlásili, že chtějí vstoupit do manželství, a žena projevila vůli převzít rodové jméno manželovo. Nicméně, tento i typ uzavírání sňatku se postupně přestal užívat a vymizel nejpozději ve 3. stol. n. l.¹⁷⁹

Coemptio se později využívalo nejen k uzavření manželství, ale i ke změně poručníka či k dosažení způsobilosti ke zřízení testamentu.¹⁸⁰

¹⁷⁶ Originální znění dostupné z: <http://www.ancientrome.ru/ius/library/ulpianus/tituli.htm> [cit. 2015-03-19]

¹⁷⁷ Anglická verze dostupná z: http://www.constitution.org/sps/sps01_3.htm [cit. 2015-03-19]

¹⁷⁸ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 237.

¹⁷⁹ WETHMAR-LEMMER, Marlene. The legal position of Roman women: a dissenting perspective. In *Fundamina: a journal of legal history* vol. 12 [online]. Č. 2, 174-184 s. [cit. 2015-03-19]. ISSN 1021-545X. S. 176. Dostupné z: http://uir.unisa.ac.za/bitstream/handle/10500/3692/Fundamina%20Wethmar%20Lemmer%20final_.pdf?sequence=1

¹⁸⁰ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 239.

4.1.5 Zákaz určitých druhů žalob mezi manželi navzájem

Manželství zakládalo mezi zúčastněnými osobami určité výjimky nejen v oblasti majetkových práv, které podrobněji zmíním v oddílu 4.1.7, ale i co se týče žalob uplatňovaných mezi manželi navzájem. Po dobu trvání manželství bylo zakázané používat žalobu infamující (*actiones famosae*) a žalobu poenální (*actiones poenales*).

Gaius libro ad edictum praetoris titulo de re iudicata (D.25.2.2): *Nam in honorem matrimonii turpis actio adversus uxorem negatur.* (“Z důvodu manželské úcty, která je s manželstvím spojena, je žaloba infamující proti manželce odmítnuta.”)

Pokud některý z manželů spáchal na druhém *furtum*, byla vyloučena i *actio furti* a druhý z manželů se mohl bránit jen žalobami na vrácení (*reivindicatio*) nebo žalobou *condictio furtiva* k vymáhání ukradené věci a plné náhradě škody. V případě, kdy ke krádeži došlo kvůli blížícímu se rozvodu, mohl druhý manžel použít po skončení manželství žalobu *actio rerum amotarum* o náhradu.¹⁸¹

4.1.6 Způsoby zániku manželství

Římské manželství zanikalo několika způsoby, nejčastěji smrtí některého manželů, dále ztrátou způsobilosti k manželství nebo rozvodem.

Paulus libro 35 ad edictum (D.24.2.1): *Dirimitur matrimonium divortio morte captivitate vel alia contingente servitute utrius eorum.* („Manželství je ukončeno rozvodem, smrtí, zajetím nebo jiným druhem otroctví postihujícím jednoho či oba partnery.“)

Stejně účinky jako smrt přirozená (*mors*) měla smrt právní způsobená ztrátou svobody nebo ztrátou příslušnosti k římské obci.

Na svobodě narozený člověk se mohl stát otrokem (*capitis deminutio maxima*), upadl-li do zajetí (*captivitas*) ve válce nebo u národu, který se nacházel v nepřátelském postavení vůči Římu. Zde se může na první pohled zdát, že by se mohla uplatňovat zásada dle *ius gentium*, podle které se zajatec, vrátí-li s úmyslem zůstat, stane svobodným okamžikem vstupu a nabývá dřívější status

¹⁸¹ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 244.

včetně práv i povinností.¹⁸² Manželství však v *ius postliminii* nemělo místo, po dobu otroctví v zajetí zanikalo a po opětovném návratu bylo třeba jej obnovit.¹⁸³

Ztratil-li římský občan příslušnost k obci, stal se z něj cizinec a tím pozbýval i *ius conubii*. Dřívější *matrimonium iustum* se tudíž změnilo na *matrimonium de iuris gentium*.¹⁸⁴

A konečně lze manželství také ukončit soukromou vůlí stran, tj. rozvodem. V tomto případě musíme rozlišovat, zda se jedná o oboustrannou vůli stran, kdy mluvíme o *divortium*, anebo zda jej ukončuje jednostranný projev vůle pouze jednoho z manželů, jehož důsledkem je zapuzení (*repudium*).¹⁸⁵

Paulus vysvětluje, jaký další rozdíl spatřuje mezi rozvodem a zapuzením.

Paulus libro 35 ad edictum (D.50.16.191): *Inter "divortium" et "repudium" hoc interest, quod repudiari etiam futurum matrimonium potest, non recte autem sponsa divortisse dicitur, quod divortium ex eo dictum est, quod in diversas partes eunt qui discedunt.* („Mezi *divortium* a *repudium* je takový rozdíl, že zapuzení se může uskutečnit ještě před manželstvím; o ženě, která je zasnoubena, nelze správně tvrdit, že se rozvedla, neboť rozvod se nazývá *divortium*, protože ti, kdo se rozchází, míří opačným [*diversus*] směrem.“)

Pokud je manželství končeno rozvodem, zásadní roli hraje právní forma manželství a způsob, jakým bylo manželství uzavřeno.

Manželství *cum manum conventione* měl právo rozloučit pouze muž, jakožto držitel manželské moci, kvůli nejružnějším ženiným proviněním. Nejprve se však musel konat domácí soud (*iudicium domesticum*), který, aby bylo možné manželství ukončit, musel ženu shledat vinnou a rozvod schválit. Rozvod byl formálním jednáním, jež mělo podobu jednání opačného než při uzavírání manželství (*contrarius actus*). Pokud tedy vzniklo při konfariaci, rozlučovalo se při sakrální ceremonii (*diffareatio*). K rozvodu manželství uzavřeného koempcí se používal obrazný prodej (*per aes et libram*) ženy třetí osobě, jež ji následně manumisí propustila (*remancipatio*). Remancipace se užívala i pro manželství

¹⁸² HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl I. 311 s. S. 70.

¹⁸³ KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. *Římské právo*. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnické učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5. S. 138.

¹⁸⁴ Tamtéž.

¹⁸⁵ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 240.

vzniklá vydržením. Žena se po ukončení manželství nacházela v postavení osoby *sui iuris*.¹⁸⁶

K rozluce manželství *sine manum conventione* byl zapotřebí pouze neformální projev vůle jedné ze stran zpravidla doprovázený formulkou „*Tuas res tibi habeto.*“ („Nech si svoje věci.“).

Paulus libro 35 ad edictum (D.24.2.3): *Divortium non est nisi verum, quod animo perpetuam constituendi dissensionem fit. Itaque quidquid in calore iracundiae vel fit vel dicitur, non prius ratum est, quam si perseverantia apparuit iudicium animi fuisse: ideoque per calorem misso repudio si brevi reversa uxor est, nec divortisse videtur.* (O skutečný rozvod se nejedná, pokud cílem není se trvale rozdělit. Tudíž, cokoliv se učiní či řekne v zápalu hněvu, není platné, nevytrvají-li strany ve svém záměru: a proto, kde se zapuzení odehraje v zápalu hněvu a manželka se vrátí zakrátko zpět, nepovažuje se za rozvedenou.“)

Později, za císaře Octaviána Augusta se k podmínkám přidala další - mít při tomto projevu vůle přítomných sedm svědků (dospělých římských občanů), anebo ho učinit v písemné podobě formou zapuzovacího dopisu (*libellus repudii*).

Paulus libro secundo de adulteriis (D.24.2.9): *Nullum divortium ratum est nisi septem civibus Romanis puberibus adhibitis praeter libertum eius qui divortium faciet.* („Žádný rozvod není platný, není-li učiněn v přítomnosti sedmi dospělých římských občanů [mužů], jiných než propuštěnců té strany, která se chce rozvést.“)

Kdo by zneužil práva rozvodu, zejména nerozvázným či ukvapeným jednáním, mohl být potrestán censorskou důtkou, vyloučením ze senátu nebo majetkovým trestem ve prospěch druhého manžela.¹⁸⁷ Především císařské zákonodárství zpříšňovalo důvody, které ospravedlňovaly ukončení manželství (*iustae causae divortii*), a zaviněné rozvody byly postihovány přísnými majetkovými tresty (*poenae divortii*). „Rozvodovost byla v Římě vysoká a z různých četných opatření, kterými se snažili ji omezit, je zřejmé, že ji vnímali jako krajně negativní jev.“¹⁸⁸

¹⁸⁶ BLAHO, Peter, Ivan HARAMIA a Michaela ŽIDLICKÁ. *Základy římského práva*. 1. vyd. Bratislava: Manz, 1997, 483 s. Učebné texty Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě. ISBN 80-716-0086-5. S. 132.

¹⁸⁷ KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. *Římské právo*. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnické učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5. S. 139.

¹⁸⁸ BLAHO, Peter, Ivan HARAMIA a Michaela ŽIDLICKÁ. *Základy římského práva*. 1. vyd. Bratislava: Manz, 1997, 483 s. Učebné texty Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě. ISBN 80-716-0086-5. S. 132.

Od 4. stol. n. l. na římské právo působila křesťanská ideologie a císař Justinián se přikláněl k nerozlučitelnosti svazku manželského za života manželů. Dokonce za zákonný důvod neuznával ani oboustranný souhlas manželů a rozvod byl možný pouze pro určité zákonem vypočtené důvody (*divortium bona gratia*), mezi které patřila impotence muže, slib čistoty či mužovo válečné zajetí a nevěstnost trvajících po dobu 5 let.¹⁸⁹

Pouze Říman, který ukončil manželství z důvodů uvedených z výše (smrtí, ztrátou svobody nebo rozvodem), mohl následně uzavřít manželství nové. Nicméně, s tímto úkonem byla spojena majetková opatření a omezení. Vstoupil-li dotyčný do nového manželství (*parens binubus*), veškerý jeho majetek nabytý od bývalého manžela (př. věno, dědictví či *donatio propter nuptias*¹⁹⁰) připadl dětem z prvního manželství a on k němu mohl vykonávat pouze právo poživací (*usus fructus*) a současně nemohl druhému manželovi darovat majetek větší než každému dítěti z manželství bývalého.¹⁹¹

4.1.7 Manželství a jeho vliv na majetková práva mezi manželi

Jelikož manželství sloužilo především ve prospěch muže (obzvláště ve starší době) a jeho hlavním účelem bylo zachování jeho rodu, platila zde zásada, která nepatrně vyrovnávala tuto disbalanci mezi mužem a ženou - náklady manželství nesl vždy muž, ať se jednalo o manželství přísné či volné. I když žena při vstupu do manželství také vkládala určitou majetkovou hodnotu (věno), po dobu jeho trvání s ním hospodařil muž. Ostatní ženin majetek byl pak spravován různým způsobem, jenž závisel na podobě manželského svazku.¹⁹²

Za dob, kdy se užívalo zejména manželství přísné, bylo majetkové právo mezi manželi velice jednoduché. Žena zde zaujímal postavení osoby *alieni iuris* a měla co do majetkových poměrů shodné postavení jako *filia familias*. Postrádala způsobilost mít vlastní majetek a veškerá majetková práva nabývala buď přímo svému manželovi, anebo tomu, jemuž byl manžel podřízen. Zároveň jmění, které vlastnila před uzavřením manželství, byla-li osobou *sui iuris*, přecházelo celé automaticky na manžela. I věno (*dos*), které pro ženu obstarával zpravidla její otec

¹⁸⁹ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 241.

¹⁹⁰ V justiniánském právu byl znám tento institut jako forma protivěna.

¹⁹¹ BLAHO, Peter, Ivan HARAMIA a Michaela ŽIDLICKÁ. *Základy římského práva*. 1. vyd. Bratislava: Manz, 1997, 483 s. Učebné texty Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě. ISBN 80-716-0086-5. S. 133.

¹⁹² Tamtéž.

jako příspěvek na náklady, jež manželství obnáší, se stávalo majetkem manžela, nebo toho, komu byl podřízen. Dalším omezením pro ženu znamenala rovněž nemožnost se platně zavázat vlastním právním jednáním.¹⁹³

Koncem republiky již přísných manželství ubývalo a kolem 2. stol. n. l. se z důvodu rozpadu patriarchální rodiny a vývoje sociálního postavení ženy směrem k emancipaci pokládalo již za zcela zastaralé a přestalo se používat.¹⁹⁴ Přísné manželství bylo tou dobou nahrazeno manželstvím *sine in manum conventione* a s tím i rozdílným majetkoprávním postavením mezi manželi. Manželství volné totiž nezakládalo žádné majetkové společenství. Žena, byla-li osobou *alieni iuris*, zůstávala agnátkou své původní rodiny a byla i nadále podřízena *patria potestas* svého otce i se všemi majetkovými důsledky. Pokud měla žena v době uzavření manželství status osoby *sui iuris*, disponovala právem volně majetek nabývat pro sebe a být výlučným vlastníkem všeho, co do manželství přinesla. Veškerý ženin majetek tedy tvořilo samostatné jmění, které bylo odděleno od jmění jejího manžela. Jelikož, jak již bylo zmíněno, i zde nesl náklady manželství muž, bylo zvykem, aby žena přispěla k ulehčení jeho břemene věnem. Ostatní ženin majetek se pak nazýval parafernálním (*bona parapherna*) a platilo o něm, že s ním mohla volně disponovat. Zpravidla však svěřovala správu tohoto jmění manželovi, který za něj odpovídal jako správce. V justiniánském právu pak byl zakotven nárok ženy na vrácení věna po skončení manželství s tím, že v rozsahu odpovídajícím výši věna se zřizovalo na manželův majetek zástavní právo ve prospěch manželky. V případě, že žena chtěla svůj parafernální majetek převést do vlastnictví svému manželovi, měla i takovou možnost. Jakmile poté manželství skončilo, mohla využít svého práva na vydání bezdůvodného obohacení (*condictio sine causa*).¹⁹⁵

Manželé nebyli výrazně omezeni v majetkoprávním jednání mezi sebou či ve vzájemném žalování, ale byly zde některé výjimky, kterým se budu podrobněji věnovat v následujících oddílech.

¹⁹³ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 242.

¹⁹⁴ BLAHO, Peter, Ivan HARAMIA a Michaela ŽIDLICKÁ. *Základy římského práva*. 1. vyd. Bratislava: Manz, 1997, 483 s. Učebné texty Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. ISBN 80-716-0086-5. S. 133.

¹⁹⁵ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 244.

4.1.7.1 *Beneficium competentiae*

Manželům vůči sobě navzájem svědčilo tzv. *beneficium competentiae*, tj. právo na zachování určité části majetku, jakéhosi životního minima¹⁹⁶, a mohli tedy být odsouzeni ke vzájemnému plnění jen co do výše svého majetku.¹⁹⁷

4.1.7.2 *Zákaz darování mezi manželi*

Podle obyčejového práva bylo darování mezi manželi po dobu trvání manželství zakázáno.

Ulpianus libro 32 ad Sabinum (D.24.1.1): *Moribus apud nos receptum est, ne inter virum et uxorem donationes valerent. Hoc autem receptum est, ne mutuo amore invicem spoliarentur donationibus non temperantes, sed profusa erga se facilitate.* („V souladu s přejatými zvyky, dary mezi manželem a manželkou nejsou platné. Toto pravidlo nebylo přijato proto, aby se manželé nepřivedli darováním na mizinu kvůli vzájemné lásce, ale především nezřízenou vzájemnou dobrotivostí.“)

Darováním zde bylo míněno rozmnožení majetku na straně obdarovaného o to, o co se zmenšil majetek dárce. Tento zákaz se nevztahoval jen na darování mezi manželi osobně, ale také mezi jejich rodinami. Na druhou stranu bylo povoleno darování před manželstvím, které však nesmělo nabýt účinnosti až za trvání manželství, nebo darování po skončení manželství a pro případ smrti či rozvodu.¹⁹⁸

Ulpianus libro 32 ad Sabinum (D.24.1.9): *Inter virum et uxorem mortis causa donationes receptae sunt* („Dary mezi manželi pro případ smrti jsou uznávány.“)

Platná byla i darování, která nezmenšovala majetek dárce, např. vzdání se pozůstalosti, nebo naopak nezvyšovala majetek obdarovaného, dále také dary příležitostné povahy nebo učiněné při zvláštních situacích a událostech, například dar manželovi, aby mohl získat čestnou hodnost¹⁹⁹, nebo dar kvůli rekonstrukci

¹⁹⁶ KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. *Římské právo*. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnické učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5. S. 132.

¹⁹⁷ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 19.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 263.

¹⁹⁹ KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. *Římské právo*. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnické učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5. S. 140.

domu zničeného požárem. Ze zákazu darování byly přirozeně vyňaty také všechny dary mezi císařem a císařovnou.

Pomponius libro 14 ad Sabinum (D.24.1.31.9): *Non videtur locupletior facta esse mulier, si aut in opsonio aut in unguentis aut in cibariis familiae donatam sibi pecuniam impenderit.* („Manželka se nepovažuje za bohatší, utratí-li peníze darované od manžela za potraviny, parfémy či za stravu pro své otroky.“)

Jako právní důsledek porušení zákazu darování mezi manželi nastávala neplatnost takového jednání, díky níž bylo možné požadovat dar nazpět, jako by se jednalo o bezdůvodné obohacení.

Ve 3. stol. n. l. se stává darování mezi manželi platným, zemře-li dárce za trvání manželství, aniž by dar odvolal. Tímto se učiněné původně neplatné právní jednání zkonvalidovalo (*donatio conualescit*).²⁰⁰ Později se uznal platným též slib darování mezi manželi, a to okamžikem smrti manžela, jenž darování slíbil.²⁰¹

V případě právního sporu, kdy nemohla žena jednoznačně prokázat, odkud majetek za manželství nabyla, se uplatnila domněnka (*praesumptio Muciana*), že ho obdržela od svého manžela.²⁰²

Důvod, který vedl Římany k zákazu darování mezi mužem a ženou ve svazku manželském „(...) byla patrně obava, aby z nadměrné manželské náklonnosti nedocházelo k neodůvodněným majetkovým přesunům mezi rodinami.“²⁰³

Ulpianus libro 32 ad Sabinum (D.24.1.3 pr.): *Haec ratio et oratione imperatoris nostri Antonini Augusti electa est: nam ita ait: "Maiores nostri inter virum et uxorem donationes prohibuerunt, amorem honestum solis animis aestimantes, famae etiam coniunctorum consulentes, ne concordia pretio conciliari viderentur neve melior in paupertatem incideret, deterior ditior fieret".* („Tento důvod je patrný také z proslovu našeho vládce Antonia [Caracally] Augusta, který promluvil následovně: „Naši předkové, kteří zakázali dary mezi mužem a ženou, brali v úvahu pověst stran spojených v manželství a byli toho

²⁰⁰ BLAHO, Peter, Ivan HARAMIA a Michaela ŽIDLICKÁ. *Základy římského práva*. 1. vyd. Bratislava: Manz, 1997, 483 s. Učebné texty Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě. ISBN 80-716-0086-5. S. 133.

²⁰¹ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 264.

²⁰² BLAHO, Peter, Ivan HARAMIA a Michaela ŽIDLICKÁ. *Základy římského práva*. 1. vyd. Bratislava: Manz, 1997, 483 s. Učebné texty Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě. ISBN 80-716-0086-5. S. 133.

²⁰³ KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. *Římské právo*. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnické učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5. S. 140.

názoru, že pravá láska je založena na vzájemné náklonnosti, v opačném případě by se mohlo zdát, že jejich dohoda byla učiněna kvůli ceně nebo lépe řečeno, aby se jedna strana ochudila a druhá stala bohatší.“)

4.1.7.3 *Donatio ante nuptias*

Darování mezi snoubenci, které bylo běžnou praxí mezi obyvateli na východě říše, do práva římského proniklo v období císařství. Jednalo se o darování před manželstvím, které bylo učiněné se zřetelem k nastávajícímu sňatku. Právní úprava se shodovala s běžným darováním, tím pádem dárce, přestože nakonec nedošlo k uzavření sňatku, neměl oprávnění žádat tento dar nazpět. Nešlo tedy o součást zákazu darování mezi manželi, ale musela být splněna časová podmínka spočívající v uskutečnění tohoto daru ještě před uzavřením manželství.²⁰⁴

Modestinus libro septimo regularum (D.24.1.27): *Inter eos, qui matrimonio coituri sunt, ante nuptias donatio facta iure consistit, etiamsi eodem die nuptiae fuerint consecutae.* („Dar učiněný před svatbou mezi těmi, kteří spolu chtějí uzavřít manželství, je dle práva platný, i když by svatba následovala téhož dne.“)

Dále se k této problematice Ulpián vyjadřuje následovně:

Ulpianus libro 33 ad Sabinum (D.24.1.32. pr.): *Sed si senator libertinam desponderit vel tutor pupillam vel quis alius ex his, qui matrimonium copulare prohibentur, et duxerit, an donatio quasi in sponsalibus facta valeat? Et putem etiam sponsalia improbanda et quasi ab indignis ea quae donata sunt ablata fisco vindicari.* („Ale pokud se senátor zasnoubí s propuštěnkou nebo poručník s jeho poručnicí či v jakémkoliv jiném zakázaném případě sňatku, a pak se s ní ožení, byl by dar platný, stejně jako by tomu bylo během zasnoubení? A já si vskutku myslím, že tato zasnoubení jsou odsouzeníhodná a takové dary budou, jako by byly učiněny nehodnými osobami, zabaveny a nárokovány císařskou pokladnicí.“)

Účel *donatio ante nuptias* byl různý. Částečně sloužilo k zaopatření manželky pro případ ovdovění, částečně také k sankci manžela u jím zaviněného rozvodu.

²⁰⁴ KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. *Římské právo*. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnícké učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5. S. 143.

Donatio ante nuptians se zpravidla provádělo před zřízením *dos*. Jakmile tedy žena obdržela zasnubní dar, převedla na muže věno.

Za císaře Justiniána proběhlo několik změn v právní úpravě tohoto institutu. Bylo povoleno ho zřídit i po uzavření manželství, v návaznosti na to se jeho název změnil na darování pro případ manželství (*donatio propter nuptias*) a celá jeho úprava se přizpůsobila režimu věna. Dar zůstával po dobu trvání manželství ve vlastnictví manžela a ženě připadl až po jeho smrti, nebo v případě rozvodu zaviněného manželem. Stejně jako věno bylo i toto darování pojištěno zástavním právem ke jmění manžela. Pokud však zemřela žena, nebo se rozvod uskutečnil z její viny, zůstalo *donatio propter nuptias* manželovi.²⁰⁵

4.1.7.4 Věno

Manželstvím zpravidla vznikla i rodina a její materiální zabezpečení předpokládalo hmotný základ. Péče o výživu manželky a dětí podle římských představ i práva ležela na bedrech manžela. V souvislosti s tím se vyvinul institut věna, jakožto příspěvku manželky či jejích příbuzných manželovi na pomoc při zabezpečování hmotné stránky manželství.²⁰⁶ I proto vznik věna předpokládal uzavření platného manželství.

Ulpianus libro 63 ad edictum (D.23.3.3): *Dotis appellatio non refertur ad ea matrimonia, quae consistere non possunt: neque enim dos sine matrimonio esse potest. Ubicumque igitur matrimonii nomen non est, nec dos est.* („Označení *dos* se nevztahuje na manželství, která se [podle *ius civile*] neuskutečnila: neboť nemůže být věna bez manželství. Kdekoliv neexistuje [legitimní] manželství, neexistuje ani věno.“)

Zajímavé je, že byla-li dívka mladší dvanácti let přivedena do manželova domu, požadavek na věno byl vznesen až s dovršením její dospělosti.

Papinianus libro decimo quaestionum (D.23.3.68): *Nam et si minor annis duodecim ut maior deducta sit, tunc primum petetur, cum maior annis apud eundem esse coeperit.* („Neboť kde se vdala dívka mladší dvanácti let, jako by byla starší, její manžel může požadovat věno, až dívka, zatímco s ním žije v jeho domě, dosáhne věku dvanácti let.“)

²⁰⁵ KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. *Římské právo*. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnícké učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5. S. 143.

²⁰⁶ REBRO, Karol a BLAHO, Peter. *Římské právo*. 2. dopl. vyd. Bratislava: Manz, 1997, 388 s. ISBN 80-857-1908-8. S. 140.

Věno může být sice poskytnuto k dispozici snoubenci již před sňatkem, ale dotální poměr je založen teprve okamžikem uzavření manželství.²⁰⁷ Nedojde-li ke sňatku, má muž povinnost přijaté věno vrátit.

Věno (*dos*) dávala muži žena, byla-li osobou *sui iuris*. Pokud byla stále podřízená otcovské moci, zřizoval za ni věno její *pater familias* (*dos profectitia*) anebo kdokoliv třetí (*dos advetitia*). I matka a jiní příbuzní ba dokonce i laskaví přátelé se mohou rovněž na věno podílet.²⁰⁸

Iulianus libro 16 digestorum (D.23.3.44): *Si pater filiae nomine dotem promississet et eam ante nuptias emancipasset, non resolvitur promissio: nam et cum ante nuptias pater moreretur, nihilo minus heredes eius ex promissione obligati manebunt.* (Slíbil-li otec dát věno jménem dceřiným a [z otcovské moci] ji emancipoval ještě před svatbou, nebude slibu zproštěn; i když by otec zemřel před uzavřením manželství, budou jeho dědicové stále zavázáni dodržet jeho slib.)

Prispívat na věno příbuzného či věno dcery přítele bylo známkou oddanosti, smyslu pro rodinnou sounáležitost (*pietas*) a rovněž známkou bohatství a vznešených mravů. Z rozsáhlé pohřební řeči (*laudatio*) z období vlády císaře Augusta, která se zachovala vyryta na velké mramorové desce, se dozvídáme o chvále, kterou pěl manžel na svou zesnulou manželku a její mnohé štědré a statečné skutky, které učinila v průběhu římských občanských válek a po nich. Bohužel se nedochovalo jméno této srdnaté manželky, nicméně bývala učenci nazývána jako Turia, žena, která dle spisovatele Valeria Maxima zachránila svému manželovi život během občanských válek. Z fragmentů nápisu se nám dochovalo svědectví o manželské oddanosti a zajímavé podrobnosti o životě bohatého páru z druhé poloviny 1. stol. n. l. Takzvaná Turia se mimo jiné se svojí sestrou zavázala poskytnout věno členům rodiny či přátelům, kteří si jej nemohli dovolit (*necessarii*).²⁰⁹

Jeho předmětem mohl být jakýkoliv majetek a uskutečňovalo se převodem vlastnických či věcných práv (*dotis datio*), např. k pozemku, poživacímu právu apod.²¹⁰ Věno mohl přijmout pouze manžel nebo ten, jehož moci byl manžel podřízen. Avšak nárok na věno nevznikal, jelikož právo obdržet věno bylo

²⁰⁷ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 245.

²⁰⁸ GRUBBS, Judith Evans. *Women and the law in the Roman Empire: a sourcebook on marriage, divorce and widowhood*. London [u.a.]: Routledge, 2002. 349 s. ISBN 04-151-5240-2. S. 92.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 93.

²¹⁰ REBRO, Karol a BLAHO, Peter. *Římske právo*. 2. dopl. vyd. Bratislava: Manz, 1997, 388 s. ISBN 80-857-1908-8. S. 141.

stanoveno pouze společenským mravem. Naopak žena právní nárok dotační měla, tj. nárok, aby jiná osoba dala věno manželovi namísto ní.²¹¹

Věno mohlo být zřízeno několikerým způsobem:

- i. *Datio dotis*, byl faktický převod určité majetkové hodnoty do vlastnictví manžela mancipací, injurecessí nebo tradicí. Věno zřízené tímto způsobem může mít nejrůznější formu, např. odkazu pro případ smrti, poskytnutím pohledávky, prominutím manželova dluhu, vzdáním se dědictví ve prospěch manžela nebo plněním třetí osobě namísto manžela.²¹²
- ii. *Promissio dotis*, tj. slib provedený formou stipulace, byl druh verbálního kontraktu, při němž budoucí věřitel (*stipulator*) zformuloval obsah plnění v otázce adresované budoucímu dlužníkovi (*promissor*) v rituální formě a *promissor* zareagoval odpovídajícím slovesem, které bylo použité v otázce.²¹³
- iii. *Dictio dotis*, neboli formální ústní slib, byl zvláštní tím, že manžel na příslib poskytovatele budoucího věna neodpovídal, ale z jeho mlčení vyplýval souhlasný projev vůle.²¹⁴
- iv. *Pollicitatio dotis*, jakožto neformální slib²¹⁵, zavedl císař Theodosius II. a nahradil jím předešlé formální způsoby. Byl platný a žalovatelný, ať se učinil v jakékoliv formě, i pokud by postrádal konkrétní určení předmětu věna. Justinián později pojistil nárok vzniklý z *pollicitatio dotis* zákonným zástavním právem k celému jmění toho, kdo slib učinil, přičemž mu příslušelo *beneficium competentiae*.²¹⁶

Výše věna závisela na sociálním a ekonomickém postavení obou stran. Bylo důležité, aby žena měla prostředky odpovídající postavení jejího budoucího manžela. Její manžel měl samozřejmě také zájem na hodnotě věna. Na druhé straně situace, kdy žena nabízela nepoměrně vyšší věno ve srovnání s majetkem její rodiny, mohla naznačovat, že její rodina je až příliš sňatku-chtivá a doufá, že

²¹¹ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 246.

²¹² Tamtéž, s. 247.

²¹³ BLAHO, Peter, Ivan HARAMIA a Michaela ŽIDLICKÁ. *Základy římského práva*. 1. vyd. Bratislava: Manz, 1997, 483 s. Učebné texty Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě. ISBN 80-716-0086-5. S. 335.

²¹⁴ Tamtéž, s. 339.

²¹⁵ Tamtéž, s. 135.

²¹⁶ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 248.

takto naláká potenciální ženichy. I když věno nebývalo pro římské rodiny finančně devastující, poskytnutí přiměřeného věna v pravý čas působilo nemalé obtíže. Naopak muž, který přijal věno nižší v poměru k postavení a bohatství manželčiny rodiny, byl považován za laskavého a štědrého.²¹⁷

Dle práva nejstarší doby přecházelo věno plně do vlastnictví manžela a jelikož se používala pouze přísná forma manželství a tato manželství končila zpravidla smrtí jednoho z manželů, nebylo třeba nijak řešit nárok ženy na vrácení věna, jelikož po smrti manžela měla žena, v postavení *filia loco*, spolu s dětmi právo dědit po zemřelém muži.²¹⁸ Muž rovněž nabýval i plody, které plynuly z věna během manželství, a mohl s věnem volně nakládat.²¹⁹

Paulus libro 14 ad Sabinum (D.23.3.1): *Dotis causa perpetua est, et cum voto eius qui dat ita contrahitur, ut semper apud maritum sit.* („Právo na věno je trvalé a v souladu s přáním strany, která jej poskytuje, je smlouva uzavřena s tím, že věno zůstane vždy v rukou manžela.“)

V právu klasickém počíná vývoj obyčejového práva směřovat ku prospěchu ženy. Manžel má mít právo prakticky jen k hospodářským plodům plynoucím z věna těženým za manželství, jelikož ženě svědčí obligační nárok na vrácení věna v plné výši po ukončení manželství rozvodem. Lze tedy říci, že věno bylo materiálně manželčíným statkem, který přenechávala manželovi k užívání po dobu manželství. Výjimkou z této zásady byla situace, kdy by manžel či jeho *pater familias* vstoupil do úpadku. V tomto případě mohla žena žádat vrácení věna, i když manželství ještě trvalo, jakoby nastal rozvod.²²⁰

Věno mělo představovat jakousi kompenzaci za břímě a finanční náklady, které muž nesl spolu s manželstvím. Také proto měl nárok na veškeré přírůstky, jež z věna v průběhu manželství plynuly, a mohl do něj i dále investovat, aby zisky ještě vzrostly. Pokud by manželství skončilo rozvodem zaviněným manželem či jeho smrtí, mohla žena vznést žalobu na vrácení svého věna.

²¹⁷ GRUBBS, Judith Evans. *Women and the law in the Roman Empire: a sourcebook on marriage, divorce and widowhood*. London [u.a.]: Routledge, 2002. 349 s. ISBN 04-151-5240-2. S. 93.

²¹⁷ REBRO, Karol a BLAHO, Peter. *Římské právo*. 2. dopl. vyd. Bratislava: Manz, 1997, 388 s. ISBN 80-857-1908-8. S. 95.

²¹⁸ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 252.

²¹⁹ Až za císaře Octaviána Augusta bylo zavedeno omezení v nakládání s věnem a manžel neměl dovoleno bez svolení manželky zcizit dotální pozemky. KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. *Římské právo*. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnícké učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5. S. 141.

²²⁰ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 251.

Z tohoto důvodu by vskutku nebylo moudré, aby manžel jakkoliv investoval do věna za trvání manželství a z obecného pohledu tedy skutečně bylo možné věno považovat za majetek ženy.²²¹

Původ práva ženy na navrácení dotálního majetku můžeme sledovat v období, kdy se rozšiřovala manželství volná a stoupala rozvodovost. Stalo se zvykem, že „(...) žena se alespoň majetkově pojišťovala proti rozvodům z kdejakých, leckdy docela malicherných důvodů: vymíňovala si vrácení věna zvláštním slibem (stipulací), zvaným *cautio rei uxoriae*. Z této praxe se postupem doby vyvinulo pravidlo obyčejového práva, že ženě se věno vrací za všech okolností, a to i když to nebylo vymíněno.“²²²

Stipulace se sjednávala již při zřizování věna a závazek k navrácení věna se řídil v jednotlivých případech obsahem konkrétní stipulace. Dohoda se mohla vztahovat pouze na určité důvody ukončení sňatku či na vrácení věna jen zčásti. Nebyla-li uzavřena žádná smlouva upravující navrácení věna, platila následující pravidla. Bylo-li manželství ukončeno smrtí ženy, nárok na vrácení věna měl v případě *dos profectitia* ženin *pater familia*. Nicméně, *dos adventitia* zůstávalo manželovi. Avšak skončilo-li manželství za života ženy, zejména rozvodem či smrtí manžela, vracelo se věno přímo ženě, byla-li osobou *sui iuris*, anebo jejímu *pater familias*, bez ohledu na to, zda se jednalo o *dos profectitia* nebo *dos adventitia*. Ženin otec byl však ve vymáhání tohoto nároku a následným nakládáním s majetkem, jenž byl součástí věna, omezen. Žalobu ze stipulace (*actio ex stipulatu*) směl uplatnit pouze jménem své dcery a o věnu mohl právně rozhodovat pouze s jejím souhlasem.²²³

Nezávázal-li se muž vrátit věno formou stipulace, mohla žena žádat vrácení věna pomocí žaloby (*actio rei uxoriae*), která patřila mezi žaloby tzv. *bonae fidei*. Výši konkrétní navrácené sumy vyměřoval soudce na základě svého spravedlivého uvážení. Aktivní legitimace k podání této žaloby náležela pouze a jedině manželce, popř. jejímu otci. Zanikla tedy jejich smrtí a jejich dědicům příslušela pouze tehdy, kdy již v době smrti manželky byl povinný s vydáním věna v prodlení. Žaloba směřovala proti tomu, na jehož účet bylo věno

²²¹ GRUBBS, Judith Evans. *Women and the law in the Roman Empire: a sourcebook on marriage, divorce and widowhood*. London [u.a.]: Routledge, 2002. 349 s. ISBN 04-151-5240-2. S. 96.

²²² KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. *Římské právo*. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnícké učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5. S. 141 – 142.

²²³ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 252.

zřízeno, tj. proti manželovi či jeho otci. V situaci, kdy bylo věno zřízeno podřízenému synovi proti vůli jeho otce, lze žalobu uplatňovat proti otci pouze do výše majetkového prospěchu, který tím získal.

Obligační nárok uplatňovaný *actio rei uxoriae* se uskutečnil opačným způsobem, než se dělo v případě zřízení věna, např. tak, že vlastnictví či pohledávky byly zpětně převedeny. Vrácení věcí zastupitelných se dělo prostřednictvím věcí stejného druhu, přičemž manžel nesl nebezpečí zhoršení věci či nahodilé zkázy. Naopak v případě věcí zastupitelných se vracela konkrétní věc a manžel byl odpovědný pouze za úmysl a nedbalost. Spolu s věnem měly být navraceny i plody, které k věci přibyly po skončení manželství. Plody získané za poslední rok trvání manželství se dělily poměrně mezi manžele dle doby, po kterou manželství v konkrétním roce trvalo.²²⁴

Byl-li odsouzen k navrácení věna, měl manžel, či jeho *pater familias*, za určitých okolností právo srážky (*retentiones ex dote*) z výše věna. Těchto srážek bylo několik druhů a manžel si s jejich pomocí mohl odečíst určitou poměrnou část z celé sumy věna. V případě srážek na děti (*retentio propter liberos*) si muž, byl-li rozvod způsoben zaviněným jednáním manželky či jejího otce, mohl srazit na každé dítě 1/6 věna, nejvýše však do výše jeho 1/2. Vyvolala-li manželka rozvod svým nemravným chováním, bylo manželovi umožněno srazit si až 1/6 za ženino cizoložství (*propter mores graviores*) a 1/8 za jiné mravní poklesky (*propter mores leviores*). Za každých okolností měl manžel právo si z vráceného věna srazit nezbytné náklady (*retentio propter impensas*) vynaložené za majetek, který byl obsahem věna. K vymožení posledně zmíněných srážek měl manžel právo dotální věci zadržovat, dokud mu tyto náklady nebyly uhrazeny. Dále si manžel mohl srazit částku ve výši hodnoty darů, které ženě věnoval (*retentio propter res diates*). Poslední druh srážek se týká ceny věcí, jež žena manželovi odcizila za okolností podmiňujících vznik *actio rerum amotarum* (*retentio propter res amotas*).²²⁵

Naopak, pokud manžel zavinil rozvod svým jednáním, musel kromě věna vrátit i část výnosů a lhůty pro vrácení věna se v takovém případě zkracovaly.²²⁶

²²⁴ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 254 – 256.

²²⁵ Tamtéž, s. 258.

²²⁶ KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. *Římské právo*. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnícké učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5. S. 142.

Obecně činily lhůty pro navrácení zastupitelných věcí 3 roky, nezastupitelné věci se vracely ihned. Bylo-li manželství rozvedeno kvůli nemravnému chování muže, lhůta se zkracovala v závislosti na závažnosti takového chování a zastupitelné věci se buď vracely ihned, nebo do šesti měsíců.²²⁷

Z jasně stanovených důvodů, které uvádí Paulus, mohla žena věno dostat zpět i za trvání manželství:

Paulus libro secundo sententiarum (D.23.3.73): *Manente matrimonio non perditurae uxori ob has causas dos reddi potest: ut sese suosque alat, ut fundum idoneum emat, ut in exilium vel in insulam relegato parenti praestet alimonia, aut ut egentem virum fratrem sororemve sustineat.* („Za trvání manželství lze věno vrátit manželce z následujících důvodů za předpokladu, že jej nepromarní: aby mohla živit sebe a své děti, aby zakoupila vhodnou nemovitost, aby poskytla výživné pro otce ve vyhnanství na ostrově, nebo poskytla pomoc svému bratru či sestře, kteří jsou v nouzi.“)

Císař Justinian provedl rozsáhlou reformu. Nahradil *actio rei uxoriae* univerzální žalobou nazvanou *actio ex stipulatu*, která se nadále používala i v případech, kdy stipulace nebyla dána. Od doby platnosti této reformy se věno muselo vracet vždy, i pokud manželství skončilo smrtí manželky. Nárok, jednalo-li se o *dos adventitia*, přecházel na dědice, nárok z *dos profectitia* náležel otci zemřelé ženy a právo na vrácení bylo zajištěno generálním zástavním právem k majetku manžela.²²⁸ Zemřela-li tedy žena dříve než její muž, ponechal si *dos adventitia*, zatímco *dos profectitia* mělo být navraceno jejímu *pater familias*, nebylo-li jinak stanoveno v dotální úmluvě.

Pomponius libro 14 ad Sabinum (D.23.3.6 pr.): *Iure succursum est patri, ut filia amissa solacii loco cederet, si redderetur ei dos ab ipso profecta, ne et filiae amissae et pecuniae damnum sentiret.* („Podle zákona otci, jenž ztratil svoji dceru, náleží právo na navrácení věna, které zřizoval, proto, aby nepocíťoval dvojí ztrátu, jak své dcery, tak svých peněz.“)

²²⁷ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 259.

²²⁸ KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. *Římské právo*. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnické učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5. S. 142.

Nicméně pokud *pater familias* zemřel dříve než jeho dcera, což se stávalo častěji, dotální úmluva mohla obsahovat stipulaci, že si manžel věno ponechá, když z manželství vzešly děti, které musí žít.²²⁹

4.1.7.5 *Pacta dotalia*

Manželé si před zřízením věna či v průběhu manželství nemuseli upravit navrácení věna pouze formální stipulací. Císař Justinián umožnil stranám modifikovat vzájemný dotální poměr odlišně od právních předpisů též neformálními úmluvami (*pacta adiecta*). Souhrnně se všechny typy těchto dohod, ať formální či bezformální, nazývají *pacta dotalia*. Nicméně, smluvní volnost byla však přeci jen jistým způsobem omezena.²³⁰

Nebylo dovoleno činit úmluvy, které by odporovaly podstatě věna, např. že manžel musí vracet plody z věna získané v průběhu manželství. Dále nebylo možné, aby žena, jež si zřídila věno sama, uzavřela s manželem jakékoliv úmluvy zhoršující její postavení, zejména smlouvy, kterými by se vzdala nároku na vrácení věna či jeho části. Pokud věno vytvořil ženě někdo jiný, mohl do doby, než do manželství žena vstoupila, upravovat dotální poměr jakkoliv chtěl s výjimkou dohod přičítících se podstatě věna. Jakmile byl však sňatek uzavřen, směl tak činit pouze s jejím přivolením.²³¹

4.1.7.6 *Vyživovací povinnost*

V římském právu nevznikala vyživovací povinnost mezi manželi. Teprve za císařství byla povinnost vyživovací zákonem stanovena mezi předky a potomky navzájem. Tento závazek obstarat druhému podporu se však uplatnil jen, když na to měl dotýčný dostatečný majetek.²³²

Podle Ulpiána by otec měl podporovat nejen děti, jež jsou podřízeny jeho otcovské moci, ale i děti, které se již osamostatnily, a to buď emancipací, nebo

²²⁹ GRUBBS, Judith Evans. *Women and the law in the Roman Empire: a sourcebook on marriage, divorce and widowhood*. London [u.a.]: Routledge, 2002. 349 s. ISBN 04-151-5240-2. S. 98.

²³⁰ KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. *Římské právo*. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnícké učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5. S. 142.

²³¹ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s. S. 262.

²³² STARÁ, Ivana. *Rodina a její význam v římském právu*. Vyd. 1. Ostrava: Key Publishing, 2013. 136 s. Monografie. ISBN 978-808-7475-300. S. 104.

z jakéhokoliv jiného důvodu. Tato povinnost se uplatňovala dokonce i v případě ženy a jejích nemanželských dětí.²³³

Ulpianus libro secundo de officio consulis (D.25.3.5.1): *Sed utrum eos tantum liberos qui sunt in potestate cogatur quis exhibere, an vero etiam emancipatos vel ex alia causa sui iuris constitutos, videndum est. Et magis puto, etiamsi non sunt liberi in potestate, alendos a parentibus et vice mutua alere parentes debere.* („Měl by otec mít povinnost vyživovací jen k těm dětem, které jsou pod jeho *patria potestas*, nebo by měl podporovat i ty, které jsou již emancipované, nebo ty, které se staly z kteréhokoliv důvodu samostatné, toť otázka k úvaze. Domnívám se, že lepší názor je ten, že přestože děti již nejsou pod mocí otcovskou, musí být rodiči podporovány, a také, že naopak i jejich rodiče by jimi měli být podporováni.“)

I v antickém Římě vznikaly spory o alimenty. Matka mohla žalovat muže, otce svého dítěte, aby ji uhradil výživné, které vynaložila na stravu, ošacení či jinou materiální podporu potomka.

Ulpianus libro secundo de officio consulis (D.25.3.5.14): *Si mater alimenta, quae fecit in filium, a patre repetat, cum modo eam audiendam. Ita divus Marcus rescripsit Antoniae Montanae in haec verba: "Sed et quantum tibi alimentorum nomine, quibus necessario filiam tuam exhibuisti, a patre eius praestari oporteat, iudices aestimabunt, nec impetrare debes ea, quae exigente materno affectu in filiam tuam erogatura esses, etiamsi a patre suo educaretur".* („Když matka, která vyživovala své dítě, vznesla žalobu proti otci dítěte, měla by být vyslechnuta za určitých podmínek tak, jak božský Marcus stanovil v reskriptu adresovaném Antonii Montaně: „Soudci vyčíslí, kolik ti má být vyplaceno otcem tvé dcery v poměru k množství nezbytných výdajů, které jsi vynaložila pro její výživu; ale nemůžeš obdržet tolik, kolik bys vynaložila mateřské lásky pro svoji dceru, i kdyby byla otcem vychovávána.“)

Nicméně, situace se nedala srovnávat s tím, byla-li žena otrokyní. Jakožto pouhý objekt práv neměla absolutně žádné právo žádat výživné na otci svého dítěte, byť on byl svobodný. Nestala-li se otrokyně v průběhu těhotenství alespoň na chvíli svobodnou, dítě následovalo její postavení, bylo také otrokem a náleželo majiteli otrokyně.

Modestinus libro quinto responsorum (D.25.3.7): *Si neget qui maritus fuisse dicitur matrimonium esse contractum eo, quod eam quae se uxorem fuisse*

²³³ D.25.3.5.4

dicit ancillam esse probare paratus sit, alimenta quidem liberis praestare interim compellendum, sin autem constiterit eam servam fuisse, nihil ei, qui pascendos curavit, ex hoc praeiudicium generare respondi. („Pokud ten, o kom je tvrzeno, že byl manželem ženy, popře samotné uzavření manželství z důvodu, že je připraven prokázat, že tato žena je otrokyně, bude mít v mezidobí vyživovací povinnost k jejím dětem; ale bude-li zjištěno, že je otrokyně, odpověděl jsem, že ten, kdo byl žalovám k jejich výživě, tuto povinnost mít nebude.“)

Alimentační povinnost neplatila jen vůči potomkům, ale oboustranně a také potomci měli povinnost starat se o své předky, ať už potřebovali materiální pomoc jejich rodiče či prarodiče.

Ulpianus libro secundo de officio consulis (D.25.3.5.2): *Utrum autem tantum patrem avumve paternum proavumve paterni avi patrem ceterosque virilis sexus parentes alere cogamur, an vero etiam matrem ceterosque parentes et per illum sexum contingentes cogamur alere, videndum. Et magis est, ut utrobique se iudex interponat, quorundam necessitatibus facilius succursurus, quorundam aegritudini: et cum ex aequitate haec res descendat caritateque sanguinis, singulorum desideria perpendere iudicem oportet.* („Podívejme se, zda jsme povinni podporovat pouze naše otce, dědy nebo pradědy z otcovy strany či ostatní příbuzné mužského pohlaví; nebo zda jsme zavázáni k podpoře našich matek a ostatních předků v matčině linii. Lepší je názor ten, že v každém případě by měl soudce přihlídnout k úlevě od potřeb jedněch a k slabostem druhých; a protože tato povinnost plyne ze spravedlnosti a z propojení krve, soudce by měl pečlivě zvážit nároky každé ze stran.“)

Vyživovací povinnost ale neplatila neomezeně.

Ulpianus libro secundo de officio consulis (D.25.3.5.16): *Parens quamvis ali a filio ratione naturali debeat, tamen aes alienum eius non esse cogendum exsolvere filium rescriptum est.* („Přestože rodič by podle zákonů přírody měl být podporován svým synem, neměl by však být [syn] nucen platit jeho dluhy.“)

Rovněž propuštěnec byl zavázán vůči svému patronovi, který se ocitl v tíživé finanční situaci. Nárok na podporu ze strany propuštěného otroka se stanovil na základě nařízení konzula a Ulpian se k tomu vyjadřuje následovně:

Ulpianus libro secundo de officio consulis (D.25.3.5.19): *Alimenta autem pro modo facultatum erunt praebenda, egentibus scilicet patronis: ceterum si sit unde se exhibeant, cessabunt partes iudicis.* („Podpora musí být poměrně k jejich prostředkům zajištěna propuštěnci vůči patronům, kteří se ocitli v chudobě. Pokud

jsou, nicméně, patronové schopni se živit sami, do sporu se nemusí vložit autorita soudce.“)

Ulpianus libro secundo de officio consulis (D.25.3.5.20): *Utrum autem tantum patroni alendi sint an etiam patronorum liberi, tractari potest. et puto causa cognita iudices et liberos quoque patronorum alendos decernere, non quidem tam facile ut patronos, sed nonnumquam et ipsos: nam et obsequium non solum patronis, verum etiam liberis eorum debere praestari.* („Mají pouze patronové právo na výživné, nebo i jejich děti musí být podporovány? Myslím, že poté, co byl správný důvod uveden, soudci by měli nařídit, aby děti patronů byly rovněž podporovány, ne vskutku tak, jako sami patronové, ale někdy; propuštěnci by měli prokázat úctu nejen svým patronům, ale také jejich dětem.“)

Totéž platí výslovně i pro propuštěnku ženského pohlaví.

Ulpianus libro secundo de officio consulis (D.25.3.5.24): *Sed et liberta cogitur patronum alere.* („Propuštěnka je také zavázána podporovat svého patrona.“)

Povinnost vyživovací se za císařství vztahovala též na děti narozené konkubíně. Tyto *liberi naturales* měly vůči otci právo na výživu a mohly jím být také legitimovány (více o nemanželských dětech v následující podkapitole).²³⁴

4.2 Konkubinát a kontubernium

V římské společnosti se žena mohla nacházet i v jiném vztahu k muži, než v jakém by byla v manželství (ať už podle *ius civile* nebo *ius gentium*). Mezi takové formy soužití muže a ženy patřil konkubinát a kontubernium, které se používaly zejména tehdy, kdy nebylo z různých důvodů možné uzavřít manželství či v případě, kdy manželství, zejména pro jeho právní důsledky, nebylo chtěné.

4.2.1 Konkubinát

Konkubinát (*concupinatus*) existoval jako forma nemanželského soužití, která v římské společnosti sloužila jako alternativa k legitimnímu manželství. Souběžná existence manželství a konkubinátu byla vyloučena. Muži, kteří již byli v manželství (nemohli tedy mít konkubínu) a přesto toužili po sexuálním uspokojení mimo manželské lože, řešili takovou situaci jednoduše. Měli obvykle

²³⁴ KINCL, Jaromír a Valentin URFUS. *Římské právo*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990. 476 s. Učebnice. ISBN 80-703-8134-5. S. 192.

milenky či se svými otrokyněmi udržovali sexuální vztahy, které byly v té době naprosto běžné.^{235, 236}

Marcianus libro 12 institutionum (D.25.7.3.1): *Nec adulterium per concubinatum ab ipso committitur. Nam quia concubinitus per leges nomen assumpsit (...)*. („Adulterium není spácháno tím, kdo žije s konkubínou, protože konkubinát je právním institutem a není právně trestán [...].“)

Konkubinát sloužil jako prostředek, kterým bylo možné se vyhnout právním následkům manželství, zejména v dědickém právu, a za vlády císaře Augusta se používal též v případech, kdy nebylo možné manželství uzavřít pro některou z jím stanovených zákonných překážek.²³⁷ Omezení, která ustanovil císař Augustus, se dotýkala například sňatků senátorů (a jejich synů a vnuků) s propuštěnkami. A tak se není co divit, že v období vlády tohoto císaře rapidně vzrostl počet konkubinátů respektovaných a vysoce postavených mužů, což vedlo až k diskusi nad právním postavením konkubín.

I když se nedochovaly právní prameny, lze se domnívat, že konkubinát byl znám již za období republiky, kdy byl považován, ostatně jako všechny mimomanželské styky, za něco nečestného a byl společností zavrhován.²³⁸ Od té doby však prošel značným vývojem. Oddělil se od forem cizoložství a přestal být trestán infamií. Za doby klasické nebylo vyloučeno, aby muž měl vedle manželství také konkubínu, nebo několik konkubín zároveň.²³⁹ Císař Konstantin následně svými konstitucemi zavedl monogamii v materiálním smyslu a zakázal mít vedle manželky ještě konkubínu.

Iustiniani Codex, Imperator Constantinus (CJ.5.26.1): *Nemini licentia concedatur constante matrimonio concubinam penes se habere.*²⁴⁰ („Nikdo nemá povoleno mít konkubínu během manželství.“)²⁴¹

²³⁵ Kdyby se však téhož dopustila žena, považovalo by se to za *stuprum* v případě panny či vdovy, nebo za *adulterium*, udržovala-li by mimomanželský styk žena vdaná. STARÁ, Ivana. *Rodina a její význam v římském právu*. Vyd. 1. Ostrava: Key Publishing, 2013. 136 s. Monografie. ISBN 978-808-7475-300. S. 117.

²³⁶ GRUBBS, Judith Evans. *Women and the law in the Roman Empire: a sourcebook on marriage, divorce and widowhood*. London [u.a.]: Routledge, 2002. 349 s. ISBN 04-151-5240-2. S. 151

²³⁷ REBRO, Karol a BLAHO, Peter. *Římské právo*. 3., dopl. vyd. Bratislava: Iura Edition, 2003, 497 s. ISBN 80-890-4753-X. S. 172.

²³⁸ Tamtéž, s. 59.

²³⁹ Tamtéž, s. 50.

²⁴⁰ Originální znění dostupné z: <http://faculty.cua.edu/pennington/Law508/Roman%20Law/CodexLatin.htm> [cit. 2015-03-17]

²⁴¹ Anglický překlad dostupný z: <http://faculty.cua.edu/pennington/Law508/Roman%20Law/JustinianCodexEnglish.htm> [cit. 2015-03-17]

Velice přísně upravoval i majetkové poměry mezi mužem, konkubínou a jejich nemanželskými dětmi. Veškerý majetek, co by od otce obdržely, ať už přímo či prostřednictvím třetí osoby, měl připadnout jeho zákonným potomkům a nebylo-li jich, ani jeho sourozenců či rodičů, tento majetek měl skončit ve státní pokladně.²⁴² Zákaz nabývání majetku byl mnohokrátě měněn, a to jak k podobě příznivější ke konkubíně a jejím dětem, tak ke znovuzpřísnění.²⁴³

Právní úprava za císaře Justiniána nakonec dospěla do stavu, kdy mohl otec odkazovat či darovat dětem konkubíny a jejich matce celou polovinu svého majetku. Do té doby byla povolena pouze jedna čtvrtina. Pokud měl však děti legitimní, dětem konkubíny mohl poskytnout jen jednu dvanáctinu majetku. Císař Justinián také zavedl další novinku. Nezřídil-li otec testament, konkubíně, která s ním vychovala děti a žila s ním v jedné domácnosti, a jejich společným dětem připadla po jeho smrti celá šestina otcova majetku. Zdůrazňoval tím, že muž, který v průběhu svého života stále střídal konkubíny či měl množství milenek a s nimi i mnoho nemanželských dětí, byl hoden opovržení a nezasloužil si prospěch tohoto zákona. Avšak bylo zřejmé, že i natolik shovívavé zákonodárství vůči nemanželským dětem se obcházelo a otcové těmto dětem prostřednictvím různých jiných osob darovali či zanechávali více ze svého majetku, než zákon dovoľoval. Proto Justinián upravil uspořádání poměrů nemanželských dětí tak, že pokud jejich otec měl i legitimní děti, nemanželským a jejich matce nemohl zanechat více jak jednu dvanáctinu svého majetku a pokud by to přeci jen někdo překročil, přebytek měl po právu náležet dětem manželským. Neměl-li však zákonné děti ani ascendenty, mohl nemanželským dětem přenechat testamentem či darem celý svůj majetek.²⁴⁴

A jak bylo možné rozeznat, zda žena doprovázející muže na veřejnosti byla jeho manželkou nebo konkubínou? Velice těžko. Jediné, co nám mohlo napovědět a podle čeho bychom mohli usuzovat vztah mezi mužem a ženou, bylo postavení ženy či její rodiny ve společnosti ve srovnání s jejím partnerem. Pokud byl rozdíl větší než zvyklosti dovoľovaly pro uzavření *matrimonium iustum*, věděli jsme, že žena byla konkubínou. Například stála-li po boku senátora

²⁴² REBRO, Karol a BLAHO, Peter. *Rímske právo*. 3., dopl. vyd. Bratislava: Iura Edition, 2003, 497 s. ISBN 80-890-4753-X. S. 73.

²⁴³ Tamtéž, s. 78 – 86.

²⁴⁴ REBRO, Karol. *Konkubinát v práve rímskom od Augusta po Justiniána*. Bratislava. 1940. 191 s. S. 91.

herečka, mohlo nám být jasné, že se jedná o konkubínu. U bývalé prostitutky situace nebyla jiná.²⁴⁵

Modestinus libro primo regularum (D.23.2.24): *In liberae mulieris consuetudine non concubinatus, sed nuptiae intellegendae sunt, si non corpore quaestum fecerit.* („Soužití se svobodnou ženou se nepovažuje za konkubinát, ale za ryzí manželství, neživí-li se [však] ona svým tělem.“)

Konkubinát znamenal trvalé soužití svobodných osob, zpravidla muže s níže postavenou ženou, ať už na svobodě narozenou či propuštěnkou. Velice často se stávalo, že se konkubínou stala propuštěnka poté, co ji pro tento účel její patron propustil. Ulpian dokonce tvrdil, že se sluší více, aby patron ze své vlastní propuštěnky udělal konkubínu, než aby ji pojal za manželku.²⁴⁶

Ulpianus libro secundo ad legem Iuliam et Papiam (D.25.7.1): (...) *quippe cum honestius sit patrono libertam concubinam quam matrem familias habere.* („[...] je vskutku vhodnější mít vlastní propuštěnku jako konkubínu, než jako *mater familias*.“)

A stejně jako se propuštěnka vdaná za svého patrona nemohla nechat rozvést bez jeho souhlasu, věřil Ulpian, že si ani v postavení konkubíny nemůže vybrat jiného partnera bez souhlasu svého patrona. Dále tvrdil, že muž má právo žalovat svoji konkubínu-propuštěnku za *adulterium*, třebaže ne jako její manžel, ale z pozice třetí strany (*extraneus*).²⁴⁷

Ulpianus libro secundo de adulteriis (D.48.5.14 pr.): *Si uxor non fuerit in adulterio, concubina tamen fuit, iure quidem mariti accusare eam non poterit, quae uxor non fuit, iure tamen extranei accusationem instituere non prohibebitur, si modo ea sit, quae in concubinatum se dando matronae nomen non amisit, ut puta quae patroni concubina fuit.* („Pokud to nebyla manželka, kdo byl přistižen při *adulteriu*, ale konkubína, on [partner]²⁴⁸ ji nebude moci žalovat, jako by mohl učinit v postavení jejího manžela, protože nebyla jeho manželkou. Nicméně, nebude mu bráněno ji žalovat právem třetí strany, neztratila-li označení „matrona“ tím, že do konkubinátu vstoupila, jako například žena, která byla konkubínou svého patrona.“)

²⁴⁵ GRUBBS, Judith Evans. *Women and the law in the Roman Empire: a sourcebook on marriage, divorce and widowhood*. London [u.a.]: Routledge, 2002. 349 s. ISBN 04-151-5240-2. S. 151.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 152.

²⁴⁷ Tamtéž.

²⁴⁸ V římském právu neexistoval pro muže v konkubinátu termín, který by odpovídal označení ženy-konkubíny.

Také v dalších ohledech aplikoval Ulpian na konkubinát stejná pravidla, jaká platila pro manželství. Kupříkladu mohu uvést ustanovení týkající se věku konkubíny či švagrovství, které představovalo překážku v uzavření manželství stejně jako u konkubinátu.²⁴⁹

Ulpianus libro secundo ad legem Iuliam et Papiam (D.25.7.1.3): *Si qua in patroni fuit concubinato, deinde filii esse coepit vel in nepotis, vel contra, non puto eam recte facere, quia prope nefaria est huiusmodi coniunctio, et ideo huiusmodi facinus prohibendum est.* („Pokud žila žena v konkubinátu se svým patronem, a poté vstoupila do konkubinátu s jeho synem či vnukem, domnívám se, že toto chování je nevhodné, jelikož spojení tohoto druhu je zkažené, a proto by takové pobuřující jednání mělo být zakázáno.“)

Ulpianus libro secundo ad legem Iuliam et Papiam (D.25.7.1.4): *Cuiuscumque aetatis concubinam habere posse palam est, nisi minor annis duodecim sit.* („Je zřejmé, že je možné mít konkubínu kteréhokoliv věku, je-li ona starší dvanácti let.“)

Při mimomanželském soužití se však nepoužívalo pravidlo znemožňující darování mezi manželi. Proto mohla konkubína, na rozdíl od manželky, přijímat dary od svého partnera. Nicméně, stala-li se později jeho manželkou, veškeré darování se od té doby stalo neplatným.

Papinianus libro 12 responsorum (D.39.5.31 pr.): *Donationes in concubinam collatas non posse revocari convenit nec, si matrimonium inter eosdem postea fuerit contractum, ad irritum recidere quod ante iure valuit.* („Je stanoveno, že dary poskytnuté konkubíně nemohou být odvolány, a to ani v případě, že strany později uzavřou manželství.“)

Nejednalo se o stav protiprávní, ale zároveň nepřinášel konkubinát takové výhody jako manželství. Děti narozené konkubíně nebyly považovány za legitimní, tj. nevznikala nad nimi otcovská moc, nedělily po svém otci.²⁵⁰ Tyto nemanželské děti (*liberi naturales*) byly kognáty své matky a otec je mohl pojmout za vlastní pomocí legitimace.

Existovalo několik druhů legitimace. Prvním a nejčastějším byla legitimace nemanželských dětí sňatkem rodičů (*legitimatio per subsequens matrimonium*), tj. otce s bývalou konkubínou, kterou do římského práva zavedl

²⁴⁹ GRUBBS, Judith Evans. *Women and the law in the Roman Empire: a sourcebook on marriage, divorce and widowhood.* London [u.a.]: Routledge, 2002. 349 s. ISBN 04-151-5240-2. S. 152.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 151.

císař Konstantin²⁵¹ a zároveň stanovil i několik podmínek, které se pro úspěšnou legitimaci musely splnit. Konkubína musela být na svobodě narozená (legitimace nebyla přípustná ani u dětí propuštěnek), budoucí manžel musel být taktéž svobodný a navíc nesměl mít děti z předchozího manželství.²⁵²

Legitimace druhým způsobem (*legitimatio per oblationem curiae*) u dcery zplozené z konkubinátu nastala, když ji otec zřídil dostatečně vysoké věno, aby se mohla vdát za člena kurie, která se starala o výplatu dávek (*decurio*)²⁵³. Zavedli ji císařové Theodosius II. a Valentinián III. jako prostředek rozšíření řad členů této kurie.²⁵⁴

Legitimace podle práva justiniánského byla dále možná i na žádost otce císařským reskriptem (*legitimatio per rescriptum principis*). Tato forma se použila, když matka dítěte byla již po smrti, nebo pokud nebylo možné se s ní oženit.²⁵⁵

Legitimované děti poté následovaly stav svého otce, podřizovaly se *patria potestas* se všemi jejími důsledky, jejich postavení se zrovnoprávnilo s ostatními sourozenci narozenými v legitimním manželství a od doby císaře Justiniána se na ně vztahovala také povinnost vyživovací mezi rodiči a dětmi.

4.2.2 Kontubernium

Přestože Římané neradi viděli spojení svobodného občana s otrokem či otroka s otrokyní, v Římě tato forma tzv. otrockého manželství (*contubernium*) byla velmi rozšířená a právníci byli nuceni řešit právní postavení dětí narozených v tomto druhu lidského soužití.²⁵⁶

²⁵¹ BERGER, Adolf. *Encyclopedic dictionary of Roman law*. Union, N.J.: Lawbook Exchange, 2002, 333-808 s. Transactions of the American Philosophical Society, new ser., v. 43, pt. 2. ISBN 15-847-7142-9. S. 543.

²⁵² STARÁ, Ivana. *Rodina a její význam v římském právu*. Vyd. 1. Ostrava: Key Publishing, 2013. 136 s. Monografie. ISBN 978-808-7475-300. S. 75.

²⁵³ BERGER, Adolf. *Encyclopedic dictionary of Roman law*. Union, N.J.: Lawbook Exchange, 2002, 333-808 s. Transactions of the American Philosophical Society, new ser., v. 43, pt. 2. ISBN 15-847-7142-9. S. 543.

²⁵⁴ STARÁ, Ivana. *Rodina a její význam v římském právu*. Vyd. 1. Ostrava: Key Publishing, 2013. 136 s. Monografie. ISBN 978-808-7475-300. S. 75.

²⁵⁵ BERGER, Adolf. *Encyclopedic dictionary of Roman law*. Union, N.J.: Lawbook Exchange, 2002, 333-808 s. Transactions of the American Philosophical Society, new ser., v. 43, pt. 2. ISBN 15-847-7142-9. S. 543.

²⁵⁶ STARÁ, Ivana. *Rodina a její význam v římském právu*. Vyd. 1. Ostrava: Key Publishing, 2013. 136 s. Monografie. ISBN 978-808-7475-300. S. 76.

Pauli Sententiae II.19.6: *Inter servos et liberos matrimonium contrahi non potest, contubernium potest.* („Mezi otroky a svobodnými nelze uzavřít manželství, *contubernium* ano.“)

Takový vztah byl většinou závislý na vůli pána dotyčného otroka a neměl žádné právní následky (ani kognátské příbuzenství).²⁵⁷ To znamená, že dítě následovalo stav matky a byla-li otrokyní, náleželo dítě jejímu pánovi, jelikož bylo považováno za součást věci.²⁵⁸

Gaius, *Institutes* I.84,85,86: 84. *Ecce enim ex senatus consulto Claudiano poterat civis Romana, quae alieno servo volente domino eius coit, ipsa ex pactione libera permanere, sed servum procreare; nam quod inter eam et dominum istius servi convenerit ex senatus consulto ratum esse iubetur. Sed postea divus Hadrianus iniquitate rei et inelegantia iuris motus restituit iuris gentium regulam, ut cum ipsa mulier libera permaneat, liberum pariat. 85. Item e lege * ex ancilla et libero poterant liberi nasci; nam ea lege cavetur, ut si quis cum aliena ancilla, quam credebat liberam esse, coierit, siquidem masculi nascantur, liberi sint, si vero feminae, ad eum pertineant, cuius mater ancilla fuerit. Sed et in hac specie divus Vespasianus inelegantia iuris motus restituit iuris gentium regulam, ut omni modo, etiamsi masculi nascantur, servi sint eius, cuius et mater fuerit. 86. Sed illa pars eiusdem legis salva est, ut ex libera et servo alieno, quem sciebat servum esse, servi nascantur. Itaque apud quos talis lex non est, qui nascitur, iure gentium matris condicionem sequitur et ob id liber est.* („84. Neboť podívejme se: podle klaudiánského usnesení senátu (*Senatusconsultum Claudianum*) mohla občanka římská, která souložila s cizím otrokem se souhlasem jeho pána, zůstat na základě samé úmluvy svobodná, ale porodit otroka; to usnesení senátu totiž přikazuje, že je pravoplatné (všechno), co bylo ujednáno mezi ní a pánem onoho otroka. Později však božský Hadrian, pohnut nespravedlností řešení a neobratností práva, obnovil pravidlo *ius gentium*, takže žena, zůstane-li sama svobodná, rodí svobodného. 85. Také podle zákona se z otrokyně a svobodného mohli rodit svobodní. Ten zákon totiž stanoví, že kdyby někdo souložil s cizí otrokyní v domnění, že je svobodná, mají být děti svobodné, jsou-li pohlaví mužského, jsou-li však pohlaví ženského, mají připadnout tomu,

²⁵⁷ I když po propuštění mohlo kognátské příbuzenství znamenat překážku v manželství. KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. *Římské právo*. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnícké učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5. S. 136.

²⁵⁸ FRÝDEK, Miroslav a kol. *Právní, náboženské a politické aspekty starověké římské rodiny*. Vyd. 1. Ostrava: Key Publishing, 2012. 121 s. Právo. ISBN 978-808-7475-201. S. 78.

komu by patřila matka-otrokyně. Ale i v tomto případě božský Vespasian, pohnut neobratností práva, obnovil pravidlo *ius gentium*, takže za všech okolností, třeba se narodí chlapci, jsou otroky toho, komu by patřila i matka. V platnosti zůstala však ona část téhož zákona, [kde se stanoví], že ze svobodné a cizího otroka, o němž [žena] věděla, že je otrokem, se rodí otroci. V těch [společnostech] ovšem, které takový zákon neznají, následuje podle *ius gentium* dítě postavení matky a je proto svobodné.“²⁵⁹

I když tato pravidla zní relativně jednoduše, jejich uplatnění v praxi tak jednoznačné nebylo a vyvolávalo nemálo komplikací. Jak již víme, římská společnost pro platnost právního jednání nevyžadovala písemnou formu, tudíž mohla nastat situace, kdy propuštěnci nemuseli být schopni prokázat, že podstoupili *manumissio*, a když už to dokázali, nemuselo být jasné, od jakého okamžiku jsou již na svobodě. Tento fakt hrál roli zejména u dětí narozených bývalé otrokyni. Pokud se dítě narodilo po propuštění své matky, bylo svobodné, pokud se však narodilo před jejím propuštěním, stalo se otrokem a náleželo jejímu patronovi. Takový případ je znám z voskových tabulek objevených ve městě Herculaneum, které zaniklo po erupci sopky Vesuv v roce 79 n. l. Z tabulek se dozvídáme o jisté Petrinii Justě, dceři propuštěnky, jež byla ve sporu s patronkou své zemřelé matky. Tato žena tvrdila, že Justa se narodila před propuštěním její matky, teprve ona ji propustila na svobodu a je tedy její patronkou.²⁶⁰

Jestliže byli oba partneři kontubernia právoplatně propuštěni na svobodu a přáli si i nadále pokračovat ve svém soužití, kontubernium se automaticky změnilo v manželství. Pokud se jim poté narodily děti, považovaly se za svobodné a legitimní. Naopak děti narozené za trvání kontubernia byly bohužel nelegitimní a pokud jejich matka byla otrokyní v době jejich narození, náležely bývalému pánovi. I věno, v případě kontubernia spíše quasi-věno, které do kontubernia otrokyně přinesla, se rovněž stalo legálním.²⁶¹

Ulpianus libro 33 ad edictum (D.23.3.39 pr.): *Si serva servo quasi dotem dederit, deinde constante coniunctione ad libertatem ambo pervenerint peculio eis non adempto et in eadem coniunctione permanserint, ita res moderetur, ut, si quae ex rebus corporalibus velut in dotem tempore servitutis datis exstiterint,*

²⁵⁹ KINCL, Jaromír. *Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, 326 s. ISBN 978-807-3800-543. S. 63.

²⁶⁰ GRUBBS, Judith Evans. *Women and the law in the Roman Empire: a sourcebook on marriage, divorce and widowhood*. London [u.a.]: Routledge, 2002. 349 s. ISBN 04-151-5240-2. S. 144.

²⁶¹ Tamtéž.

videantur ea tacite in dotem conversa, ut earum aestimatio mulieri debeatur. („Dá-li otrokyně otrokovi majetek jako věno, a poté, během jejich manželství, jsou oba dva propuštěni na svobodu, aniž by byli zbaveni svého majetku [*peculium*], a pokračují v manželském soužití; záležitost bude zařízena tak, že zbylo-li něco z toho, co bylo dáno jako věno, zatímco oba byli v otroctví, tento majetek bude přeměněn v dotální vlastnictví a [v případě rozvodu] ona bude mít nárok na majetek v hodnotě věna.“)

Z dochovaných pramenů je znám také další případ, kdy si svobodná žena jménem Hostilia myslila, že se provdala do legitimního manželství s jistým Erotem a za tím účelem do manželství přinesla věno. Později ale vyšlo najevo, že Eros byl otrok a manželství tedy nebylo platné. Hostilia se tedy rozhodla žalovat Erotova pána na vrácení věna. Podle práva to samozřejmě věno nebylo, ale protože se Hostilia nedopustila pochybení, vládce tento spor rozsoudil tak, že Hostilia mohla svůj nárok zhojit na jmění, které pán může poskytnout svým otrokům, tzv. *peculium*.²⁶²

Řešení podobného případu vysvětluje také Ulpián v Digestech:

Ulpianus libro 33 ad edictum (D.24.3.22.13): *Si mulier in condicione mariti erraverit putaveritque esse liberum, cum servus esset, concedi oportet quasi privilegium in bonis viri mulieri, videlicet ut, si sint et alii creditores, haec praeferatur circa de peculio actionem et, si forte domino aliquid debeat servus, non praeferatur mulier nisi in his tantum rebus, quae vel in dote datae sunt vel ex dote comparatae, quasi et hae dotaes sint.* („Když žena pochybí v posouzení statusu jejího manžela a myslí si, že je svobodný, zatímco on je ve skutečnosti otrokem, musí jí být přiznáno určité přednostní postavení, co se týče majetku jejího manžela; například, existují-li další věřitelé, ona musí být upřednostněna při podání žaloby *actio de peculio*, ale dluží-li otrok i něco svému pánovi, zájmy ženy v tomto případě upřednostněny nebudou, s výjimkou toho, co bylo dáno na způsob věna, nebo co bylo zakoupeno za peníze, které byly součástí věna, jelikož majetek tohoto druhu je dotální.“)

²⁶² GRUBBS, Judith Evans. *Women and the law in the Roman Empire: a sourcebook on marriage, divorce and widowhood*. London [u.a.]: Routledge, 2002. 349 s. ISBN 04-151-5240-2. S. 145.

4.2.3 Soužití ženy s jejím propuštěncem

V silně patriarchální římské společnosti bylo obecně nežádoucí vidět soužití muže se ženou vyššího postavení než byl její druh. Toto se odráželo i v právu a legislativní úpravě vztahu mezi ženou a otrokem nebo patronkou a jejím propuštěncem. Pokud tedy žena byla potrestána snížením společenského statusu v důsledku sňatku s níže postaveným mužem, tato skutečnost byla dostačující k tomu, aby uzavřené manželství bylo prohlášeno za platné.²⁶³

Ulpianus libro 34 ad Sabinum (D.23.2.13): *Si patrona tam ignobilis sit, ut ei honestae sint vel saltem liberti sui nuptiae, officio iudicis super hoc cognoscentis hae prohiberi non debent.* („Kde je patronka natolik společensky degradována, že si myslí, že manželství s propuštěncem je [vzhledem k jejímu sníženému postavení] vhodné, toto [manželství] by nemělo být zakazováno soudcem, jemuž byla podána žádost, aby se takovému sňatku zabránilo.“)

Pominu-li právní úpravu takového vztahu - *Senatusconsultum Claudianum* vydané roku 52 n. l., kterému jsem se již věnovala v podkapitole 3.1 a které upravovalo soužití svobodné ženy a otroka, jenž byl ve vlastnictví někoho jiného; císař Hadrián toto původní znění upravil ve prospěch dětí takového páru. Ve výsledku se tedy ze ženy, která navzdory souhlasu pána udržovala pohlavní poměr s jeho otrokem, stala propuštěnka, jejíž patron byl pánem dotyčného otroka, avšak jejich dětem byla ponechána svoboda.²⁶⁴

Na počátku 4. stol. n. l. můžeme nalézt i v *Sententiae Pauli* možné scénáře, které se svými důsledky mohly dotknout svobodné ženy, která žila společně s cizím či jejím vlastním bývalým otrokem, z nichž mohu uvést:

Pauli Sententiae II.21a.6: *Liberta sciente patrono alieni servi secuta contubernium eius qui denuntiavit efficitur ancilla.*²⁶⁵ („Propuštěnka, která s vědomím svého patrona vytvoří kontubernium s cizím otrokem, stane se otrokyní náležející tomu, kdo ji udá.“)²⁶⁶

²⁶³ BĚLOVSKÝ, Petr. Propuštěnci a jejich milenky podle římského práva. In *IUS Romanum: sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu* konané 2. a 3.11.2001 v Olomouci. Editor Kamila Bubelová. 1. vyd. v Olomouci: Univerzita Palackého, 2002. 104 s. ISBN 80-244-0582-2. S. 48.

²⁶⁴ GRUBBS, Judith Evans. *Women and the law in the Roman Empire: a sourcebook on marriage, divorce and widowhood*. London [u.a.]: Routledge, 2002. 349 s. ISBN 04-151-5240-2. S. 146.

²⁶⁵ Originální znění dostupné z: <http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Responsa/Paul2.html> [cit. 2015-03-17]

²⁶⁶ Anglický překlad dostupný z: http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Anglica/Paul2_Scott.htm [cit. 2015-03-17]

Pauli Sententiae II.21a.7: *Liberta si ignorante patrono servo se alieno coniunxerit, ancilla patroni efficitur ea condicione, ne aliquando ab eo ad civitatem Romanam perducatur.* („Spojí-li se propuštěnka bez vědomí svého patrona s cizím otrokem, stane se otrokyní svého patrona pod podmínkou, že ji po určité době či jinak udělí římské občanství.“)

Pauli Sententiae II.21a.12: *Errore quae se putavit ancillam atque ideo alieni servi contubernium secuta est, si postea liberam se sciens in contubernio eodem perseveraverit, efficitur ancilla.* („Vytvoří-li žena, která se mylně domnívá, že je otrokyní, kontubernium s cizím otrokem a pokračuje v tomto kontuberniu i poté, co se dozvěděla, že je svobodná, stává se otrokyní.“)

Pauli Sententiae II.21a.15: *Libera mulier contubernium eius secuta, qui plures dominos habuit, eius fit ancilla, qui prior denunciavit, nisi forte ab omnibus factum sit.* („Svobodná žena, která následuje v kontuberniu otroka, který má několik pánů, se stane otrokyní toho z nich, který ji udá jako první, pokud tak není učiněno všemi z nich naráz.“)

Pauli Sententiae II.21a.18: *Filia familias mortuo patre si in servi contubernio perseveraverit, pro tenore senatus consulti Claudiani conventa efficitur ancilla.* („Pokud dcera podřízená otcovské moci pokračuje v soužití s otrokem i po smrti svého otce, stane se otrokyní podle podmínek stanovených v *Senatusconsultum Claudianum*.“)

A vrátíme-li se přímo ke vztahu patronky s jejím propuštěncem, nečeká sice patronku žijící se svým propuštěným otrokem stejný osud, jakoby měla při soužití s otrokem cizím, nicméně trest hrozí jejímu partnerovi. Pokud by snad chtěli mezi sebou uzavřít sňatek, bude propuštěnec poslán do dolů, nebo mu bude uložena trest veřejných prací.

Pauli Sententiae II.21a.13: *Si patrona servo liberti sui se coniunxerit, etiam denuntiatione conventam ancillam fieri non placuit.* („Spojí-li se patronka se svým bývalým otrokem, otrokyně se z ní nestává, i když byla varována.“)

Pauli Sententiae II.19.9: *Libertum, qui ad nuptias patronae vel uxoris filiaeque patroni adfectaverit, pro dignitate personae metalli poena vel operis publici coerceri placuit.* („Bylo rozhodnuto, že propuštěnec, který usiluje o sňatek s jeho patronkou, nebo s dcerou či manželkou svého patrona, bude potrestán prací v dolech, nebo veřejnými pracemi v závislosti na důstojnosti dotčené osoby.“)

V originálních pramenech můžeme narazit na mnoho omezení, která postihovala propuštěnce, jenž se chtěl oženit se svobodnou ženou. Uvést mohu

například Papiniana, podle kterého je naprosto nevhodné, aby se žena-propuštěnka vdala za muže, který je současně propuštěncem jejího bývalého manžela (D.23.2.62: *Mulier liberto viri ac patroni sui mala ratione coniungitur.*), nebo Modestina, jenž, zřejmě inspirován Augustovými reformami rodinného práva, se vyjadřuje k nerovnému sňatku mezi potomkem senátora ženského pohlaví a propuštěncem a prohlašuje ho za neplatný.²⁶⁷

Modestinus libro singulari de ritu nuptiarum (23.2.42): *If the daughter, granddaughter, or great-granddaughter of a Senator should marry a freedman, or a man who practices the profession of an actor, or whose father or mother did so, the marriage will be void.* („Uzavře-li dcera, vnučka nebo pravnučka senátora manželství s propuštěncem nebo mužem, který byl hercem, nebo jehož matka se živila jako herečka, toto manželství bude neplatné.“)

Stejně jako Paulus a ostatní římscí právníci vycházel i císař Konstantin z legislativní úpravy z dob vlády císaře Claudia. Zpřísňuje však podmínky kapitisdeminuce ženy, která udržovala pohlavní soužití s cizím otrokem, tím, že k propadnutí do otroctví stačí nerespektování pouze jediného varování otrokova pána, aby styku zanechala. Toto zpřísnění v letech 314 až 331 n. l. svými konstitucemi ruší a znovu zavádí a v roce 362 n. l. se znovu ke koncepci trojího varování vrací. Co se týče vztahu ženy s vlastním otrokem, není Konstantin natolik benevolentní a trestá oba milence smrtí. Otrok má být za vztah se svojí paní upálen a ženu stihne poprava přiměřená jejímu společenskému statusu.²⁶⁸

²⁶⁷ BĚLOVSKÝ, Petr. Propuštěnci a jejich milenky podle římského práva. In *IUS Romanum: sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu* konané 2. a 3.11.2001 v Olomouci. Editor Kamila Bubelová. 1. vyd. v Olomouci: Univerzita Palackého, 2002. 104 s. ISBN 80-244-0582-2. S. 46.

²⁶⁸ Tamtéž, s. 49.

5. Postavení žen v právu dědickém

Dědické právo je jedním z nejméně propracovaných a komplikovaných částí římského práva. Už jen fakt, že celá čtvrtina Digest a třetina Institucí v justiniánském zákonodárství je věnována dědictví, svědčí o pozornosti, kterou si tato oblast práva u římských právníků zasloužila.²⁶⁹ Ráda bych se proto v této práci zaměřila pouze na základní rysy této problematiky týkající se především způsobu, jakým se římské právo dědické dotýkalo žen.

Přestože ženy měly od nejstarších dob rozsáhlá práva jako dědicové v zákonné posloupnosti, jejich právní postavení bylo v dědickém právu výrazně omezováno. Důvod byl nasnadě. V této době bylo nejrozšířenějším druhem manželství *matrimonium cum in manum conventione* a agnátská rodina chtěla mít svůj majetek pod dohledem a zabezpečit, aby se po smrti ženských členů rodiny vrátil agnátům. Postupně však ženy získávaly větší a větší kontrolu nad majetkem, který měl být po jejich smrti předmětem dědictví. Nejvíce změn bylo zapříčiněno vývojem struktury římské společnosti, kdy agnátský systém dědické posloupnosti ztratil na důležitosti ve prospěch kognátského.²⁷⁰

5.1 Způsobnost být zůstavitelem a dědicem

Dědická posloupnost, neboli přechod práv mezi osobou zůstavitele a osobou dědice, je v římském právu základním pojmem. Podle delačních důvodů můžeme dále rozlišovat posloupnost intestátní, tzn. zákonnou, a dědickou posloupnost testamentární, jejíž vznik byl spojen s existencí platné závěti. Specifickým rysem dědického práva v antickém Římě byla skutečnost, že počátek existence zákonné dědické posloupnosti se datuje již k samému založení státu a je tedy jednoznačně starší než posloupnost testamentární. Navzdory tomu, testamentární posloupnost měla vždy nad tou zákonnou převahu. Tento fakt dosvědčuje již Zákon 12 desek.

²⁶⁹ DAJCZAK, Wojciech, Tomasz GIARO, Franciszek LONGCHAMPS DE BÉRIER a Petr DOSTALÍK (české vydání). *Právo římské: základy soukromého práva*. 1. vyd. Olomouc: Iuridicum Olomoucense, 2013. 423 s. ISBN 978-80-87382-41-7. S. 37.

²⁷⁰ GARDNER, Jane F. *Women in Roman law*. 1st Midland Book ed. Bloomington: Indiana University Press, 1991. 288 s. ISBN 978-025-3206-350. S. 163.

Lex duodecim tabularum: *Si intestato moritur, cui suus heres nec escit, adgantus proximus familiam habeto.* („Zemřel-li bez závěti, kdo nemá vlastního dědice, ať má majetek nejbližší agnát.“)²⁷¹

Teprve pokud neexistuje poslední vůle zůstavitelova, nastává dědění dle zákona. Další zvláštností římského dědického práva bylo paralelní působení prétorského práva, které existovalo vedle *ius civile*, a jako samostatná právo tvorná činnost dalo vzniknout prétorské posloupnosti naprosto separované od dříve jmenované posloupnosti civilní.²⁷²

5.1.1 Způsobilost ženy být zůstavitelem

5.1.1.1 Intestátní posloupnost

Již od doby klasické najisto víme, že muž *sui iuris*, který byl *pater familias*, měl testamentární způsobilost. Ženy nicméně získávaly svobodu a vliv v oblasti nakládání s jejich majetkem po smrti jen postupně. Otec rodiny byl absolutním vlastníkem veškerého majetku římské agnátské rodiny a měl i naprostou kontrolu nad pozůstalostí. Pokud tedy nevytvořil před svojí smrtí závěť, v první dědické třídě dědili *sui heredes* a po nich nejbližší agnát. Bylo-li více agnátů stejného nejbližšího stupně, pozůstalost se dělila podle hlav (*caput*) rovným dílem.²⁷³

Jelikož žena neměla *potestas*, nemohla se stát ani hlavou rodiny, nárok agnátů tak stál na prvním místě. Dědické právo nejbližšího agnáta se tedy uplatnilo vždy, jednalo-li se o intestátní posloupnost. A i když by bylo pro Římany jednodušší kontrolovat přechody majetku tím, že by omezili posloupnost pouze na mužské potomky, vyvinuli systém, ve kterém dědili jak synové, tak dcery a ve kterém hrálo důležitou roli věno, dohodnuté sňatky a dědění po agnátské linii.²⁷⁴

Víme, že v klasickém období ženy *sui iuris* měly pasivní dědickou způsobilost, a to ze závěti nebo jiným způsobem, a mohly rovněž přijímat odkazy. Jejich právo nakládat se svým majetkem bylo ale částečně omezováno institutem poručenství. Postupným vývojem římské společnosti ruku v ruce s právem se

²⁷¹ SKŘEJPEK, Michal. *Texty ke studiu římského práva*. Vyd. 1. Praha: Orac, 2001. 279 s. Focus: výběrové texty. ISBN 80-861-9932-0. S. 34 – 35.

²⁷² KINCL, Jaromír a Valentin URFUS. *Římské právo*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990. 476 s. Učebnice. ISBN 80-703-8134-5. S. 331.

²⁷³ Tamtéž, s. 338.

²⁷⁴ GARDNER, Jane F. *Women in Roman law*. 1st Midland Book ed. Bloomington: Indiana University Press, 1991. 288 s. ISBN 978-025-3206-350. S. 165.

měnilo i postavení žen v této oblasti a nástupnická práva agnátů se redukovala. Souviselo to se způsobem jmenování poručníka, upuštěním od *coemptio testamenti faciendi gratia*, s možností zbavit se tutora pomocí *ius liberorum* či donutit poručníka k udělení souhlasu s právním jednáním poručenky apod. Také zahrnutí dětí zůstavitelky do intestátní posloupnosti podle *Senatusconsultum Orphitianum* dále oslabilo postavení jejích agnátů. Každopádně, nejdůležitější prekursorzy pro postavení ženu v oblasti dědického práva již existovaly, a to především možnost, aby se žena stala *sui iuris* a tím i mohla vlastnit majetek a aby patřila mezi *sui heredes*, neboli přímé dědice po otci rodiny v intestátní posloupnosti, kteří se jeho smrtí stávali osobami *sui iuris*.²⁷⁵

Tito *sui heredes* byli v nejstarší době zároveň *heredes necessarii*, jelikož, když se jednou stali zůstavitelovými dědici (okamžikem smrti zůstavitele), nemohli se dědictví již vzdát. A protože římské dědické právo bylo postaveno na zásadě univerzality dědictví, mohlo se stát, že tito dědicové získali pozůstalost předluženou. Stará římská patriarchální rodina tak předpokládala, že se nejbližší dědicové budou ještě za života *pater familias* starat o ekonomické poměry rodiny, aby se podobné situaci vyhnuli.²⁷⁶

5.1.1.2 Testamentární posloupnost

Při dědění v testamentární posloupnosti byla, jak již bylo řečeno v úvodu kapitoly, delatním důvodem závěť. Žádný testament se však nestal platným bez způsobilosti zůstavitele závěť pořizovat (*testamenti factio activa*), která musela trvat od okamžiku sepsání testamentu až do zůstavitelovy smrti.

Aby osoba získala tuto testamentární způsobilost, muselo být splněno několik podmínek. Bez ohledu na pohlaví bylo nutné, aby zůstavitel byl svobodným římským občanem a měl *testabilis*, tzn. otrokům, choromyslným, hluchým nebo těm, kdo byli stíženi infamií, bylo pořizování závěti znemožněno. Některé předpoklady však postihovaly obě pohlaví rozdílně. Zastavíme-li se například u potřeby být *sui iuris*, dotýkala se nejen mužů a žen podřízených moci otcovské, z testamentární způsobilosti byly vyloučeny ale i ženy vdané *in manu*. Dalším požadavkem bylo dosažení dospělého věku. Zde by se dalo říci, že měly

²⁷⁵ GARDNER, Jane F. *Women in Roman law*. 1st Midland Book ed. Bloomington: Indiana University Press, 1991. 288 s. ISBN 978-025-3206-350. S. 167.

²⁷⁶ KINCL, Jaromír a Valentin URFUS. *Římské právo*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990. 476 s. Učebnice. ISBN 80-703-8134-5. S. 336.

dívky menší výhodu, protože u nich dospělost nastávala o něco dříve než u chlapců.

Ulpianus libro sexto ad Sabinum (D.28.1.5): *A qua aetate testamentum vel masculi vel feminae facere possunt, videamus. Verius est in masculis quidem quartum decimum annum spectandum, in feminis vero duodecimum completum.* („Pojďme se podívat na to, od jakého věku mohli muži a ženy pořizovat závěť. Správný názor je, že muži musí dosáhnout věku čtrnácti let a ženy věku dvanácti let, aby splnili zákonné předpoklady.“)

Snad největší rozdíl však spatřuji v požadavku na souhlas tutora v případě, kdy závěť pořizovala dospělá žena.

Institutu poručenství byl věnován oddíl 3.1.3, nicméně nyní bych se ráda zaměřila na úlohu poručenství v právu dědickém. Do 2. stol. n. l. platilo, že než nabyla svobodná žena testamentární způsobilost, bylo pro ni povinností podrobit se *coemptio fiduciaria*, tím se vzdát vazeb na svoji původní agnátskou rodinu a zároveň podstoupit kapitisdeminuci. Toto právní jednání žena činila za účelem uskutečnění jednotlivě určeného úkonu, který byl stavu, ve kterém se nacházela, např. manželství, cizí. V tomto případě se tedy jednalo o *coemptio testamenti faciendi gratia*, tj. k dosažení způsobilosti učinit poslední pořízení. Následně musela být osvobozena a pak teprve mohla být jí pořízená závěť platná. Nicméně ještě musela být splněna další podmínka, a to udělení souhlasu tutora (*auctoritas interpositio*) s testamentárním právním jednáním jeho poručenky. Zpočátku byl nesouhlas poručníka nepřekonatelnou překážkou, ale velice záhy si ženy tento souhlas dokázaly vynutit, a tak se z něj stala pouhá formalita.²⁷⁷ Což dokládá i Gaius:

Gaius, Institutiones I.190: *Feminas vero perfectae aetatis in tutela esse fere nulla pretiosa ratio suasisse videtur: Nam quae vulgo creditur, quin levitate animi plerumque decipiuntur et aequum erat eas tutorum auctoritate regi, magis speciosa videtur quam vera; mulieres enim, quae perfectae aetatis sunt, ipsae sibi negotia tractant, et in quibusdam causis dicis gratia tutor interponit auctoritatem suam; saepe etiam invitus auctor fieri a praetore cogitur.* („K tomu však, že v poručenství jsou (i) ženy hotového věku, radil sotva nějaký pádný důvod. Neboť ten, který se běžně uznává, že totiž lehkovážná mysl je často šálí a že proto bylo spravedlivé, aby je vedla autorita poručníka, zdá se být (důvodem) spíše líbivým

²⁷⁷ GARDNER, Jane F. *Women in Roman law*. 1st Midland Book ed. Bloomington: Indiana University Press, 1991. 288 s. ISBN 978-025-3206-350. S. 167.

než opravdovým. Vždyť přece ženy, které jsou hotového věku, vedou si své záležitosti samy a poručník v některých případech zasahuje jenom naoko. Často je dokonce proti své vůli prétozem donucen, aby dal jednání ženy svůj souhlas.“²⁷⁸

Plnou testamentární způsobilost přineslo ženám až *ius trium liberorum* zakotveno v *Lex Iulia et Papia Poppaea*, o kterém jsem se zmiňovala již v oddílu 3.1.3.

Nutno podotknout, že nejstarší civilní formy testamentu (*testamentum calatis comitiis* a *testamentum in procinctu*) nebyly ženám určeny a ony mohly používat pouze formu novější, která se vyvinula někdy po vzniku Zákona 12 desek, a to tzv. testament mancipační (*testamentum per aes et libram*). Nicméně, tato forma časem vytlačila předešlé dvě do pozadí a stala se z nich nejpoužívanější.²⁷⁹ První závěť tohoto typu učiněná ženou byla prokazatelně pořízena roku 186 př. n. l.²⁸⁰

Dalo by se tedy říci, že hlavními rozdíly mezi postavením žen a mužů v oblasti způsobilosti být zůstavitelem byly v případě intestátní dědické posloupnosti neexistence *sui heredes* u žen-zůstavitelek, tudíž po nich dědil bezprostředně jejich nejbližší agnát. A co se týče testamentární dědické posloupnosti, byla testamentární způsobilost u žen opět poněkud více omezena než u mužů, jelikož svobodné ženy k platnosti své závěti za prvé potřebovaly až do vlády císaře Hadriána nejprve podstoupit *coemptio* a za druhé musel poručník vyslovit souhlas se zněním samotné závěti. A přestože tento souhlas byl v pozdější době spíše jen formalitou, znamenal pro ženu nadbytečnou komplikaci.

5.1.2 Způsobilost ženy být dědicem

5.1.2.1 Intestátní posloupnost

V počátcích římské společnosti byla zákonná dědická posloupnost standardem a nároky agnátské rodiny stály na prvním místě. Nejstarší zmínky o intestátní posloupnosti nacházíme v Zákoně 12 desek, tyto byly postupně nahrazovány s tendencí oslabovat pozici agnátů ve prospěch pokrevních

²⁷⁸ KINCL, Jaromír. *Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, 326 s. ISBN 978-807-3800-543. S. 93.

²⁷⁹ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl III. 206 s. S. 17.

²⁸⁰ DAJCZAK, Wojciech, Tomasz GIARO, Franciszek LONGCHAMPS DE BÉRIER a Petr DOSTALÍK (české vydání). *Právo římské: základy soukromého práva*. 1. vyd. Olomouc: Iuridicum Olomoucnense, 2013. 423 s. ISBN 978-80-87382-41-7. S. 63.

příbuzenských vazeb.²⁸¹ Intestátní posloupnost se se vznikem prétorského práva štěpila na dvě paralelně existující právní úpravy – podle *ius civile* a *ius honorarium*.

Pravidla civilního práva určovala za dědice (v tomto pořadí): *sui heredes* (v případě zůstavitele-*pater familias*), poté agnáty a nakonec příslušníky rodu (*gentiles*)²⁸². Žena se v postavení *sui heredes* nacházela nejčastěji jako dcera, ale také jako vnučka, pokud její otec byl již po smrti, či manželka *in manu*. Nejbližším agnátem (*agnatus proximus*) byla v římském právu taková osoba, která s ním byla v době jeho smrti spjata v nejbližším stupni příbuzenství. Mnohdy jím byla agnátská sestra či matka zůstavitele, která v agnátském příbuzenství vůči němu měla postavení sestry (*sororis loco*).²⁸³ V případě, že neexistoval žádný nejbližší ani jiný agnát, starší římské právo povolávalo k dědění gentily. O tomto rodovém právu se však nedochovaly žádné prameny²⁸⁴, a proto se mu nemohu věnovat podrobněji. Poslední známá zmínka o dědickém právu gentilů pochází z počátku 1. stol. př. n. l., což bylo pravděpodobně v období, kdy byli nahrazeni kognáty podle *ius honorarium*.²⁸⁵ Pokud pozůstalost nepřipadla ani žádnému z gentilů, stala se z ní věc ničí a mohla být vydržena.

Často strohá pravidla civilní intestátní posloupnosti, jež mnohdy vyvolávala řadu nespravedlností v souvislosti s opomíjením blízkých osob, které z nejrůznějších důvodů přestaly být zůstavitelovými agnáty, vedla ke vzniku nových prétorských pravidel vycházejících z ekvity (obecné spravedlnosti a slušnosti). Toto právo začalo upřednostňovat příbuzenství kognátské, ale také rozšířilo okruh dědiců a rozdělilo je do několika skupin, přičemž těmto dědickým třídám a v rámci nich byla pozůstalost nabízena postupně. Novinkou se stala také možnost odmítnout dědictví i pro osoby, které byly považovány za *sui heredes* dle civilního práva. Prétor těmto dědicům uděloval držbu pozůstalosti (*bonorum possessio*) a nabízel žadateli, aby se držby ujal.²⁸⁶

²⁸¹ GARDNER, Jane F. *Women in Roman law*. 1st Midland Book ed. Bloomington: Indiana University Press, 1991. 288 s. ISBN 978-025-3206-350. S. 190.

²⁸² Rod (*gens*) byl hospodářsky soběstačný a tvořil základní vojenskou i politickou jednotku v římské společnosti. FRÝDEK, Miroslav a kol. *Právní, náboženské a politické aspekty starověké římské rodiny*. Vyd. 1. Ostrava: Key Publishing, 2012. 121 s. Právo. ISBN 978-808-7475-201. S. 61.

²⁸³ KINCL, Jaromír a Valentin URFUS. *Římské právo*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990. 476 s. Učebnice. ISBN 80-703-8134-5. S. 337.

²⁸⁴ Tamtéž.

²⁸⁵ GARDNER, Jane F. *Women in Roman law*. 1st Midland Book ed. Bloomington: Indiana University Press, 1991. 288 s. ISBN 978-025-3206-350. S. 192.

²⁸⁶ KINCL, Jaromír a Valentin URFUS. *Římské právo*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990. 476 s. Učebnice. ISBN 80-703-8134-5. S. 338.

Posloupnost udělování *bonorum possessio* byla následující (jmenováno od první dědické třídy): děti (*liberi*), legitimní dědici (*legitimi*), pokrevní příbuzní (*cognates*) a poslední třídu tvořil pozůstalý manžel či manželka z legitimního manželství (*vir et uxor*).

V první třídě (*unde liberi*) dědili nejen *sui heredes*, ale také emancipované děti, vnoučata (ale jen potomci zůstavitelových synů) a adoptované děti. Pravděpodobně nejčastějším důvodem emancipace dcer bylo umožnit jim přijmout odkaz či jinak nabýt majetek jejich jménem a dovolit jim pořídit závěť ve prospěch jejich dětí. Ve třídě *unde legitimi* byli povoláni všichni dědicové podle civilního práva. V rámci třídy *unde proximi cogates* dědili všichni kognáti až do šestého stupně příbuzenství bez ohledu na to, zda byli emancipovaní či nikoliv. Tato třída zahrnovala také příbuzenství po ženské linii, kde dědili i potomci ženy, kteří nebyli její agnáti. Poslední na řadu pak přicházeli manželé a manželky.²⁸⁷

Ženy tedy podle civilního práva neměly žádné *sui heredes*, podle pravidel prétorské posloupnosti neměly ani žádné *liberi*, takže jejich děti mohly dosáhnout pouze na třetí dědickou třídu jako její kognáti. Nicméně, roku 178 n. l. *Senatusconsultum Orphitianum* podpořilo dědění dětí po jejich matce před agnáty v kategorii *legitimi*. Za vlády císaře Hadriána bylo vydáno *Senatusconsultum Tertullianum*, které umožnilo ženě požívající práva tří dětí dědit po vlastních dětech, ale pouze v rámci druhé dědické třídy až po zůstavitelových *sui heredes*, otci a bratrech.²⁸⁸ Pozdější císařské zákonodárství posílilo dědická práva matky a Justinián nakonec zrušil i požadavek existence práva tří dětí.²⁸⁹

Krom obsahu fragmentu z Justiniánových institucí, jenž dokládá výše řečené, bych ráda upozornila též na použité formulace a pestrý jazyk, který se nedá srovnávat se věcností a strohostí současné legislativy.

Iustiniani Institutiones III.3.4: *Sed nos constitutione, quam in codice nostro nomine decorato posuimus, matri subveniendum esse existimavimus, respicientes ad naturam et puerperium et periculum et saepe mortem ex hoc casu matribus illatam. ideoque impium esse credidimus, casum fortuitum in eius*

²⁸⁷ GARDNER, Jane F. *Women in Roman law*. 1st Midland Book ed. Bloomington: Indiana University Press, 1991. 288 s. ISBN 978-025-3206-350. S. 193.

²⁸⁸ DAJCZAK, Wojciech, Tomasz GIARO, Franciszek LONGCHAMPS DE BÉRIER a Petr DOSTALÍK (české vydání). *Právo římské: základy soukromého práva*. 1. vyd. Olomouc: Iuridicum Olomoucnense, 2013. 423 s. ISBN 978-80-87382-41-7. S. 75.

²⁸⁹ BERGER, Adolf. *Encyclopedic dictionary of Roman law*. Union, N.J.: Lawbook Exchange, 2002, 333-808 s. Transactions of the American Philosophical Society, new ser., v. 43, pt. 2. ISBN 15-847-7142-9. S. 699.

admitti detrimentum: si enim ingenua ter vel libertina quater non pepererit, immerito defraudabatur successione suorum liberorum; quid enim peccavit, si non plures sed paucos pepererit? et dedimus ius legitimum plenum matribus sive ingenuis sive libertinis, etsi non ter enixae fuerint vel quater, sed eum tantum vel eam qui quaeve morte intercepti sunt, ut et sic vocentur in liberorum suorum legitimam successione. („Skrze naši konstituci [C.8.58.2], kterou jsme uvedli v Kodexu ozdobeným naším jménem, jsme měli v záměru pomoci matce, protože jsme měli na paměti porod a šestinedělí a také smutné nebezpečí, které matkám často hrozí. Z tohoto důvodu považujeme za nezodpovědné použít náhody v její neprospěch. Neboť kdyby svobodná neporodila tři děti, nebo propuštěnka čtyři, vezmeme jí neprávem pozůstalost po jejích dětech. Čím se ale provinila, jestliže nepřivedla na svět mnoho, ale méně dětí? A tak jsme udělili matkám zrozeným na svobodě, stejně jako propuštěnkám, plné právo dědit ze zákona, a to i kdyby neporodily tři nebo čtyři děti, ale pouze syna nebo dceru, které jim vzala smrt, takže jsou také v tomto případě povolány k zákonné posloupnosti po svých dětech.“)²⁹⁰

5.1.2.2 Testamentární posloupnost

V antickém Římě nebylo možné odkázat určitou část dědictví prostřednictvím testamentu a zbytek nechat rozdělit podle pravidel intestátní posloupnosti. Závěť se tedy vždy musela týkat celé pozůstalosti. V testamentu musely být vyjmenovány konkrétní osoby, kterým zůstavitel rozděluje celý svůj majetek poměrným dílem určeným v závěti. Stalo-li se, že zůstavitel nechtěl, aby některý ze *sui heredes* byl dědicem, musel ho z dědění výslovně vyloučit. Zde se opět setkáváme s rozdílným zacházením s muži a ženami. Zatímco pro vyloučení žen z dědictví naprosto postačovala generální klausule, muži museli být podle prétorského práva určeni jednotlivě a podle *ius civile* stanoveni alespoň příbuzenským vztahem k zůstaviteli (např.: „z dědictví vylučuji své vnuky / syny“). Chyběla-li v závěti tato vylučovací klausule, *sui heredes*, kterými byla manželka *in manu* (v dědickém právu zaujímalá vůči svému manželovi postavení dcery) a děti, se mohli obrátit na prétora za účelem získání *bonorum possessio*

²⁹⁰ BLAHO, Peter, Michal SKŘEJPEK a Paul KRUEGER. Iustiniani Institutiones = Justiniánské instituce. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2010. 411 s. Fontes iuris Romani. ISBN 978-80-246-1749-7. S. 220 – 221.

navzdory závěti.²⁹¹ Byla-li ustavena dědičkou žena, která nebyla v moci manželské či otcovské, k přijetí dědictví potřebovala souhlas svého poručníka.

Dědicové byli také zodpovědní za udržování rodinné svatyně (*sacra*), kdy tato nemohla být děděna po ženské linii. Vzhledem k zásadě univerzality nastupovali dědicové do postavení zůstavitele také vůči jeho dluhům, a zatímco osoby povolané ze závěti mohly předlužené dědictví jako celek odmítnout, *sui heredes* takovou možnost neměli. A tak jejich jedinou možností, avšak ne vždy chtěnou, bylo uplatnění svého privilegia podle prétorského práva (*ius abstinendi*). Tímto právním úkonem byla splatnost dluhů omezena výší zůstaveného majetku. Negativní dopad však zanechala ostuda rodiny v očích společnosti, protože tím v podstatě veřejně přiznávali rodinný úpadek.²⁹²

Důležitou roli z pohledu žen v právu dědickém hrál ve starověkém Římě *Lex Voconia* datovaný kolem roku 169 př. n. l. Tento výrazně antifeministický zákon měl zabraňovat soustředování majetku v rukou žen, které se tak stávaly hrozbou pro římskou patriarchální strukturu společnosti tím, že jejich pozice a vliv rostly společně s jejich bohatstvím.²⁹³ Stanovil tedy, že zůstavitel, jehož jmění činilo více než 100 000 assů, tj. spadal do tzv. první majetkové třídy²⁹⁴, nemohl ustanovit žádnou ženu svojí dědičkou (ani kdyby jeho dcera byla jeho jediným potomkem) a dále také znemožnil ženě přijmout odkazem více, než bylo dáno ostatním dědicům.

Je zajímavé sledovat, kolika různými způsoby se římský občané a právníci snažili vyhnout tomuto zákazu. Než byl bohatý Říman, výše jehož jmění přesahovala zmíněných 100 000 assů, zařazen do první majetkové třídy, musel se konat census, při kterém se oficiálně prohlásilo, že do této majetkové třídy patří. Avšak census se konal pouze jednou za 5 let. Pokud tedy jmění některého Římana překročilo hranici 100 000 assů po uskutečnění censu a dotyčný zemřel než mohl být do nejvyšší majetkové třídy zařazen, mohl beze všeho v závěti ustanovit jeho ženu či dceru za svého dědice.²⁹⁵

²⁹¹ GARDNER, Jane F. *Women in Roman law*. 1st Midland Book ed. Bloomington: Indiana University Press, 1991. 288 s. ISBN 978-025-3206-350. S. 169.

²⁹² Tamtéž.

²⁹³ Tamtéž, s. 171.

²⁹⁴ GROH, Vladimír. *Život v antickém Římě*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967. 256 s. S. 16.

²⁹⁵ VIGNERON, Roger, Jean-François GERKENS. The Emancipation of Women in Ancient Rome. In *Revue internationale des droits de l'antiquité* [online]. Č. 47: 107-121 s. [cit. 2015-03-11]. ISSN 0556-7939. S. 111. Dostupné z: http://local.droit.ulg.ac.be/sa/rida/file/2000/vigneron_gerkens.pdf.

Právní „vynález“, jenž údajně vznikl přímo v reakci na *Lex Voconia*, byl tzv. *legatum partitionis*, kterým se mohla odkázat část pozůstalosti. Odkazovník nebyl dědicem, tudíž se na něj nevztahovala ustanovení *Lex Voconia*.²⁹⁶

Zůstavitelé také relativně snadno obcházelí tato omezení s pomocí věna, o němž *pater familias* v závěti stanovil, že má být po jeho smrti dceři vyplaceno, jakmile vstoupí do manželství²⁹⁷, či použitím fideikomisu.²⁹⁸

Gaius, *Institutes* II,274: *Item mulier, quae ab eo, qui centum milia aeris census est, per legem Voconiam heres institui non potest, tamen fideicommisso relictam sibi hereditatem capere potest.* („Dále [toto]: žena, která v důsledku Vokoniova zákona nemůže být ustanovena dědičkou testátora, jehož majetek byl při censu odhadnut na sto tisíc, může pozůstalost, byla-li jí zůstavena fideikomisem, přece jen nabýt.“)²⁹⁹

Lex Papia Poppaea vylučuje pasivní dědičskou způsobilost u osob svobodných, tedy těch, které nebyly ve vztahu manželském, což se týkalo bez rozdílu jak mužů, tak žen; a dále také u žen, jež vedly neřestný život.³⁰⁰

V pozdním právu nebylo dále možné ustanovit za dědice matku a zároveň poručnici svých dětí, která se provdala bez toho, aniž svým dětem ustanovila poručníka nového; a také vdovu, jež porušila smuteční rok.³⁰¹

Žena v postavení dědice z hlediska testamentární posloupnosti byla dosti omezována aplikací Vokoniova zákona, která trvala až do doby pozdní republiky. Snad nejzásadnější restrikcí, i když se jí bylo možné legálně vyhnout, byl fakt, že nemohla být vůbec ustavena za dědice po zůstaviteli z první majetkové třídy, a to dokonce i kdyby byla jeho jediným potomkem. I v pozici neopomenutelného dědice měla mírně horší postavení než *sui heredes* mužského pohlaví. Vliv na

²⁹⁶ VIGNERON, Roger, Jean-François GERKENS. The Emancipation of Women in Ancient Rome. In *Revue internationale des droits de l'antiquité* [online]. Č. 47: 107-121 s. [cit. 2015-03-11]. ISSN 0556-7939. S. 111. Dostupné z: http://local.droit.ulg.ac.be/sa/rida/file/2000/vigneron_gerkens.pdf.

²⁹⁷ DIXON, Suzanne. Breaking the Law to Do the Right Thing: The Gradual Erosion of the Voconian Law in Ancient Rome. In *The Adelaide law review* [online]. Č. 9: 519-534 s. [cit. 2015-03-11]. ISSN 0065-1915. S. 522. Dostupné z: <http://www.austlii.edu.au/au/journals/AdelLawRw/1985/4.html>

²⁹⁸ SANDYS, John Edwin. *A companion to Latin studies*. 3d ed. New York: Hafner Pub. Co., 1963. 891 s. S. 315.

²⁹⁹ KINCL, Jaromír. *Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, 326 s. ISBN 978-807-3800-543. S. 171.

³⁰⁰ BLAHO, Peter, Ivan HARAMIA a Michaela ŽIDLICKÁ. *Základy římského práva*. 1. vyd. Bratislava: Manz, 1997, 483 s. Učebné texty Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě. ISBN 80-716-0086-5. S. 145.

³⁰¹ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl III. 206 s. S. 29.

další omezení žen v pasivní testamentární způsobilosti pak mělo především jejich postavení a povinnosti plynoucí z práva rodinného (poručenství nad vlastními dětmi či *tempus lugendi*).

Je však dobré si uvědomit, že při děděni dle *ius civile* po otci, bratrech a sestřích ze zákona měly ženy rovnocenné postavení s muži, pokud byly jejich agnátkami. Dědila-li žena po svých pokrevních příbuzných, měla v prétorském právu stejné postavení jako muž. I při fideikomisech disponovaly ženy plnou volností v nakládání se svým majetkem.³⁰²

Nicméně, v horší pozici se nacházely děti, které se svojí matkou nebyly ve vztahu agnátském. Civilní právo se jich netýkalo vůbec a právo prétorské je řadilo až do třetí skupiny dědiců. Jejich postavení se zlepšilo až ve 2. stol. n. l., na což navázalo i právo justiniánské, které definitivně upřednostnilo příbuzenství kognátské.

³⁰² DAJCZAK, Wojciech, Tomasz GIARO, Franciszek LONGCHAMPS DE BÉRIER a Petr DOSTALÍK (české vydání). *Právo římské: základy soukromého práva*. 1. vyd. Olomouc: Iuridicum Olomoucense, 2013. 423 s. ISBN 978-80-87382-41-7. S. 65.

6. Závěr

Není pochyb o tom, že z hlediska právního měla žena ve starověkém Římě horší postavení než muž. Po celý život byla v podstatě ovlivňována postavením některého z mužů ve svém okolí, toho, pod jehož mocí se nacházela. A i když se z podřízeného postavení některým ze způsobů vymanila a stala se osobou *sui iuris*, její právní svoboda se nedala srovnávat s možnostmi, které mohl využívat muž. Aby se totiž určité její právní jednání stalo platným, vyžadovalo souhlas poručníka, který na právní úkony své svěřenkyně dohlížel. Mohla sice vlastnit majetek, ale k jeho zcizení potřebovala vždy jeho souhlas. Funkce tutora byla v římské společnosti předurčena představou, že osoby ženského pohlaví jsou lehkovážné a zranitelné.

Domnívám se, že zpočátku byla jistým determinantem takového přístupu důsledná výchova dívek, při které byl kladen velký důraz na důstojnost ženy a její ctnost, jež se společnost tímto způsobem snažila ochraňovat. Na druhou stranu hrála dle mého názoru značnou roli i obava mužů z vlivu a důvtipu schopných žen a institut *tutela mulierum* představoval určitou pojistku vlastnictví a postavení římských mužů. Možný vliv mohli tímto směrem uplatňovat i agnáti, kteří si kontrolou majetkoprávních úkonů žen chtěli zajistit, aby majetek zůstal uvnitř rodiny. Dnes můžeme o pravém důvodu pouze spekulovat, nicméně již Gaius ve 2. stol. n. l. tvrdil, že souhlas tutora je archaickým přežitkem, který se ve společnosti udržuje ze setrvačnosti a z respektu k prastarým zvykům předků.

Žena však nebyla svázána pouze tutelou, ale týkaly se jí i mnohé další restriktce. I když mohla neformálně půjčovat peníze druhým, nemohla se z ní stát profesionální bankéřka. Přestože nebyla omezena ve vyjadřování podpory politickým kandidátům, nemohla svobodně volit, zastávat žádné politické posty ani veřejné funkce s výjimkou některých náboženských.

I při uzavírání manželství potřebovala souhlas svého *pater familias*, byla-li *alieni iuris*. V klasickém právu se sice mohla z vlastní vůle nechat rozvést (se souhlasem svého *pater familias*), ale mohla se tak připravit o své věno. Po smrti manžela se až do pozdější doby ani nemohla stát poručenkou svých vlastních dětí.

Pokud jde o dědická práva, v rámci intestátní posloupnosti měli chlapci i dívky rovnocenné postavení. Platnou závěť mohla žena sepsat jen se souhlasem svého tutora a do vlády Hadriána musela ještě podstupovat složitý proces

koempce. Až do 2. stol. n. l. dokonce nemohly po své vlastní matce dědit její děti v intestátní posloupnosti.³⁰³

Toto pojetí rozdílné role muže a ženy bylo v římské společnosti hluboce zakořeněné, ale postavení ženy se v průběhu času měnilo a vyvíjelo společně se sociálními změnami ve společnosti. Moc *patres familias* slábla, nastala krize římské rodiny, již začal převládat význam pokrevních vazeb mezi rodinnými příslušníky. Rodina tím částečně ztrácí na důležitosti, uvolňují se mravy ve společnosti, rozvody jsou na denním pořádku, klesá porodnost a už tak nízký počet svobodných žen s římským občanstvím. Císař Augustus se situaci snažil zlepšit svými reformami, ale bylo již pozdě a opětovný význam rodina nabývá až s příchodem křesťanství. Ženy získávají samostatnější pozici, tutora k souhlasu mohou donutit prostřednictvím préтора a z institutu poručenství nad dospělými ženami se stal prázdný pojem. Nadto *ius liberorum* vše ještě podpořilo, když umožnilo ženám vysvobodit se z moci tutora. Ženy se za určitých podmínek mohly stát i poručníky svých dětí, v dědickém právu rovněž začaly převládat kognátské vztahy a justiniánské právo definitivně smazalo rozdíly mezi posloupností prétorskou a civilní.

I když cílem této diplomové práce není komparace římského práva s úpravou současnou, bylo by jistě zajímavé v rámci jednotlivých kapitol sledovat podobnosti s dnešním právem nebo naopak vzájemné odchylky. Kupříkladu zasnuby jsou dnes čistě neformální a právně nezávazné stejně, jako tomu bylo v antickém Římě. Dnes je zvykem, že muž dává ženě velice drahý dar při aktu žádosti o ruku. Avšak nikdo se nepozastavuje nad situací, když si žena (či muž) sňatek rozmyslí a ženu již nic nenutí obdržení prsten vrátit. Prsten se z pohledu právního považuje za běžný dar, a proto na jeho vrácení není žádný nárok. V Římě existoval tzv. *arrha sponsalicia* dávaný jedním z partnerů tomu druhému na znamení dohody o zasnoubení a stalo-li se, že zasnuby zrušil ten, kdo závdavek přijal, musel vrátit dvojnásobek. Sloužil tedy jako jakási sankce za jednostranné zrušení zasnub.

Co se týče právního postavení ženy ve starověkém Římě, jsem přesvědčena o tom, že k jeho posílení přispělo v průběhu vývoje římské společnosti a práva několik faktorů. Z ekonomického hlediska mezi ně

³⁰³ GRUBBS, Judith Evans. *Women and the law in the Roman Empire: a sourcebook on marriage, divorce and widowhood*. London [u.a.]: Routledge, 2002. 349 s. ISBN 04-151-5240-2. S. 270 – 271.

nepochybně patřil předpoklad pro rovnocenné dědění ze zákona dcer i synů zakotvený již v Zákoně 12 desek. Jistým způsobem by se za zachování samostatnosti ženy dalo považovat i *ius trinoctii*. Významným milníkem, který přiměl ženy k vyjádření nesouhlasu a masovým demonstracím, byl *Lex Oppia*, který zakazoval ženám nosit v ulicích Říma pestrobarevné oblečení a přepychové doplňky. Potom, co se ženy sjednotily a daly hlasitě najevo svůj odpor k podobným restrikcím, uspěly a tento zákon byl skutečně zrušen. I způsoby, kterými Římané obcházeli Vokoniův zákon, naznačovaly, že ženy jsou důležitou součástí rodiny a měly by mít právo dědit majetek i po příslušnících první majetkové třídy. Úprava věna rovněž poukazovala na právo žen mít hmotné zabezpečení po smrti manžela či po rozvodu, jenž zavinil muž.

Samostatnost žen *sui iuris* po právní stránce byla dle mého názoru ovlivněna především institutem poručenství. Fakt, že manžel, který držel svoji ženu pod svojí *manus*, mohl dát v závěti ženě na výběr, koho si chce zvolit jako svého poručníka, ji dávalo možnost zjednodušit si posléze schvalovací proces svého právního jednání. Postupem času však poručník hrál čím dál tím menší roli a žena jej dokonce mohla k souhlasu přimět. Augustus pak prosadil i *ius liberorum* a ženy se třemi, popř. čtyřmi, dětmi se od poručníka oprostily nadobro.

I v rámci manželství se pozice ženy zlepšovala. Dřívější přísná manželství brzy vystřídala manželství volná, kde si žena ponechávala své původní postavení a nepodstupovala *capitis deminutio minima*. Žena si tedy zachovala svoji samostatnost, byla-li *sui iuris*, a sama si mohla spravovat vlastní majetek. I agnátské vazby mající přesah do majetkového a dědického práva se oslabovaly, až je nakonec zcela nahradilo příbuzenství kognátské.

Kulturní a hospodářský vývoj spolu se vším jmenovaným vyústil v úpadek morálky a rozklad starořímské rodiny, který přerušila až vláda křesťanských císařů. Křesťanství postavilo manželství na roveň svátosti, zdůraznilo význam rodiny, roli muže, jakožto hlavy rodiny, a ženě v určitých ohledech navrátilo její podřízené postavení.

Resumé

Ancient Rome was definitely not a place where people were equal. Although it was a very advanced and progressive civilization that inspires us in many ways, Roman society was significantly patriarchal and based on the slavery system with many discriminative features. People were categorized according to their nationality, resp. Roman citizenship, amount of their property or personal status. It was not an exception that people were treated according to their sex as well. Considering the legal rights, women certainly did not have the same position as men. They were not allowed to hold the public office of any kind, they could not undertake actions on behalf of another, speak at the court as an advocate or be a professional banker. But this is just a fraction of all the “special“ treatment Roman women received or were exposed to.

This thesis “Woman as a Subject of Law in Ancient Rome“ is mainly focused on the legal status of Roman women. The aim of this work is to describe the possible positions in which a woman could appear throughout Roman family law and the law of succession, the differences between men’s and women’s rights and the gradual development towards their emancipation and independence.

Apart from the introduction and ending, this thesis is structured into four main chapters. The first one deals with the historical background and the life cycle of Roman women which should illustrate the life of common Roman *matrona*, especially her birth and childhood, marriage, the woman’s role in the society and the issue of death and burial. And since the Romans were very religiously oriented, some of their rituals and habits will be mentioned in this section.

The second part briefly describes legal status of persons in Roman law. However, the main perspective is focused on the *status familiae*, the women under the power of somebody else (*alieni iuris*) and those who became legally independent (*sui iuris*). This is followed by a characterization of *tutela* as it plays an important role and was a considerable limitation of woman’s legal acts.

Women were defined by men according to the role they played in men’s lives. As women were seen especially as wives and mothers, the greatest attention is paid to the institute of marriage and the status of woman within the family law in general. This part also includes the description of main property issues which arise from the association with *matrimonium iustum*. Other types of non-marital relationships between woman and man that served as an alternative to legitimate

marriage, i.e. *concubinatus* and *contubernium*, and the union between woman and her freedman will not be omitted.

The fourth part is dedicated to the inheritance and the position of women in this branch of law. The inequality of sexes will be highlighted there.

The legal position of women has naturally undergone considerable development throughout the ages. Women were still influenced by men who held power over them, however they could become legally independent more easily due to many significant legal and social changes that are outlined in the final part.

Použité zdroje

Literatura

i. Česká

- BARTOŠEK, Milan a BLAHO, Peter. *Dějiny římského práva: (ve třech fázích jeho vývoje)*. 2. přeprac. vyd. Praha: Academia, 1995, 280 s. ISBN 80-200-0545-5.
- BARTOŠEK, Milan. *Encyklopedie římského práva*. 2. přepr. vyd. Praha: Academia, 1994. 471 s. ISBN 80-200-0243-X.
- BLAHO, Peter, Ivan HARAMIA a Michaela ŽIDLICKÁ. *Základy římského práva*. 1. vyd. Bratislava: Manz, 1997, 483 s. Učebné texty Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. ISBN 80-716-0086-5.
- BLAHO, Peter, Michal SKŘEJPEK a Paul KRUEGER. *Iustiniani Institutiones = Justiniánské instituce*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2010. 411 s. Fontes iuris Romani. ISBN 978-80-246-1749-7.
- DAJCZAK, Wojciech, Tomasz GIARO, Franciszek LONGCHAMPS DE BÉRIER a Petr DOSTALÍK (české vydání). *Právo římské: základy soukromého práva*. 1. vyd. Olomouc: Iuridicum Olomoucense, 2013. 423 s. ISBN 978-80-87382-41-7.
- DOSTALÍK, Petr. *Texty ke studiu římského práva soukromého*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009, 175 s. Dokumenty (Aleš Čeněk). ISBN 978-807-3801-502.
- ESLAVA GALÁN, Juan. *Milostný život ve starém Římě*. Vyd. 1. Překlad Jan Schejbal. Praha: Ikar, 2004, 222 s. ISBN 80-249-0410-1.
- FRÝDEK, Miroslav a kol. *Právní, náboženské a politické aspekty starověké římské rodiny*. Vyd. 1. Ostrava: Key Publishing, 2012. 121 s. Právo. ISBN 978-808-7475-201.
- GROH, Vladimír. *Život v antickém Římě*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967. 256 s.
- HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl I. 311 s.
- HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl II. 331 s.

- HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 5. vyd. V Praze: J. Otto, spol. s r.o., 1921, díl III. 206 s.
- KINCL, Jaromír. *Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, 326 s. ISBN 978-807-3800-543.
- KINCL, Jaromír a Valentin URFUS. *Římské právo*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990. 476 s. Učebnice. ISBN 80-703-8134-5.
- KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. *Římské právo*. 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995. 386 s. Právnícké učebnice. ISBN 80-7179-031-1.
- NEUMANN, Stanislav Kostka. *Dějiny ženy: populárně sociologické, etnologické a kulturně historické kapitoly*. 1. vyd, v nakl. Otakar II. Praha: Otakar II., 1999. 1077 s., [120] s. obr. příl. ISBN 80-86355-03-9.
- SKŘEJPEK, Michal. *Ius et religio: právo a náboženství ve starověkém Římě*. 1. vyd. Pelhřimov: Vydavatelství 999, 1999. 317 s. ISBN 80-901-0648-X.
- SKŘEJPEK, Michal. *Texty ke studiu římského práva*. Vyd. 1. Praha: Orac, 2001. 279 s. Focus: výběrové texty. ISBN 80-861-9932-0.
- SKŘEJPEK, Michal a BLAHO, Peter. *Římské soukromé právo: systém a instituce*. 2. přeprac. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011. 350 s. Vysokoškolské učebnice (Aleš Čeněk). ISBN 978-807-3803-346.
- SOMMER, Otakar. *Učebnice soukromého práva římského: I. Díl, Obecné nauky*. Editor Jiří Spáčil. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011, xxii. 220 s. Klasická právnícká díla. ISBN 978-807-3576-165.
- STARÁ, Ivana. *Rodina a její význam v římském právu*. Vyd. 1. Ostrava: Key Publishing, 2013. 136 s. Monografie. ISBN 978-808-7475-300.
- SVOBODA, Ludvík. *Encyklopedie antiky*. 1. vyd. Praha: Academia, 1973. 741 s.
- ÜRÖGDI, György. *Tak žil starý Řím*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1968. 258 s. Osudy, fakta, objevy. Orbis; sv. 9.
- IUS Romanum: sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma *Diskriminace v římském právu* konané 2. a 3.11.2001 v

Olomouci. Editor Kamila Bubelová. 1. vyd. v Olomouci: Univerzita Palackého, 2002. 104 s. ISBN 80-244-0582-2.

ii. *Zahraniční*

- BERGER, Adolf. *Encyclopedic dictionary of Roman law*. Union, N.J.: Lawbook Exchange, 2002, 333-808 s. Transactions of the American Philosophical Society, new ser., v. 43, pt. 2. ISBN 15-847-7142-9.
- BLAHO, Peter a Jarmila VAŇKOVÁ. *Corpus Iuris Civilis. Digesta. Tomus I*. Bratislava: Eurokódex, 2008. 528 s. ISBN 978-808-9363-070.
- D'AMBRA, Eve. *Roman women*. 1st edition. Cambridge: LinkCambridge Univ. Press, 2007. 215 s. LinkCambridge introduction to Roman civilization . ISBN 978-0-521-81839-1.
- DIXON, Suzanne. *The Roman mother*. London: Croom Helm, 1988. 286 s. ISBN 0-7099-4511-6.
- GARDNER, Jane F. *Women in Roman law*. 1st Midland Book ed. Bloomington: Indiana University Press, 1991. 288 s. ISBN 978-025-3206-350.
- GRUBBS, Judith Evans. *Women and the law in the Roman Empire: a sourcebook on marriage, divorce and widowhood*. London [u.a.]: Routledge, 2002, 349 s. ISBN 04-151-5240-2.
- JOHNSTON, David. *Roman law in context*. New York: Cambridge University Press, 1999, ix. 153 s. ISBN 05-216-3961-1.
- REBRO, Karol. *Konkubinát v práve rímskom od Augusta po Justiniána*. Bratislava. 1940. 191 s.
- REBRO, Karol. *Rímske právo súkromné*. 1. vyd. Bratislava: Obzor, 1980. 278 s. -> počet stran
- REBRO, Karol a BLAHO, Peter. *Rímske právo*. 2. dopl. vyd. Bratislava: Manz, 1997. 388 s. ISBN 80-857-1908-8.
- REBRO, Karol a BLAHO, Peter. *Rímske právo*. 3., dopl. vyd. Bratislava: Iura Edition, 2003. 497 s. ISBN 80-890-4753-X.
- SALISBURY, Joyce E. *Encyclopedia of Women in the Ancient World*. ABC-CLIO, 2001. 385 s. ISBN 1-57607-092-1.
- SANDYS, John Edwin. *A companion to Latin studies*. 3d ed. New York: Hafner Pub. Co., 1963. 891 s.

- VAN DEN BERGH, Rena. The Role of Education in the Social and Legal Position of Women in Roman Society. In *Revue internationale des droits de l'antiquité* (2000): 351 – 364 s. ISSN 0556-7939.

Elektronické prameny

- DIXON, Suzanne. Breaking the Law to Do the Right Thing: The Gradual Erosion of the Voconian Law in Ancient Rome. In *The Adelaide law review* [online]. Č. 9: 519-534 s. [cit. 2015-03-11]. ISSN 0065-1915. Dostupné z: <http://www.austlii.edu.au/au/journals/AdelLawRw/1985/4.html>
- KUEFLER, Mathew. The Marriage Revolution in Late Antiquity: the Theodosian Code and later Roman Marriage Law. In *Journal of Family History* [online]. Č. 32.4 (2007): 343–370 s. [cit. 2015-03-23]. Dostupné z: <http://jfh.sagepub.com/content/32/4/343.full.pdf+html>
- VIGNERON, Roger, Jean-François GERKENS. The Emancipation of Women in Ancient Rome. In *Revue internationale des droits de l'antiquité* [online]. Č. 47: 107-121 s. [cit. 2015-03-11]. ISSN 0556-7939. Dostupné z: http://local.droit.ulg.ac.be/sa/rida/file/2000/vigneron_gerkens.pdf
- WETHMAR-LEMMER, Marlene. The legal position of Roman women: a dissenting perspective. In *Fundamina: a journal of legal history* vol. 12 [online]. Č. 2, 174-184 s. [cit. 2015-03-19]. ISSN 1021-545X. Dostupné z: http://uir.unisa.ac.za/bitstream/handle/10500/3692/Fundamina%20Wethmar%20Lemmer%20finaal_.pdf?sequence=1
- http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Anglica/digest_Scott.htm [cit. 2015-03-17]
- <http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Corpus/digest.htm> [cit. 2015-03-17]
- http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Anglica/Paul2_Scott.htm [cit. 2015-03-17]
- <http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Responsa/Paul2.html> [cit. 2015-03-17]
- <http://faculty.cua.edu/pennington/Law508/Roman%20Law/CodexLatin.htm> [cit. 2015-03-17]
- <http://faculty.cua.edu/pennington/Law508/Roman%20Law/JustinianCodexEnglish.htm> [cit. 2015-03-17]
- <http://www.ancientrome.ru/ius/library/ulpianus/tituli.htm> [cit. 2015-03-19]

- http://www.constitution.org/sps/sps01_3.htm [cit. 2015-03-19]